

Winfried Henke, Nina Kieser, Wolfgang Schnaubelt, Mit einer Vorwort von Hannelore Bosinski: *Die Neandertalerin. Botschafterin der Vorzeit*. Edition Archaea, Gelsenkirchen / Schwelm 1996. 128 str., 93 slik (črno-belih in barvnih).

Publikacija je plod uspešnega sodelovanja treh popolnoma različnih panog: paleoantropologije, ki jo zastopa Prof. Dr. W. Henke in kiparstva ter dermoplastike, ki ju zastopata akademska kiparja N. Kieser in W. Schnaubelt. Osrednja tema je rekonstrukcija neandertalke v naravni velikosti za 'Muzej neandertalca' oziroma 'Museum für Archäologie des Eiszeitalters' v kraju Neuwied v Nemčiji.

Nekoliko neobičajna, vendar v duhu današnjega časa, je odločitev muzealke H. Bosinski, da predstavi neandertalko, torej žensko, namesto običajnih plastik moških primerkov te izumrle človeške vrste. Ženska, ki bi ji danes rekli 'možača', se z butaro vej v naročju vrača na domače ognjišče in tako hote ali nehote simbolizira značilno vlogo žensk v družbi.

V knjigi si sledijo skrbno izbrana poglavja, v katerih bralec zve vse, kar danes vemo o neandertalcu in o tem, kako je nastala plastika neandertalke.

Potem ko prebere kratko filozofsko razmišljanje v 1. poglavju, se bralec v 2. poglavju seznanja z zgodovino predstave, ki jih je antropološka in arheološka stroka imela o neandertalcih. V sliki in besedi so podane vse pomembnejše rekonstrukcije in upodobitve neandertalca torej predvsem moškega predstavnika vrste in nekatere redke upodobitve predstavnic 'nežnejšega spola'.

V 3. poglavju je tako izčrpno opisan celoten postopek izdelave plastike, da ga z ustreznim kiparskim znanjem in ob ustreznih finančnih podpori ne bi bilo težko ponoviti. Pod skrbnim vodstvom antropologa strokovnjaka sta z delovnimi izkušnjami nabita kiparka in kipar perfektno opravila svojo nalogo, ki je seveda za njiju predstavljala svojevrsten izziv. Izziv pa je bil poleg zaslužka verjetno glavni motiv, da sta se sploh lotila podviga. Pri tem sta se soočila z nekaterimi vprašanji, ki so nerešljiva za stroko kot npr. barva oči, las in kože, poraščenost telesa, 'kozmetični' pripomočki, obleka ... In prav to je tisto, kar ljudi najbolj zanima. Dokler ne najdemo konzerviranega trupla neandertalke ali neandertalca se bomo morali zadovoljiti z iskanjem in preučevanjem fosiliziranih las in dlak, za kar so že podane realne možnosti na podlagi novejšega odkritja v Divjih babah I.

V zadnjem, 4. poglavju se bralec seznanja s temelji razvojnega nauka in spozna rodovnik človeške vrste. V tem poglavju je tudi podrobno predstavljen neandertalec, in sicer od najdišč in starosti najdb do telesnih značilnosti na podlagi najdb skeleta in zobovja. Resnično šolsko napisano poglavje, razumljivo tudi nestrokovnjaku in povprečno izobraženemu bralcu. Seveda ne gre brez večne teme, ki se tiče izumrtja neandertalcev in pojava modernih ljudi v Evropi. Zaključek 4. poglavja pa je tako kot 1. poglavje namenjen bolj filozofsko usmerjenim bralcem. Zato se mu lahko navadni smrtniki mirno izogonejo, ker tako ali tako ne bodo dosti razumeli.

Ivan TURK

Studying Human Origins. Disciplinary History and Epistemology. Raymond Corbey, Wil Roebroeks (eds). Amsterdam Archaeological Studies 6. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001. ISBN 90 5356 464 0. 174 strani.

Vsakič, ko se nam zdi, da je v arheologiji vse v najlepšem redu, smo verjetno že dosegli kritično točko, ko se bo sistem razsul. Pri tem pa žal ne mislim le na koristnost metodološkega dvoma, kot tistega elementa, ki nam vsaj malo onemogoča občutek omnipotentnosti ter zakonotvornosti v preteklosti, ampak na samo osnovo in bistvo naše vede. Arheologija se ukvarja s kopicenjem vedenja. Kopicenje vedenja pa nam ustvarja

vedno enake preglavice - potrebna je njegova smiselna organizacija - selektivna metodologija. Arheološko vedenje, ki je še do nedavnega izhajalo iz "podatkov", je domnevalo, da sledi "naraven" razvoj problemov ter je kot težavo v organizaciji podatkov čutilo zgolj včasih njihovo nenaravno distribucijo slednjih. Zato ni nič čudnega, da si je arheologija v dobrih dveh stoletjih svojega znanstvenega obstoja prizadevala izostriti metodologijo, ki bo omogočala čim boljše prepoznavanje ter urejanje podatkov. Zaradi svoje neprefinjenosti se je dalo tak metodološki aparat izpeljati že iz dveh osnovnih primerjalnih konceptov - podobnosti ter drugačnosti. Podobnost je omogočila primerjave, drugačnost pa je omogočila prepoznavo sprememb. Če oboje uvrstimo v zahodnjaško linearno koncepcijo časa, imamo ustvarjen primitivni evolucionizem, ki še danes tvori osnovo sociokulturne evolucije, katera se v veliki meri pojmuje kot končni cilj arheologije ter njeno uresničenje.

In če nas prav arheologija uči, da ni nič večno, potem bi moralo biti že v sami osnovi jasno, da se bo tudi arheologija morala spremeniti. Vendar je bila napoved tega trenutka dokaj šibka. Skoraj skeptično usmerjeno zgodovinopisje arheologije v šestdesetih letih je zgolj opisovalo zgodovino odkritij - namesto konceptualnega izvora je predstavljalo faktografsko preteklost vede, v kateri se je v pozitivistični maniri menilo, da novo vedenje vedno zaznamujejo nove najdbe. Zgodovina vede je bila prikazana kot zmagoviti potek prisvajanja znanja - potem se je sistem sesul.

Izguba nedolžnosti z novo arheologijo je ob koncu šestdesetih let za arheologijo pomenila tudi vzpostavitev zavesti o lastni metodologiji. Eden izmed produktov procesualne arheologije je bila tudi iz postmodernih gibanj ameriške antropologije izposojena kontekstualna zgodovina znanosti, ki je temeljila na kritikah neoevolucionističnih konceptov. Zavest o lastni konceptualni preteklosti je povzročila, da je arheologija v sedemdeseta zakorakala kot dinamično ravnovesje med dejstvi in teorijami, ki poskušajo prikazati procese v preteklosti. Prav v tem obdobju je tudi prišlo do največjega razkoraka znotraj same vede - kriza empirije in rekonceptualizacija arheologije sta bolj kot kadar koli poprej pokazali na epistemološko ločenost najstarejšega dela prazgodovine. Če je nekoč prav arheologija paleolitika vzpostavila koncepte evolucionizma ter vanje povedla arheologijo, se je ostanek arheologije kasneje spremenil, paleolitik pa je ostal kot ujetnik evolucionističnih prepričanj, za katere se je trdilo, da odražajo naraven potek stvari. Na drugi strani pa je prav v trenutku, ko je ostala arheologija poskušala ojačiti svojo empirijo utemeljeno znanstveno stran, je tradicionalno iz geologije izhajajočo naravoslovno usmeritev, paleolitska arheologija začela počasi zamenjavati za iz kulturne in socialne antropologije izhajajoče humanistične koncepte. Konceptualno jim je tako preorientacijo omogočila tudi povezava s fizično antropologijo, ki je v obliki izumrlih hominidov, najlaže konstituirala predmet opazovanja - "druge".

Prav jasna formulacija ter lahka ločitev od predmeta preučevanja je povzročila ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih pravi razcvet historiografije paleolitskih ter neločljivo povezanih paleoantropoloških študij. Teorija o enotnem izvoru anatomsko modernega človeka je v ospredje postavila tudi globalno razsežnost izvora iz stare kamene dobe, na drugi strani pa je prišlo do degradacije teorij, ki so predpostavljale lokalni razvoj. Sočasno s tem sta proces odpiranja meja nekaterih držav ter posledice ekonomske stabilnosti začetka osemdesetih let povzročila razmah novih raziskav - tako na terenu kot tudi v laboratorijih. Velika dinamika na področju pojasnitve izvora človeštva je bila nujno gradivo, ki so ga potrebovali historiografi.

Kmalu se je izkazalo, da kljub vsemu zgodovina paleolitske arheologije ni dovolj zanimiva, da bi se z njo ukvarjali profesionalni zgodovinarji, ampak so primat prevzeli sami raziskovalci, ki so se omejili na dva vidika. Na eni strani so

natančno predstavljali zgodovino predmeta svojih raziskav (Trinkaus, Shipman 1993; Wolpoff, Caspari 1997). Namen takih študij je bila v največji meri legitimizacija lastnega početja ter prikaz zmot iz preteklosti. Na drugi strani pa so nastajali pregledi kompletne zgodovine raziskav, ki so bili zaradi obsega prisiljeni v selektivnost. Kompleksnejše zbirke podatkov so predstavljale velike količine zgolj kronološko sortiranih podatkov, ki so dajali vtis nudenja gradiva profesionalnim historiografom, ki pa niso pokazali zanimanja zanje (Groenen 1994). Preglednejša besedila so na račun izpusta količine najdb bila sposobna predstaviti zraven razvojnega scenarija tudi metodološko in epistemološko zgodovino raziskav (Tattersall 1999). Prav ta dela so povzročila spremembo v pisanju zgodovine paleolitske arheologije. Zaradi lahkotnosti sloga so postala širše dostopna in tudi širše brana, hkrati pa so prav zaradi svojega sloga omogočala soočenja ter obravnavo nasprotujočih si teorij. Lahko bi rekli, da so diskurzivne študije paleolitske arheologije bile rojene na straneh poljudnoznanstvenih del.

Zaradi bolj osebnih pristopov avtorjev, ki se niso izgovarjali zgolj na zgodovinsko pravilnost svojih trditev, ampak so predstavljali cele palete občasno tudi kontradiktornih konceptov, so nas prav ta dela v največji meri in direktno opozorila na vlogo subjekta v raziskavah ter na naše osebne predstave o preteklosti. Postalo je jasno, da bo v prihodnosti potrebno najprej razčistiti s predstavami o preteklosti - arheološkimi imaginariji. Znotraj paleolitske arheologije je bilo najlažje začeti z ikonografijo preteklosti (Moser 1998).

Primat v tem je prevzel nizozemski Leiden predvsem po zaslugi profesorja Wila Roebroeksa, ki ga lahko upravičeno štejemo za začetnika modernih študij ikonografije prednikov (Roebroeks 1993). S sodelavci je leta 1995 začel petletni projekt *Changing Views of Ice Age Foragers*, in posledica je bila konferenca leta 1998 z naslovom *Studying Human Origins: Does History Matter?*, katere rezultate so izdali v predstavljeni knjigi. Kot delovno hipotezo so si zastavili vprašanje, kako vemo, kar mislimo, da vemo, o preteklosti ter povabili arheologe, antropologe ter zgodovinarje znanosti.

Na koncu se je izkazalo, da sta na konferenci dejansko potekali dve okrogli mizi. Prva se je ukvarjala s tem, kako se "pravilno" dela zgodovino, druga pa je prikazovala, kako se uporablja zgodovino vede za arheološke namene. Razcepjenost, če ne že skoraj vzporednost obeh usmeritev, je vidna tudi v prvem poglavju, ki je hkrati tudi predgovor (*Does disciplinary history matter? An introduction*) in v katerem je občutiti nelagodje urednikov ob predstavitvi monografije dokaj neenotne vsebine. Ugotovita, da so se eni sukali okoli vprašanja, kako je potrebno ustrezno pisati zgodovino znanosti, drugi pa okoli vprašanja, kako in zakaj je potrebno uporabljati rezultate zgodovine znanosti. Vsem pa je skupen poskus ustvarjanja zgodovinske zavesti znotraj paleolitske arheologije in paleoantropologije.

Drugo poglavje (*Myths, narratives and the uses of history*) je uvedel Peter J. Bowler z izpovedjo lastnega raziskovalnega interesa. Kot zgodovinarja ga preteklost zanima zato, da bi spoznal, v čem se razlikuje od sedanjosti. Umestitev znanosti v historični kontekst v preteklosti pa mu predvsem pojasni, zakaj in kako se je koncepcija znanosti razlikovala od današnje.

Prav kontekstualnost znanosti pa predstavlja ključno novost, ki jo uvaja njegov prispevek. Pokaže, da paleoantropologi prav s študijem preteklosti svoje lastne znanstvene discipline lahko spoznajo, do katere mere so različni koncepti oblikovali idejo o izvoru človeka. Glavni koncept, ki od samega začetka oblikuje paleoantropološko teorijo, je bila sama definicija človeškosti. Posledično kot strokovnjak za evolucijsko teorijo 19. stoletja lahko pokaže, da so narativne oblike znanstvenih teorij v sedanjosti velikokrat zgolj skupki recikliranih primitivnih idej iz preteklosti, za katere prevzame Gouldovo poimenovanje "večne metafore".

Na svoj značilen, nekoliko zajedljiv, vendar pozitivno kritičen

način je začel tretje poglavje (*How to benefit from received ideas*) Wiktor Stoczkovski. Takoj je pokazal, da je večji del zgodovine znanosti zgolj propaganda zmagovalcev, kajti njen poglavitni del se ukvarja z znanostjo, ki na eni strani predstavlja velike dosežke zahodnjaške racionalnosti (kot so moderna fizika, darvinizem, molekularna genetika ...) ali pa ekscesno iracionalne zanikane teorije (kot so renesančna medicina, nacistična biologija, stalinistična genetika). Tako je priljubljeno mnenje, da nam zgodovina arheologije v trenutku, ko govori o preteklih konceptih, ne nudi nič več kot zgolj negativne informacije. Avtor je opozoril, da nam nudi boljše razumevanje konceptov, ki so, zasidrani v preteklosti, postali vsakodnevno orodje arheološkega dela.

Prav zgodovinska analiza je tista, ki nam nudi možnost, da pokažemo, da so te "nesporne" trditve v resnici socialni konstrukti, ki se kažejo kot trdni zaradi njihovega dolgotrajnega obstajanja na prizorišču, njihov medgeneracijski prenos pa ne temelji na univerzitetno posredovanem znanju. Vse skupaj pomeni, da se kljub občutnemu povečanju korpusa faktografskih podatkov od 19. stoletja naprej, pojasnitvene hipoteze ostajajo neprijetno stereotipske ter repetitivne.

V četrtem poglavju (*On "normalizing" the Palaeolithic: An orthodoxy questioned*) se Tim Murray sprašuje, ali arheološki podatki sploh lahko ukrotijo arheološke interpretacije. Za odgovor na tako vprašanje je prisiljen predstaviti širši kontekst razvoja, kjer se pokaže, da se paleolitska arheologija vzpostavi iz treh vidikov njenega izvora v 19. stoletju. Gre za obdobje, ko se vzpostavi dolga kronologija človeštva in arheologija se naveže na naravoslovne vede, sočasno nudi orodje za interpretacije ostankov materialne kulture za rekonstrukcije zgodovine etničnih skupin in arheologijo vsrka antropologija, kateri nudi empirične primere za teoretične stopnje človeškega razvoja.

Navezava na naravoslovne vsebine naj bi mladi vedi zagotavljala znanstvenost pristopov, hkrati pa je časovno nedoločljiva preteklost človeštva omogočala, da se je človeka vključilo v obravnavo živalskega sveta oziroma da se je kot primarno vprašanje izpostavila distinkcija med živalmi in ljudmi. Ker naj bi te razlike izvirale predvsem iz jezika, razumnosti in kulture, se je razprava spet vrnila na področje humanistične etnologije in antropologije. Paleolitska arheologija je tako historično predstavljena kot most med naravoslovjem in humanistiko, iz te izjemne pozicije pa izhaja tudi zagata, ko naj bi ustvarjala vedenje o človeških bitjih na eni, hkrati pa definirala človeškost na drugi strani.

V petem poglavju je Robin W. Dennell (*From Sangiran to Olduvai, 1937-1960: The quest for "centres" of hominid origins in Asia and Africa*) predstavil spremembe znotraj paleoantropologije in paleolitske arheologije v obdobju po drugi svetovni vojni. Spremembe so bile posledice serije dejavnikov, pri čemer je avtor izpostavil konec kolonializma v Afriki in Aziji, povojno intelektualno prevlado ZDA nad starimi evropskimi centri ter zamenjavo pripovedi, ki se je pred vojno ukvarjala z rasno različnostjo, po vojni pa se je preusmerila v kulturno variabilnost. Medtem ko so vsi pomembni predneandertalski predvojni človeški fosili izvirali iz Azije, je konec raziskav v Aziji ter razcvet v Afriki ustvaril preslikavo koncepta izvornega področja na drugo celino.

Dennell natančno ilustrira koncepte raziskav od obdobja začetka darvinizma ter prikaže nastanek idej o izvornem področju, ki so se do odkritij fosilov vezale na prisotnost velikih opic ter "primitivnih" človeških ras. Raziskave v Aziji, ki so dale najstarejše fosile, so po drugi svetovni vojni zamrle zaradi smrti poglavitnih protagonistov iz herojskega obdobja vzpostavitve paleoantropologije, ki niso imeli naslednikov, ali pa so raziskave bile prekinjene zaradi političnih razmer. Povojno obdobje pa zaznamujejo neprekinjena kontinuiteta raziskav, ekološke razmere, kjer erozija dela namesto kopačev, ter geološka preteklost, ki je odlično ohranila fosile. Nič čudnega, da človeštvo danes izvira iz vzhodne Afrike. Med vrsticami se zavedamo, da razmere

v sedanjosti ter nedavni preteklosti določajo našo percepcijo oddaljene preteklosti.

V šestem poglavju (*Biases and double standards in paleoanthropology*) sta Wil Roebroeks in Raymond Corbey predstavila danes diskriminirane hominide iz preteklosti - postavila sta se v bran nenadertalcem. Pokazala sta, da so koncepti delitve preteklosti imaginariji, ki so uspeli preživeti vse nadaljnje spremembe na teoretičnih ter empiričnih ravneh, ter da je njihova neomajna pravilnost v resnici umetno vzdrževana. Primerjave med časovno oddaljenimi ter popolnoma neprimerljivimi obdobji se uporabljajo za utemeljevanje kulturne in intelektualne inferiornosti neandertalcev - njihove dosežke se primerja z vrhunci mlajšepaleolitske produkcije, ki niti niso značilni za ves mlajši paleolitik, prav tako ne za širše geografsko območje, še najmanj pa za obdobje, ko naj bi prišlo do velike spremembe. Opozorita na dvojne standarde obravnave grobnih pridatkov, repetitivnega obnašanja, bivališčnih struktur in tehnologij.

Kot problem pokazeta verovanje, da so anatomsko moderni ljudje v bistvu "mi", da kljub odsotnosti v arheoloških najdbah posedujejo vse moderne zmožnosti in da odsotnost znakov modernega obnašanja pri drugih pomeni njihovo inferiornost. Gre za stoletja star rasistični koncept pojasnjevanja manjvrednosti, ki je bil v 20. stoletju enostavno prenesen na drugo hominidno vrsto. Zato zaključita z mislijo, da se bo v prihodnosti najprej potrebno rešiti dvojnih standardov obravnave; če bomo želeli prikazati resnični razvoj človeštva, bo namesto vere v linearnost razvoja potrebno obravnavati mozaično variabilnost - potrebno bo pisati zgodovino.

V sedmem poglavju (*On savages and simians: Continuity and discontinuity in the history of human origin studies*) je David Van Reybrouck opozoril na načine sklepanja o znanstvenih besedilih v preteklosti. Večina zgodovine znanosti se pri paleolitski arheologiji in pri paleoantropologiji ukvarja z razvojem idej v kratkem obdobju oziroma v okviru nekega problema - pri tem je kontinuiteta idej jasna. Manj jasna pa postane pri primerjavi dveh časovno in vsebinsko oddaljenih besedil. Prav tu mora po njegovem mnenju zgodovinar znanosti pokazati, kakšni so časovno diahroni mehanizmi prenosa idej ali vpeljati pojem antropologa znanosti, ko naj bi analiziral dolgotrajne kontinuitete, strukture ter uresničevanja.

Za ilustracijo svojega primera predstavi dve knjigi - *Prehistoric Times* Johna Lubbocka iz leta 1865 ter *Chimpanzee Material Culture* Williama McGrewa iz 1992. Pokaže se, da tako viktorijanski evolucionisti kot moderni primatologi verjamejo, da sočasne enote (primitivne rase ali primatske družbe) lahko služijo za pojasnjevanje dogajanja v preteklosti - gre za prepričanje, da najboljši modeli za preteklost živijo v sedanjosti. Nekoč so eskimska in fueginska orodja služila za ilustracije primitivne tehnologije, danes so njihov mesto zasedli kamni tolkači šimpanzov.

Nadebuden zgodovinar znanosti bi zelo hitro domneval kontinuiteto ideje, vendar avtor opozori na nujnost preučevanja konteksta nastanka idej. Hkrati pokaže na prenos, ko v obdobju Unesca neobstoje primitivnih ras povzroči prenos predniškega stanja na primata, ki varno postavljeni onkraj živalske meje brez težav prenesejo vse. Tako bi zgodovinar znanosti hitro ugotovil, da ne gre za kontinuiteto idej, ampak za neodvisno primatološko invencijo, ki je navidezno enaka viktorijanski ideji. Temelji pa na obema skupnemu evolucijskem verovanju v implicitno hierarhično unilinearno socialno evolucijo.

Na podoben način je nadaljeval v osmem poglavju Matt Cartmill (*Taxonomic revolutions and the animal-human boundary*). Spremembe koncepta živalskosti prikaže kot produkt darvinistične revolucije v 19. stoletju, kjer so taksonomske razlike dobile genealoški pomen ter nadaljuje z njenim logičnim nadaljevanjem - henningovsko revolucijo - kjer so taksonomske razlike zamenjali genealoški markerji. Te spremembe so pomenile premik od deskriptivnih klasifikacij, kjer so taksoni skupki, definirani

po osnovnih značilnostih, proti historičnim klasifikacijam, kjer so taksoni logični posamezniki, ki jih določa vzročna historična kontinuiteta. Deskriptivne klasifikacije so tako celote, ki jih je mogoče opazovati, historična kontinuiteta pa ne pove ničesar o značilnostih članov, ki jih lahko opazujemo.

Ker je pri historičnih klasifikacijah nemogoče potegniti mejo med predniki in potomci, se pri njih predvsem zabriše meja med človeškim in živalskim. Prav tako povzroči zmedo pri določanju vrst v paleoantropologiji - iz tega izhaja, da je anatomsko moderni človek edina vrsta pri taksonomski poziciji, s katero se strinjajo vsi raziskovalci. Pravzaprav že njeno ime pove, da gre zgolj za "znanstveno" zvence opis celote, za katero ne obstaja noben ustrezen natančen opis. Posledično nas tako sklepanje privede do spoznanja, da meja med človeškim in živalskim ni stvar taksonomskih raziskav, ampak je zgolj arbitrarno postavljena moralna ločnica.

Z zgodovino povojnih teorijskih sprememb paleoantropologije se je ukvarjal v devetem poglavju Richard G. Delisle (*Adaptation versus cladism in human evolution studies*). Zgodovino koncepcij hominidov prikaže v odnosu do razvoja bioloških teorij, ki določajo pojmovanje bioloških vrst. Zadnjega pol stoletja razdeli na tri dele, kjer prvega pojmuje kot obdobje, v katerem je evolucijska sinteza v klasično darvinistično evolucijo vključila genetiko, v drugem so evolucijski procesi, kot je adaptacija, ki so izhajali iz evolucijske sinteze, bili integrirani v koncepte kulture. Izpeljani princip kompetitivne ekskluzije je povzročil širitev prepričanja, da dve vrsti ne moreta poseljevati iste ekološke niše, saj bi medsebojna kompeticija povzročila izumrtje ene izmed vrst. Posledično je shema enotnega človeštva bila projicirana v preteklost, kar pomeni, da je bil ustvarjen model, ki je predpostavljal sočasen unilinearen globalen hominidni razvoj preko lestvičastih stopenj - vrst. Sedemdeseta leta so s kladistično analizo, ki se je ukvarjala s stopnjami filogenetskih odnosov med vrstami, spet odprla vrata za vpeljavo mozaičnega razvoja človeštva ter cele plejade hominidnih vrst. Posredno je bilo vpeljano večje število specijacij ter model prekinjenih ravnovesij je zamenjal ideje o postopnem in enakomernem linearnem razvoju.

Še najbolj se je kot filozof znanosti od paleoantropološko-arheoloških definicij problemov oddaljil v desetem poglavju Herman C. D. G. de Regt (*Epistemic attitudes and palaeoanthropology: A case study*). Neposredno iz njegovega intelektualnega ozadja verjetno izvira tudi nekoliko manj posrečen primer analize J. T. Robinsonovega prepričanja o avstralopitekih. Seveda najprej prikaže intelektualno ozadje, v katerem analizira problem - pokaže na upad, kateremu mu je sledil kasnejši porast pomena empiristične filozofije znanosti, ki je v začetku osemdesetih let dosegel vrhunec z deli B. C. van Fraassena. Novi konstruktivni empirizem naj ne bi več razlagal v sintaksnih ampak v semantičnih terminih.

Ponovni pomen opazovanih struktur v filozofiji predstavlja v paleoantropologiji težavo, kajti hominidne fosile je mogoče opazovati, koncepte, kot je evolucija, pa ne. Vendar prav ti koncepti tvorijo teorijsko jedro prazgodovinskega razvoja. V preteklosti se je v koncepte, kot je evolucija (in ki so imeli status naravnih zakonitosti), verjelo, avtor pa opozarja, da jih lahko sprejmemo le, če razmerja, ki jih ti koncepti pojasnjujejo, lahko analiziramo kot značilnosti neomejenega števila posameznikov, ki jih lahko opazujemo. Posledično predlaga namesto slepe vere v pravilnost hipotez v znanosti pragmatično uporabo hipotez, za katere verjamemo, da so empirično ustrezne.

Svoj pogled na pomembnost epistemologije je podal v 11 poglavju Geoffrey A. Clark (*Observations on the epistemology of human origins research*). Edini je v zborniku opozori zraven diahronih tudi na sinhrono variabilnost tradicij raziskav. Kot pomemben dejavnik izpostavi lokalne tradicije ter intelektualne šole, katere je potrebno upoštevati na enak način kot tudi spremembe teorij v različnih časovnih obdobjih. Za razliko od večine sodobnih arheologov, ki predvsem pri opisovanju

preteklosti poudarjajo vpetost teorij v družbeno okolje, opozarja, da se v okviru paleoantropologije vzorcem pripisuje pomen v obliki nerazločnih skupkov konvencij, ki prevladujejo znotraj raziskovalnih tradicij, v katerih so bili raziskovalci izšolani.

Seveda se vrne k znani trditvi, da podatki ne obstajajo neodvisno od konceptnih okvirov. Kamni in kosti obstajajo ločeno, vendar so že hipoteze naših raziskav odvisne od intelektualnih tradicij. Ko arheologi sprejemamo zaključke svojih kolegov, izbiramo med alternativnimi skupki sklepov na podlagi naših lastnih nagnjenj in zanimanj.

Zadnje, 12. poglavje (*Does disciplinary history matter? An epilogue*), je Bert Theunissen napisal kot mešanico članka in epiloga zbornika. Za razliko od ostalih avtorjev, ki so se posvečali predvsem teorijam, ki so izhajale iz raziskav najdb, se je posvetil strukturam zbirk najdb iz preteklosti. Opozoril je, da so tudi te v resnici historične zbirke ter odraz svojega časa. Zato je prepričan, da je znanstvena metodologija brezčasno pravilna zgolj zaslepljujoče prepričanje, ki izhaja iz raziskav kratkih obdobj. Na podlagi raziskav dela E. Duboisja je pokazal, kako je zaradi sprememb znanstvenih paradigem natančen raziskovalec izgubil svoj sloves. Na izgubo znanstvene vrednosti njegovih zbirk je vplivalo tudi neprimerno seljenje ter kasnejše nestrokovno mešanje njegovih najdb.

Natančna zgodovina znanosti lahko s preučevanjem primarnih virov in z vpogledom v kontekst, v katerem so historične zbirke nastale, spet vzpostavi originalno stanje ter ga neobremenjeno kontekstualno oceni. Spremembe ugotovitev, ki so prav v paleoantropologiji in paleolitski arheologiji velikokrat kontekstualno vezane, ne bi smele vplivati na zgodovinsko omeno pomena ter natančnosti teorij iz preteklosti.

Kot sklep lahko navedemo, da imamo pred sabo nujno potrebno delo, ki bo zagotovo postalo ena ključnih referenc v prihodnosti, prav tako pa bo njegov izid zagotovo ostal skoraj neopažen. Skoraj prepričan sem, da neposrednega odziva v času tik po izidu enostavno ne bo. Ne bo povzročilo radikalne spremembe arheologije in paleoantropologije in šele čez nekaj let, ko bo samo postalo predmet preučevanja zgodovine znanosti, se bo izpostavil njegov pomen. Kriva je seveda struktura samega dela - pomešani so prispevki arheologov in paleoantropologov na eni ter zgodovinarjev znanosti ter filozofov na drugi strani.

Žal pa je dvojnost vse preveč opazna tudi pri branju besedila. Ker so prispevki iz posameznih disciplin med seboj pomešani, bralec dokaj dolgo ne opazi, na katero področje natančneje se nanaša vsebina članka. Skoraj vsi prispevki namreč vsebujejo dokaj generalne uvode in zaključke, ki so si v največji meri zelo podobni - vsi govorijo o pomembnosti študija zgodovine ter spoznavanja epistemologije raziskav najstarejšega dela prazgodovine. Res pomembni deli člankov so zaviti v prevečkrat predolge predstavitve primerov, ki pa so spet preveč partikularni. Večina člankov izzvani preveč točkovito - ukvarjajo se z zgodovino, vendar s konkretnim avtorjem oziroma problemom v kratko omejenem času, ali pa se nanašajo na "zgodovino" disciplin nasplošno. Seveda nikjer ni natančneje pojasnjeno, kaj sploh ta disciplina je, kaj šele da bi definirali njen zgodovinski kontekst, pa če že ne drugače, vsaj v zgodovini arheologije.

Če povzamemo, ugotovimo, da ima knjiga še kar veliko pomanjkljivosti ter slabosti, ki so najboljši dokaz, da gre za pomembno delo. Sama struktura in vsebina prispevkov namreč, namesto da bi bralce popolnoma zadovoljili ter jim nudili dokončne odgovore, katerih bi se lahko spet dogmatično držali, izpostavlja celo serijo vprašanj in problemov. Ti pa povratno prisilijo vsakega resnega bralca, da si z refleksijo svojega lastnega početja pomaga odgovoriti na nedogovorjeno. Knjiga te prisili, da začneš razmišljati o zgodovini in epistemologiji svojega lastnega preučevanja - ustvari pravo arheologijo vednosti.

MOSER, S. 1998, *Ancestral Images. The Iconography of Human Origins*. - Phoenix Mill.

ROEBROEKS, W. 1993, *Das Bild vom Urmenschen im Wandel der Zeit. Zur Geschichte der heutigen Auffassungen und Auseinandersetzungen in der Urgeschichtsforschung*. - *Jb. Röm.-Germ. Zentmus*. 40/1, 3-25.

TATTERSALL, I. 1999, *Po sledi fosilov. Kaj si mislimo, da vemo o človeški evoluciji*. - Ljubljana.

TRINKAUS, E. in P. SHIPMAN 1993, *The Neanderthals. Changing the image of Mankind*. - London.

WOLPOFF, M. in R. CASPARI 1997, *Race and Human Evolution. A Fatal Attraction*. - Boulder.

Boris KAVUR

Henrieta Todorova, Ivan Vajsov: *Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. Prähistorische Bronzefunde 20/6*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001. 131 strani in 64 tabel.

Pred nami je 6. zvezek 20. oddelka serije PBF. Avtorja H. Todorova in I. Vajsov kataloško predstavitva in obravnava bakrenodobne nakitne predmete iz Bolgarije, območja, ki slovi po izredno bogatih naselbinskih najdbah in najdbah iz nekropol med katerimi naj omenim samo Varno I in II, Durankulak itd.

V uvodnem poglavju je predstavljena zgodovina raziskovanj. Tako izvemo, da se je zanimanje za bakrenodobni nakit v Bolgariji pojavilo na začetku 20. stoletja. V okolici Razgrada je bil najden koščen idol z bakrenim uhanom in ovratnico (sl. 536). Kasneje so podobne idole našli tudi pri raziskovanju tell naselbin, kot npr. iz okolice tella Ruse, kjer je bil najden zlat idol (sl. 524).

V poglavju "Naravnogeografske značilnosti pokrajina" so predstavljene geografske značilnosti posameznih bolgarskih pokrajinskih enot. Tako sledijo kratke predstavitve severovzhodne Bolgarije, Trakije, jugozahodne Bolgarije, severozahodne Bolgarije, črnomske regije in Rodopov. Avtorja še posebej izpostavlja naravne surovinske vire in poselitveno sliko območij v okvirno 5. tisočletju pr. n. št. Po terminologiji, ki jo uporabljata avtorja, je to čas zgodnje, srednje, pozne in končne bakrene dobe, ki se zaključijo okoli leta 3800 pr. n. št. V Sloveniji je to npr. obdobje nastajanja neolitskih plasti v Moverni vasi, Resnikovega prekopa in pokopov v Ajdovski jami.

V nadaljevanju avtorja pozornost usmerita na surovino in tehnologijo izdelave nakitnih predmetov. Bakrenodobni nakit iz Bolgarije je narejen iz bakra, malahita, zlata, mineralov (kalcedon, kvarcit), različnih kamnin od skrilavcev do marmorja, bitumna (Bitumenschiefer), keramike, okre, kosti, živalskih zob ter različnih vrst školjk med katerimi ima posebno mesto školja spondylus (*Spondylus gaedoropus*), ki so jih nabirali v Črnem morju. Gre za školjko - statusni simbol, ki je v 6. in 5. tisočletju pr. n. št. v Evropi imela pomembno vlogo v trgovanju in izmenjavi. Njen pomen upade šele s širšim pojavom kovinskih predmetov, kar se v Bolgariji zgodi proti koncu 5. tisočletja. Pozna jih celotno Podonavje vse do Francije, najdemo jo tudi v Ajdovski jami (P. Korošec, Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami 1967. leta. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 4, 170-209).

Tipološko razdelitev nakitnih predmetov avtorja opraviča glede na funkcijo. Tako ločita: naglavni nakit, igle, jagode in obročke, naprsni nakit, prstane in zapestnice, pasove, statusne simbole - simbole moči, idole in dragoceno keramično posodje, ki je barvano z zlatom.

V bakreni dobi Bolgarije ima najpomembnejše mesto predvsem kovinski nakit, ki ga večinoma najdemo v grobovih. Odseval naj bi socialni položaj pokojnika, tudi v smislu simbolnega pokopa. H. Todorova in I. Vajsov na osnovi pridatkov sestavita štiri družbene skupine. V prvo, najbogatejšo skupino

GROENEN, M. 1994, *Pour une histoire de la préhistoire. Le paléolithique*. - Grenoble.

spadajo bogati grobovi kraljev oziroma članov kraljeve družine (Varna II - grob 3; Varna I - grob 43), plemenskih poglavarjev (Durankulak - grob 211), pa tudi svečenic (Durankulak - grob 626). V teh grobovih je številen bakren in zlat nakit, nahajajo se tudi idoli, ceptri, kot simboli moči itd.

Za vojake "bojevnike", drugo družbeno skupino, so značilni grobovi z manj kovinskega nakita toda s številnimi posodami in bojno sekuro, ki je lahko bakrena ali pa iz jelenovega roga.

Tretjo, družbeno še nižjo skupino predstavljajo grobovi navadnih pripadnikov skupnosti. Gre za pokope moških, žena in otrok. V takšnih grobovih se običajno pojavlja samo po nekaj nakitnih predmetov bodisi par bakrenih jagod ali uhanov, nakit iz spondilus školjke in dve do tri keramične posode.

Četrto najnižjo skupino pa predstavljajo pokopi tujecev (ujetnikov, sužnjev). Njih grobovi so prazni, brez nakita in umeščeni brez ustaljenega reda. Glede na družbeni položaj, ki ga je mogoče razbrati iz bogastva pridatkov v grobovih je zanimiva tudi ugotovitev, da je bila v bakreni dobi Bolgarije izrazito patriarhalna družba.

Skratka, če zaključimo lahko rečemo, da nam 6. zvezek ponuja nakitno bogastvo Bolgarije za družbeno-ekonomsko zgodovino Evrope izredno pomembnega 5. tisočletja pr. n. št.

Anton VELUŠČEK

Mária Novotná: *Die Fibeln in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde 14/11. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001. ISBN 3-515-07539-9. 109 strani, 31 tabel.

V delu so predstavljene 303 fibule bronaste in starejše železne dobe, najdene ali hranjene na Slovaškem. Gradivo je bilo zbrano konec osemdesetih, v obdelavi pa (izjemoma) upoštevana literatura do leta 1995.

V uvodu avtorica prikaže pojav in razvoj fibul na Slovaškem, ter s tem povezano kulturno in kronološko sliko Slovaške v času med zgodnjo kulturo žarnih grobišč (Bd D) in mlajšo halštatsko kulturo (Ha D). Prve fibule se pojavijo na prehodu iz zgodnje v starejšo KŽG. To so fibule v obliki violinskega loka, fibule z žičnatim lokom tipa Čaka, dvodelne fibule z listastim lokom tipa Drslavice in Bohdalice ter očalaste fibule brez osmice iz žice rombičnega prereza. V starejši in sredni KŽG jim sledijo enodelne fibule z listastim lokom tipa Röschitz ter pozamenterijske fibule. Slednje so posebej številne v depojih mlajše KŽG, za katero so značilne še dvodelne fibule z listastim lokom tipa Křenůvky-Domaníža ter enodelne očalke z osmico. V pozni KŽG se število fibul zmanjša, tipične za ta čas pa so fibule tipa Velem, iz katerih se razvijejo sedlaste fibule tipa Bükkzentlászló, ter harfaste fibule.

Za starejši halštatsko dobo je značilna velika pestrost oblik, predvsem ločnih in čolničastih fibul, ki pa so praviloma zastopane z redkimi primerki, včasih le na enem najdišču. Zaradi tega jih avtorica smatra za importe iz Italije, vzhodnoalpskega področja ali Balkana. Izjema so šmarješke fibule in čolničaste fibule s prečnimi mrežastimi pasovi, ki so bile v velikem številu najdene na gradišču Molpir. Najmlajše v delu še upoštewane so pavkaste, certoške in fibule tipa Castellin di Fister.

Tako v času KŽG kot v starejši železni dobi je Slovaška mejno področje vplivov z vzhoda in zahoda / kultur (jugo)vzhodno in zahodno od nje. To se je jasno odražalo na modi fibul, tako na prevzemanju določenih tipov, kot na številčnosti, uporabi in deponiranju fibul v posameznih regijah in obdobjih. V času KŽG so fibule najpogostejše v Lužiškem kulturnem krogu (19 grobnih, 23 depojskih, 5 naselbinskih), sledita jugovzhodno (4 grobne, 26 depojskih, 1 naselbinska) in srednjedonavsko (16 grobnih, 2 depojskih, 5 naselbinskih) področje žarnih grobišč. Zelo redke pa so fibule na vzhodu Slovaške (dve depojski najdbi in neznana najdišča). Podobno

je stanje v železni dobi. Fibule se v večjem številu pojavljajo na jugozahodu Slovaške, medtem ko jih je na vzhodu in severu precej manj. Veliko večino starejšehalštatskodobnih fibul predstavljajo fibule z gradišča Molpir (75 primerkov!). Istočasne so še tri naselbinske, šest grobnih in 14 fibul iz dveh depojev. V poznohalštatski čas je datiranih šest grobnih, dve naselbinski in ena fibula iz depoja.

Gradivo je predstavljeno na ustaljen način, s podatki o najdišču in kontekstu, z opisom predmeta ter podatki o hrambi in objavi. Poglavlje o fibulah določenega tipa uvaja opis njegovih značilnosti, ter zaključuje komentar, ki je posvečen predvsem časovni umestitvi, nekoliko manj pa geografski razširjenosti in, predvsem pri starejših tipih, namembnosti. Poimenovanja tipov so večinoma ustaljena, oziroma prevzeta od starejših avtorjev, opozoriti pa velja na dvozankaste ločne fibule (*Zweischleifige Bogenfibeln*), pri katerih dvojnost pomeni dva zavoja žice v peresovini - zanki in ne dveh zank, kot je to običajno. Se pa zdijo žarnogrobiščni tipi fibul (žičnatolčne, listastolčne, pozamenterijske, sedlaste fibule) precizneje razčlenjeni kot halštatskodobni, kjer so različne vrste ločnih, čolničastih in certoških fibul združene pod splošnimi oznakami. Avtorica je, po drugi strani, poskušala razdeliti edina železnodobna tipa z večjim številom fibul: šmarješke fibule na osnovi eno- oz. dvodelnosti (s čimer je mišljeno pritrjevanje igle na lok fibule), čolničaste fibule s prečnimi mrežastimi pasovi pa s pomočjo prisotnosti ali odsotnosti zaključnega gumba na nogi. Uporabnost teh meril se zdi zaradi fragmetiranosti gradiva nekoliko dvomljiva: od štirinajstih fibul z mrežastimi pasovi se jih da na ta način določiti le tri, od 23 šmarjeških pa slaba polovica. Da je dvodelnost smiselno uporabljati kot odločilen kriterij le zelo premišljeno je še bolj vidno pri "dvodelnih očalastih fibulah", kjer so skupaj obravnavane tri očitno raznovrstne fibule.

Med železnodobnimi fibulami jih je kar nekaj, ki očitno izvirajo iz trgovine s starinami. Čeprav avtorica v tekstu na to opozarja, je njihovo obravnavanje med dejansko na Slovaškem najdenim gradivom moteče in bi bilo verjetno bolje, če bi bile objavljene v ločenem poglavju.

Velika večina fibul in fragmentov je tudi ilustriranih, nekatere z novo, druge s prevzeto risbo v merilu 1:2. Dodana je tudi karta najdišč, ter pet kart z razprostranjenostjo posameznih tipov in oblik fibul, vendar samo na Slovaškem. Tudi te pa so uporabne le za nekatere natančneje določene (starejše) tipe, med tem ko se zdi kartiranje vseh ločnih ali čolničastih fibul z istim znakom samo sebi namen. Veliko bolj zaželena bi bila npr. pregledna karta na Slovaškem razprostranjenih kultur, ki bi dobro dopolnila v uvodnem delu objavljeno sinhronistično tabelo. Delo zaključuje kronološka preglednica na Slovaškem prisotnih fibul, ki pa zaradi nekaterih neupoštevanih vrst (certoške, kačaste) in velike shematičnosti (brez absolutne kronologije ali standardnih oznak) ni tako koristna kot bi lahko bila.

Andrej PRELOŽNIK

Gerhard Tomedi: *Italische Panzerplatten und Panzerscheiben*. Prähistorische Bronzefunde 3/3. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000. 130 strani in 155 tabel.

V 3. zvezku 3. oddelka serije PBF avtor G. Tomedi predstavlja bronaste italske oklepne plošče. Imenuje jih tudi "poloklepi", saj gre za del vojaške opreme, ki ščiti oprsje. To so sicer zelo prestižni predmeti, saj se tudi v grobovih vojščakov pojavljajo razmeroma redko. Skratka gre za opremo odličnikov.

Loči štirioglate in okrogle plošče (*Panzerplatten, Panzerscheiben*). So lahko tudi zelo bogato okrašene in sicer največkrat s potiskanjem ter graviranjem. Na Apeninskem polotoku se oklepne plošče pojavijo že v 8. st., v 3. zvezku

pa so obravnavane vse plošče do 5. stoletja pr. n. št.

V poglavju o kronologiji so sumarno, toda kritično, predstavljene kronološke sheme različnih avtorjev za Rim, Veje, Bizencij, Tarkvinjo, Etrurijo, Picenum in Abruco. Na *tabeli 3* je tako predstavljena tudi sinhronizacijska kronološka shema.

Sledi poglavje o zgodovini raziskovanj, ki se je začela že v 19. stoletju. V tem poglavju tudi izvemo, da se večina avtorjev ukvarja predvsem z namembnostjo "poloklepov" oz. oklepni plošč. V tem pogledu veliko težav povzroča predvsem okrogla plošča, saj se jo pogostokrat interpretira kot pokrov, del konjske opreme ali ščitno grbo.

Pisani viri o Oklepnih ploščah so skromni, tako velja za najstarejšo šele Livijeva omemba v Zgodovini Rima iz konca 1. st. pr. n. št.

Starejše so statuete lokostrelcev z naprskami ploščami iz Sardinije, upodobitve na daunijskih stelah, na menhirju iz Castelletta Ticina itd. Zelo znana je npr. statueta vojščaka iz Capestrana. Vojščak, poleg orožja in nakita, nosi na oprsju tudi okroglo oklepno ploščo tipa Alfedena. Tip je dobil ime po nekropoli iz Abruco, kjer se v grobovih poleg oklepne plošče pojavlja tudi podobna oborožitev, kot jo ima pravkar omenjeni vojščak.

Sledi najpomembnejše poglavje z osnovnimi podatki o najdbah, ki skupaj s slikovnim gradivom predstavljata osnovo zvezku. Pred zaključnim poglavjem pa avtor s številnimi argumenti še dodatno utemeljuje ugotovitev, da so bile kvadratne in okrogle bronaste plošče resnično del vojaške opreme.

Skratka gre za delo, ki nam odstira pogled na del opreme italskega vojščaka. Naj ob zaključku zato poudarim, da je dragocenost zvezka v tem, da so ti predmeti zbrani na enem mestu ter slikovno dobro predstavljeni. To pa je tudi osnovni namen serije PBF.

Anton VELUŠČEK

August Oxé, Howard Comfort, Philip Kenrick: *Corpus vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata. Second edition.* Antiquitas, Reihe 3, Band 41. Habelt, Bonn 2000. ISBN 3-7749-3029-5. 554 strani, veliko slik, zgoščenka.

Prva izdaja *Corpus vasorum Arretinorum*, ki jo je pripravil Howard Comfort na podlagi rokopisa Augusta Oxéja, je izšla leta 1968. Knjiga, v kateri so zbrani žigi lončarjev, je takoj postala najpomembnejši priročnik za študij italske sigilate. Po objavi je Comfort nadaljeval z zbiranjem podatkov za suplement in na koncu ves arhiv predal Philipu Kenricku. Kenrick je opravil popolno revizijo prve izdaje, pri čemer je uporabil poleg Comfortovega arhiva tudi originalne Oxéjeve zapiske. Dopolnil je zbirko s podatki iz najpomembnejše literature do leta 1996.

V novi izdaji so obravnavani žigi na italskem tipu sigilate, ki je definiran po enakih kriterijih, kot so veljali za *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae* (Bonn 1990). Se pravi, da je vključena sigilata iz proizvodnih središč italskega polotoka, Padske nižine (vključno s proizvodnjo čaš Aco in skodelic Sarius) ter sigilata iz Lyona. V delu je zbrana ogromna, reprezentativna količina gradiva, seveda pa ni bilo mogoče zajeti popolnoma vse. Za razliko od prve objave je Kenrick poizkusil datirati lončarje, kar je bilo včasih zelo težko. Glavna opora za datacijo so bile oblike žigov in posod, ki so določene po *Conspectusu*.

Ne samo v fazi priprave publikacije, temveč tudi v izdaji sami je Kenrick v celoti izkoristil možnosti, ki jih nudijo računalniki. Nova objava ni zgolj suplement, temveč popolnoma revidiran, dopolnjen in na novo urejen katalog. Pred seboj imamo kombinacijo dveh medijev: knjige in relacijske baze na zgoščenki. Zaradi računalniške baze so nastale bistvene

razlike med starim in novim katalogom tako v strukturi kot tudi v vsebini, ki je sedaj bistveno bolj bogata.

V uvodnih poglavjih knjige so objavljene kratke študije o namenu žigov, o osebu delavnic, pregled proizvodnih središč in razvoj proizvodnje. Proizvodnja sigilate se deli v štiri velike kronološke faze: 40 do 20/15 pr. Kr., 20 pr. Kr. do 15 po Kr., 15 do 50 po Kr. in po 50 po Kr.

Glavnina knjige je katalog žigov, ki so urejeni po abecednem redu gentilicijev. Objavljene so *risbe* tipov žigov posameznih lončarjev, lokacija delovanja lončarja ter približen čas delovanja. Na koncu je *tipologija okvirjev* žigov. Knjiga se zaključuje s konkordanco med prvo in drugo izdajo ter z indeksom.

V drugem delu uvoda knjige najdemo vodnik po zgoščenki. Relacijska baza na zgoščenki je bistveni del publikacije, ki pa jo risbe v knjigi dopolnjujejo. Sestavljena je iz devetih povezanih tabel. Tabela *Lončarji*, ki bo verjetno najbolj uporabljana, vsebuje zbrane podatke o posameznih lončarjih z vsemi viri: pregledom oblik posod, tipov žigov, najdišč, datacij, krajev delovanja. Dodani so tudi zbirni podatki s seznamom vseh žigov, razširjenostjo, tako po provincah kot tudi s koordinatami posameznih najdišč. Druge tabele so *Tipi žigov*, *Motivi* (dodatni motivi na okvirju), *Posode* (omogoča identifikacijo vsake posode v katalogu), *Najdišča* (določena s koordinatami; tabela vsebuje številne podrobnosti, kot so sezname upoštevanih posod in kontekstov ter bibliografija), *Datacije* (datirani sklopi), *Bibliografija*, *Reference* (povezuje posamezne posode z bibliografijo) in nazadje *Tabela s kombiniranimi podatki* za posamezen žig. Baza ima najrazličnejše možnosti iskanja: po črkah žiga, okvirjih, motivih itd. Nudi možnosti prikaza razširjenosti posameznih lončarjev ali skupin, seznamov lončarjev, ki so izdelovali posamezne oblike, seznamov lončarjev, ki so uporabljali posamezne tipe okvirjev, statističnih podatkov o preskrbi posameznih provinc ter kartiranja izdelkov iz posameznih proizvodnih središč.

Nova izdaja *Corpusa vasorum Arretinorum* je gotovo eno najboljše del na področju rimske arheologije v zadnjih desetletjih. Obravnava zelo pomembno vrsto arheološkega gradiva, ki je v ogromnih količinah razširjeno po vsem imperiju. Relacijska baza je omogočila objavo veliko večje količine podatkov, kot bi bila mogoča samo v knjižni izdaji. Omogočila je tudi povezovanje raznovrstnih podatkov, na najrazličnejših ravneh. V veliki meri je odpadel vpliv avtorja, da predstavitev podatkov podredi zgolj cilju svoje raziskave. Jasna in dostopna objava virov bo olajšala številne nove raziskave. Omogočila bo, na primer, poglobljanje v podrobnosti, ki se tičejo posameznih lončarjev, lončarskih delavnic, oblik posod ali posameznih najdišč. Še pomembnejša pa je baza za razumevanje delovanja lončarske proizvodnje in trgovine v celotnem imperiju v drugi polovici 1. st. pr. Kr. in v 1. st. po Kr.

Jana HORVAT

Eleni Schindler Kaudelka, Ulrike Fastner, Michael Gruber: *Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum.* S prispevkom Gerwulfa Schneiderja. Archäologische Forschungen 6. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 298. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2001. ISBN 3-7001-3025-2. 311 strani, 112 slik, 105 tabel, zgoščenka.

V monografiji je obdelana posebna skupina keramike: tera sigilata z nalepljenimi okraski (aplikami). Okraševanje z nalepkami se pojavlja na aretinski in poznopadski sigilati (*terra sigillata tar-do-padana*). Aretinsko keramiko z nalepljenimi okraski so izdelovali od poznoavgustejskega obdobja do tretje četrtine 1. st., razširjena pa je bila v velikem delu imperija. Poznopadske delavnice intenzivno izvažajo v Norik od klavdijskega obdobja dalje, delujejo pa do sredine 2. st. Poznopadska

sigilata z nalepki je bila razširjena predvsem v severni Italiji ter v srednjedonavskih provincah, kar govori za izvor v Padski nižini. Praviloma je posodje opremljeno z žigi izdelovalcev. Sigilata z nalepljenimi okraski je kot "vodilni fosil" zanimiva za proučevanje, hkrati pa je kot zelo razširjena in uniformirana zvrst težko obvladljiva.

Raziskava je omejena na keramiko, najdeno v provinci Norik, s tem da je bilo pritegnjeno tudi avtorjem dostopno gradivo iz Celja in Slovenj Gradca. Geografska omejitev je utemeljena, saj je bil Norik eden najpomembnejših izvoznih področij srednje in severnoitalske keramike. Število obravnavanih kosov, predvsem z izjemno bogato Štalensko goro, je bilo tako zadostno za preverjanje izhodiščnih hipotez in monografsko obdelavo. Avtorje so zanimale oblike posodja, tipologija okrasov in njihov razvoj, časovna uvrstitev ter pomen posameznih elementov oziroma skupin posod za splošno kronologijo. Postavili so si vprašanja o keramičnih zvrsteh (fabrikatih), njihovem izvoru, o delavnicah, lončarjih. Izhajali so iz številnih predel (nazadnje S. Zabehtsky-Scheffenecker), toda z drugačno, izjemno natančno obdelavo gradiva so želeli dobiti nove, kvalitetnejše podatke in si odpreti možnosti interpretacije predvsem na področju razvoja keramike.

Vse nalepljene okraske so stereo fotografirali in fotogrametrično izvednotili. Izdelali so katalog fotografij, risb celih posod in okrasov, skupaj z vsemi najdiščnimi podatki. Katalog je v interaktivni obliki objavljen na priloženi zgoščenci, slikovni del pa je tudi natisnjen na 105 tabelah.

Nalepljene okraske so razvrstili po glavnih motivih, npr.: delfini, figure, girlande, maske itd. Natančno so obdelali vse različice motivov ter jih predstavili s slikami. Primerjava z risbami že objavljenih kosov ni bila mogoča pri tako natančni metodi dela, zato so izpustili vse primerke, ki jih niso mogli na novo dokumentirati. V analizi motivov so ugotavljali povezavo s keramičnimi zvrstmi in oblikami posod. Pokazalo se je, da se nekatere različice motivov pojavljajo zgolj na aretinski, druge pa na poznopadski keramiki. Zbrali so repertoar motivov posameznih delavnic, ki so prisotne z večjo količino gradiva (predvsem delavnici *Gellivs* in *L.M.V.*), raziskovali so kompozicije in kombinacije okrasov, zanimalo so jih oblike posodja in oblikovni repertoar posameznih delavnic, predstavljeni so žigi delavnic, posvetili so se tudi problemom standardiziranja velikosti posod in možnih sestavov servisov. Posebno poglavje je namenjeno datacijam.

Pokazalo se je, drugače kot pri reliefni sigilati, da popolnoma identičnih nalepk ni, tudi na isti posodi ne. Tehnika izdelave okrasov je botrovala temu, da se ne da slediti razvoju odtisov. Okraske so namreč oblikovali na ploščicah, na katerih so bili razvrščeni številni enostranski negativni kalupi, nato pa jih prostoročno prenesli na posode. Natančna analiza je tudi pokazala, da se posameznih nalepk ne da pripisati posameznim delavnicam.

Zelo pomembno je poglavje o zvrsteh keramike. Na eni strani imamo aretinsko sigilato (A), na drugi pa poznopadsko sigilato, ki se optično loči na zvrsti A2, D, E, F in G. Kemične analize kažejo (prispevek G. Schneider), da so bile padska sigilata, poznopadska sigilata, keramika Aco in keramika Sarius, delane v različnih lončarskih središčih v Padski nižini, od katerih pa nobeno ni locirano. Izdelki delavnic *Gellivs* in *Ras.Lyc* se razlikujejo tako od aretinske keramike kot tudi od poznopadskih skupin, torej gre za posebni izdelovalni središči.

S študijo, ki je mestoma kar preveč gostobesedna, so avtorji dokončno postavili raziskovanje sigilate z okrasnimi nalepki na realna tla. Na pregleden način so zbrali material, zbirko je moč dograjevati, s katalogom je dobro predstavljeno gradivo in vsi zaključki so preverljivi. Ovrgli so tudi nekatere napačne predpostavke. Tako se je pokazalo, da ni mogoče slediti razvoju okrasa in da ta vrsta keramike ni primerna za fino kronologijo. Podrobnejša kronologija, na manj kot pol stoletja, ne sme temeljiti na oblikah in okrasu sigilate z nalepljenimi okraski.

Monografija predstavlja torej nov, pomemben korak v raziskovanju keramike. Hkrati pa je študija zelo zanimiva za vsa tista območja, kjer je obravnavana vrsta sigilate eden glavnih pripomočkov za datacijo - torej tudi za slovenski prostor.

Jana HORVAT

Cambodunum - Kempten. Erste Hauptstadt der römischen Provinz Raetien? Gerhard Weber (ured.) Antike Welt, Sonderband. Zaberns Bildbände zur Archäologie. Von Zabern, Mainz am Rhein 2000. ISBN 3-8053-2691-2. 156 strani, 250 slik.

Po 115 letih izkopavanj in raziskovanj je izšla obsežna in vseobsegajoča študija o razvoju rimskega mesta *Cambodunum*. Avtorji so želeli prikazati aktualno stanje raziskav in zaobjeti vso problematiko.

Cambodunum je zelo pomembna točka za razumevanje zgodnjega razvoja v rimski Reciji. Kljub keltskemu imenu ni dokazana latenskodobna poselitev, prve najdbe so datirane v 1. desetletje pr. Kr., najstarejša lesena naselbina pa se razvija od 2. desetletja po Kr. dalje. V sredini 1. st. zgradijo prve kamnite stavbe: stari forum, terme in veliko sveto območje, namenjeno za *conclia provinciae*. Med lesenimi stavbami so identificirali tudi sedež cesarskega namestnika. Prvo zidano mestno središče je bilo požgano v letih 69/70. Po katastrofi je bilo pod močnim italiskim vplivom postavljeno novo mesto: v ortogonalnem sistemu, v insulah, z večino stavb iz kamna in opeke. Sezidan je bil velik forum z baziliko in prehodom na staro sveto območje. Zraven je stal pretorij z manjšimi termami, v katerem je bil sedež provincialnega namestnika. Na drugem koncu mesta je ležalo območje s svetišči, posvečenimi domorodnim kultom. Stanovanjske zgradbe so bile grajene v insulah, z notranjimi dvorišči in mnogimi tabernami. Kleti, ki so značilnost galskih in germanskih provinc, se pojavljajo tudi v Kemptnu. Mesto je imelo še dvoje term. Severno od naselbine je bilo na ledini Keckwiese izkopano veliko grobišče.

Na začetku 2. stol. je bilo glavno mesto province predstavljeno v Augsburg, pretorij pa spremenjen v gostišče. Kempten je bil prizadet v času markomanskih vojn ter v zgodnjem 3. st. Po številnih germanskih vpadih v 3. st. je postal obmejna naselbina *Cambidanum*. Takrat so na zavarovanem griču na drugem bregu reke Iller zgradili utrdbo, v kateri se je obdržala vojaška posadka do začetka 5. st. Še v 4. st. je zaznavna skromna poselitev na območju starega rimskega mesta.

Uvodnemu poglavju o zgodovini raziskav (B. Kata) sledi kratek prikaz geološkega razvoja prostora (H. Scholz). Jedro knjige tvori pregled urbanističnega razvoja mesta, ki ga je napisal Gerhard Weber. Različni avtorji (M. Sieler, U. Haupt, S. Ortisi, A. Rottloff, S. Fortner, M. Gschwind, S. Gairhos, A. Faber) so prispevali posamezne zanimive teme: o lesu, gradbenih in dekorativnih kamnih, trgovini, obrteh, vsakodnevnem življenju, prometu, etnični sestavi, grobiščih. Pregled problematike poznoantičnega mesta ter razvoja Recije med 3. in 5. st. je pripravil Michael Mackensen.

Monografija o antičnem mestu *Cambodunum* je srečna kombinacija poljudno in zanimivo pisanega besedila, ki je privlačno za laika, istočasno pa so teme, problematika in rezultati izvednotenja prikazani tako, da so izredno pomembni tudi za strokovnjake. Iz knjige se vidi ogromno in načrtno delo več generacij arheologov, tako na področju zaščitnih in sistematičnih izkopavanj kot tudi pri izvednotenju gradiva. Sodelovanje med različnimi institucijami, predvsem med mestno arheologijo in Univerzo v Münchnu, je dalo odlične rezultate. Knjiga je torej izvrstno in pomembno delo, uporabno iz najrazličnejših vidikov rimske provincialne arheologije.

Jana HORVAT

Salvatore Ortisi: *Die Stadtmauer der raetischen Provinzhauptstadt Aelia Augusta - Augsburg. Die Ausgrabungen Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 und 4. S prispevkoma Lotharja Bakkerja in Mechtild Overbeck. Augsburger Beiträge zur Archäologie 2. Wißner-Verlag, Augsburg 2001. ISBN 3-89639-288-3. 308 strani, 47 slik, 73 tabel, 22 prilog.*

Utrdbe Elije Avguste, glavnega mesta province Recije, ki ležijo na območju današnjega Augsburga, so eden najpomembnejših rimskih spomenikov v južnonemškem prostoru. Prvotni vojaški tabor, je dobil pod Hadrijanom mestne pravice in najpoznejše tedaj postal sedež prokuratorja province Recije.

V študiji Salvatorja Ortisija so analizirana štiri velika moderna zaščitna izkopavanja na območju mesta Augsburga, ki so potekala med leti 1986 in 1994: Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 in 4. Raziskani so bili krajši odseki zahodnega obzidja s stolpom ter območja ob obzidju z obrambnimi jarki, grobovi in različnimi naselbinskimi ostanki, predvsem jamami in vodnjaki.

Raziskovanje augsburškega mestnega obzidja ima dolgo tradicijo, zelo pomembno je bilo predvsem delo Ludwiga Ohlenrotha. Njegove izsledke je Ortisi predstavil in uporabil pri interpretaciji.

V knjigi so najprej razloženi nepremični arheološki ostanki, ki jim sledi analiza izbranih skupin najdb. Med drobnim kovinskim gradivom so pomembni ostanki vojaške opreme, ki kronološko segajo od zgodnje do pozne antike. Ortisi je obravnaval tudi sigilato, fino keramiko in amfore, pri čemer sta ga zanimala predvsem kronologija in poreklo posodja. Primerjalno je predstavil zaključene keramične sklope iz tretje četrtine 2. st. in iz druge četrtine 3. st., kjer je obravnaval spremembe v navadni keramiki. Argonnsko sigilato je v posebnem poglavju obdelal L. Bakker. Katalog in table so urejeni po arheoloških sklopih, ki so v katalogu argumentirano datirani. V katalogu je opisano vse drobno gradivo, slike na tablah pa prinašajo le izbrane kose.

Zelo pomembno je poglavje z arheološkim in zgodovinskim izvednotenjem celotnega gradiva. Ortisi je s pomočjo natančno datiranih sklopov rekonstruiral gradbene faze. S pritegnitvijo problematike širokega evropskega prostora pa je razložil pomen posameznih faz utrjevanja. Zahodno območje Elije Avguste je bilo poseljeno od flavijskega obdobja dalje. Po novcih in sigilati se da gradnjo prvega obzidja in dvojnega jarka pred njim datirati v šestdeseta leta 2. st., v čas grožnje germanskih vpadov. Pred gradnjo so zasuli starejše jame in vodnjake, ki so ležali na trasi obzidja.

V prvi tretjini 3. st. sta bila jarka popravljena. V času okoli 240 je bila uničena naselbina, ki je ležala pred mestnim obzidjem. Plast je datirana s kalupi za novčne ponaredke (o tem posebej govori prispevek M. Overbeck), v ruševinah pa so bila najdena človeška okostja. Gre za katastrofo povezano z germanskimi vpadi. Ni pa še jasno, če je bila prizadeta tudi notranjost mesta. Po tej katastrofi mesta izven obzidja niso več obnavljali.

Na območju jarkov je bilo odkrito majhno germansko grobišče iz konca 3. st. V konstantinskem času so obzidje predelali po novem konceptu. Dogradili so izstopajoče stolpe, ki imajo temelje iz spolij. Dodali so še en obrambni jarek, ki je bil premaknjen navzven.

Zadnja popravila jarkov sodijo v konec 4. ali na začetek 5. st., kmalu potem pa je moralo obzidje propasti.

Knjiga je odlično, racionalno delo, ki je nastalo kot disertacija na Univerzi v Münchnu. Na podlagi modernih izkopavanj ter natančne analize stratigrafije in najdb se je izluščila zgodovina tako ozkega območja kot tudi zgodovina mesta s številnimi vzponi in padci. Ortisi je v široki študiji obravnavano problematiko izvrstno vpel v zgodovino province Recije in jo vključil v spremembe in pretrese, ki jih je doživljal širši prostor rimskega imperija.

Jana HORVAT

Cinzia Vismara, Maria Letizia Caldelli: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano V. Alpes Maritimae, Gallia Narbonensis, Tres Galliae, Germaniae, Britannia. Vetera 14. Edizioni Quasar, Roma 2000. 263 str., številne fot. in risbe med besedilom.*

Pričujoča knjiga je 14. zvezek prestižne, pretežno epigrafske serije *Vetera*, ki jo že od leta 1987 izdaja Silvio Panciera, in hkrati 5. zvezek podserije *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano (EAOR)*, ki jo po prezgodnji smrti Patrizie Sabbatini Tumulesi izdaja Gian Luca Gregori. V seriji *EAOR* so doslej izšle knjige, ki so bile posvečene italjskim regijam, manjka še 1. regija Kampanija in napisi iz amfiteatrov v Rimu, predvsem iz Koloseja. Slednji je že v tisku in bo izšel kot 15. zvezek *Vetera*. Knjiga avtoric Vismare in Caldellijeve pa vsebuje napise, povezane z amfiteatri v naslednjih provincah: v Obmorskih Alpah (*Alpes Maritimae*), Narbonski Galiji (*Gallia Narbonensis*), v Treh Galijah, obeh Germanijah in Britaniji; skupno obravnava 88 napisov.

Knjiga je razdeljena na dva velika dela: katalog in epilog ter splošne ugotovitve. Na koncu knjige so analitični indeksi, zelo pregledni in praktični, saj vsebujejo poleg epigrafskih indeksov še kazalo modernih avtorjev in citiranih mest iz antičnih avtorjev ter tabele s fotografijami. Oba glavna dela sta razdeljena na podpoglavja. Katalog napisov je geografsko razdeljen na dva večja dela: v prvem so obravnavani napisi Obmorskih Alp in Narbonske Galije, v drugem pa napisi ostalih provinc. V vsakem od teh delov pa si napisi sledijo po določenem, vsebinsko smiselnem vrstnem redu, tako so na prvem mestu maloštevilni napisi, ki se nanašajo na upravljanje prireditvev, za kar so bili zadolženi vladarski prokuratorji. Napisi te vrste so redki in v Obmorskih Alpah in Narbonski Galiji sploh niso znani. Sledijo jim napisi, ki se nanašajo na igre in predstave z živalmi, dalje napisi gladiatorjev, gladiatorških šol in mladinskih organizacij (*iuvenes*). V 4. sekciji so navedeni napisi, ki se nanašajo na amfiteatre in na z njimi povezane zgradbe, v prvem delu pa so izjemoma dodani še medaljoni z uprizoritvami gladiatorjev in gladiatorških bojev, ki so bili najdeni v dolini Rodana.

Nekaj napisov na posebej zanimiv način osvetluje funkcioniranje amfiteatrov. Iz severskega obdobja je znan vladarski prokurator Lucij Didij Marin, ki je imel na skrbi "gladiatorske družine" (*familiae gladiatoriae*) v galskih, hispanjskih in germanskih provincah, Britaniji in Reciji (*ILS 1396*). Njegova naloga je bila med drugim skrbeti za nabor gladiatorjev, ki so jih pošiljali predvsem v Rim, nekaj pa tudi v lokalne amfiteatre, ter za njihovo izžolanje. Bil je zadolžen za zelo veliko geografsko območje, kar je mogoče razlagati s tem, da so bile gladiatorske šole razmeroma redke oz. s tem, da je vladar želel čim bolj centralizirati finančno upravo.

Uprizoritve lova na divje zveri so zahtevale ulov zelo velikega števila divjih živali, kar je pomenilo, da je obstajal specializiran kader, ki je skrbel za lov - bodisi v okviru vojske, bodisi da so angažirali lovce v civilu - ter za čuvanje ujetih živali. Za vse te funkcije imamo iz obravnavanih provinc tudi epigrafska pričevanja. V Kölnu (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*) je bilo odkrito posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 1. minervijske legije Kvint Tarkvij Restitut, ki je v šestih mesecih ulovil kar 50 medvedov. Iz istega mesta je znano še eno posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 6. zmagovite legije Avel Ticij Sever; ta je za prostor, kjer so imeli ujete živali, oskrbel ograjo. Znani so tudi specializirani lovci na medvede, *ursarii*. Njihova zavetnika, ki so se jima pogosto priporočali, sta bila Diana in Silvan.

V Narboni je bil najden žal zelo fragmentaren napis, v katerem je omenjen Fadij Sintrof, ki je zapustil vsoto 33.000 sestercijev, da bi iz obresti vsako leto na dan njegovega rojstnega dneva uprizorili gladiatorske igre. Za njegov testament je bil zadolžen njegov sin. Fadiji so bili bogata trgovska družina v Narboni. Znanih je tudi nekaj visokih mestnih uradnikov

in svečnikov, ki so za meščane financirali gladiatorske igre. Gaj Junij Prisk iz Arelate je ob priliki svoje kandidature za enega od obeh županov dal za mesto zgraditi oz. obnoviti podij v amfiteatru z vrati in srebrnim kipom Neptuna, ko pa je županstvo dobil, je dal še dodatno iz svojega premoženja postaviti štiri bronaste kipe. Priredil je tudi igre in uprizoritev lova na divje živali, ki so trajale dva dni, za mestne svetnike pa je ob tej priliki organiziral banket.

Med napise, ki se nanašajo na amfiteatre, sodi tudi znani počastilni napis na marmornem podstavku za kip (t. i. "marmorni spomenik iz Thorignyja") za uglednega meščana Tita Senija Solemna, ki so mu ga dale postaviti Tri Galije. Najden je bil v kraju Vieux (*Aragenuae*) pri Caenu, dolga stoletja pa je bil shranjen na gradu v Thorignyju. Zelo dolg napis iz leta 238 po Kr. je vklesan na treh straneh baze, na sprednji in obeh stranskih. Na prednji strani je navedena kariera Tita Senija Solemna, na desni stranski ploskvi je vklesano pismo prefekta pretorija Edinija Julijana prokuratorju Badiju Komnianu, ki vsebuje hvalo Titu Seniju Solemnu, na levi pa pismo vladarskega namestnika v provinci Britaniji Klavdija Pavlina Semniju Solemnu. Le-ta je bil v svojem rodnem mestu Aragenuah ugleden in zaslužen mož, med drugim eden od dveh županov, svečenik Rome in Avgusta v osrednjem svetišču Treh Galij ter upravitelj rudniških financ. Za mesto je ogromno napravil, med drugim je dal prirediti 32 gladiatorskih iger. Kot je razvidno iz napisa, je osebno dobro poznal nekaj uglednih osebnosti z Elagabalovega dvora.

Napisi gladiatorjev so največkrat nagrobniki, ki so jim jih postavili žene, njihovi učitelji ali tovariši. Večina je umrla precej mladih, v napisu je pogosto navedeno tudi število zmag, ki so jih dosegli. Nekaj je tudi posvetilnih napisov: oltarje so posvečali predvsem Diani in Nemezi. Zbrani in komentirani so tudi napisi na stopnicah amfiteatrov, ki so določali, kje kdo sedi.

Knjiga je zelo zanimiva, še posebej neobhodna pa je za vse, ki se ukvarjajo s sociološko aktualnimi problemi gladiatorskih iger, predstav lovov na divje zveri, zabave in preživljanja prostega časa v antiki.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 18. Edizioni Quasar, Roma 2000. 394 strani, številne fotografije med besedilom.

18. zvezek te izredno pomembne epigrafske serije, ki tekoče dopolnjuje *CIL* in druge stare epigrafske korpuse rimskih napisov Italije, vsebuje štiri prispevke. Prvi obravnava napise rimskega mesta Reate (zdaj Rieti) in njegovega upravnega teritorija iz 4. italske regije (*Sabina et Samnium*), napise je zbrala, opisala in komentirala Maria Carla Spadoni. Avtorica drugega članka je Silvia Maria Marengo, ki objavlja napise iz mesta Trea iz 5. regije (*Picenum*). V tretjem in četrtem članku so objavljeni napisi dveh mest iz 6. regije (Umbrije), v tretjem Giovanna Asdrubali Pentiti objavlja napise iz Amerije, v četrtem pa Simona Antolini napise iz Suase. Na začetku vsakega članka je bibliografija ter zgodovinsko-arheološki oris rimskega mesta, sledijo popravki in dopolnitve k napisom, ki so že bili objavljeni v enem od epigrafskih korpusov. Osrednji del članka so novi napisi, vsi objavljeni s fotografijo, če le niso izgubljeni, vsak prispevek pa zaključujejo epigrafski indeksi, s pomočjo katerih se je mogoče zlahka znajti tudi med večjim številom napisov.

Shema prispevkov, ki se je že takoj izkazala za zelo dobro, je ostala enaka vsa leta izhajanja zvezkov serije *Supplementa Italica*. Dejansko prinaša mnogo več kot le nove napise, saj so posebej pomembni izčrpní zgodovinsko-arheološki uvodi, ki nudijo zadnji, običajno popolni pregled zgodovine in arheologije mesta ter vso relevantno literaturo. Nujno je upoštevati tudi popravke in dopolnila k napisom iz *CIL*-a in drugih

korpusov, ker pogosto vsebujejo pomembne nove podatke.

Najzanimivejši del so seveda novi napisi, ki prinašajo povsem nove informacije za zgodovino obravnavanih mest, včasih pa tudi nove podatke, pomembne za cel imperij, npr. napisi, kjer so navedena službena mesta iz dolge kariere kakšnega senatorja ali rimskega viteza oz. vladarski ali votivni napisi. Največ napisov je bilo najdenih v mestu Reate, od koder je izvirala Vespazijanova družina: Svetonij, ki je napisal knjigo življenjepisov rimskih cesarjev, je za Vespazijanovega deda omenil, da je bil *municeps Reatinus*, meščan mesta Reate. Avtorica objavlja 84 novih napisov, med katerimi jih je nekaj pomembnih za cel rimski imperij. Že prvi je zanimivo posvetilo dvanajstim najsvetejšim bogovom, ki je v takšni obliki redko. Trije oltarji so posvečeni Vakuni, lokalni boginji, ki je morala biti za tamkajšnje prebivalstvo zelo pomembna in po svoji naravi očitno zelo polivalentna. Priporočali so se ji za srečno vrnitev s potovanja in za zdravje ter za druge pomembne stvari v življenju, ki jih niso posebej navedli. Med njenimi častilci so bili tudi predstavniki najvišjih socialnih plasti. V mestu Reate je bilo, podobno kot v mnogih drugih mestih v Italiji, najdeno posvetilo nečaku cesarja Tiberija Germaniku, ki je bil posebej v Italiji izredno priljubljen in so mu italska mesta izkazovala najrazličnejše časti. Zelo lepo nagrobno stelo s ščitom in sulico v zatrepu je dal Publiju Eliju Valentinu, ki je bil po rodu iz Siscije in je služil v osebni cesarjevi gardi, postaviti njegov vojaški tovariš. Ohranjen je daljši *cursus honorum* (službena kariera) na nagrobniku uglednega rimskega viteza Tita Priferinija Peta Memija Apolarisa - postavil mu ga je sin - ki je svojo raznoliko in dolgo kariero nastopil v vojski (bil je poveljnik 3. kohorte Brevkov iz Ilirika), se visoko odlikoval v Trajanovi dačanski vojni, bil med drugim tudi prokurator v Noriku, na koncu svojega službovanja pa je opravljal najvišje funkcije v svojem rodnem mestu.

Članki prinašajo še mnogo zanimivih napisov, vendar vseh ni mogoče podrobneje predstaviti. Rimski napis je primaren dokument in vsak vedno prinaša nove podatke in osvetljuje kak vidik iz življenja v rimski dobi; prav zato je izpovednost rimskih spomenikov silno dragocena. Kot drugod v italskih regijah in provincah rimskega imperija prevladujejo nagrobniki, ki so zlasti pomembni za študij različnih socioloških aspektov in imenoslovja. Sledijo oltarji, posvečeni najrazličnejšim bogovom, večinoma znanim, ki so pomembni za preučevanje kultov in rimske religije. Knjiga sodi med temeljna dela s področja epigrafike, saj dopolnjuje *Corpus inscriptionum Latinarum*, in prav bi bilo, da bi bila v vsaki za antične študije specializirani knjižnici.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Kurt Karpf: *Frühmittelalterliche Flechtwerksteine in Karantanien. Marmorne Kirchenaustattungen aus tassilonisch-karolingischer Zeit.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 8 (izdajatelj Falko Daim). Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 2001. ISBN 3-7030-0352-9. 153 str., 21 slik, 40 tabel.

Izredno privlačen del stavbne opreme zgodnjeresnjenjske cerkva so kamni s pleteninastim okrasom. Tiste s karantanskega področja predstavlja knjiga Kurta Karpfa, ki se je z njimi srečal pri svojih raziskavah Molzbichla in njegove okolice na Zgornjem Koroškem. Arheološka izkopavanja v tamkajšnji cerkvi sv. Tiburcija so povečala število kmnov s pletenino na več deset. Dotedanje datacije tovrstne cerkvene opreme na Koroškem so poudarjale 9. st., še raje njegov konec. Ker pa je najstarejša cerkvena stavba skupaj s pripadajočim samostanskimi stavbami starejša od tamkajšnjih grobov iz 9. st. in so bili v njej najdeni ostanki kamnite korne pregrade, se je postavilo vprašanje novega ovrednotenja pojava kamnov s pletenino.

Avtor podrobneje obravnava kamne s področja Koroške in Vzhodne Tirolske, ki bi lahko ležali na področju zgodnesrednjeveške Karantanije. Uvodoma poda zgodovino raziskav, predstavi posamezne vrste kamnov s pletenino od plošč korne pregrade do prižnice, vrste okrasa ter kratak pregled nastanka pletenine. Sledi pregled najdišč, kjer predvsem obravnava njihov zgodovinski kontekst s pomočjo arheoloških in pisnih virov. Ugotovi, da se najdišča kopičijo ob starih upravnih centrih (Krnski Grad, Millstatt/Molzbichl, Oberlienz), ki bi lahko bili upravni centri pomembnih slovanskih upravnih enot. Zato predlaga delitev domnevnega jedra Karantanije vsaj na tri dele (Abb. 17).

S tem se mu odpre vprašanje prestižnosti obravnavanega okrasja. S historično analizo pride do sklepa, da so bili naročniki lahko samo samozavestni domačini, slovanski velikaši, ki so tudi na ta način skušali pokazati svojo pomembnost proti sosedom v Bajuvariji. Kot čas izdelave pride iz historičnih razlogov v poštev obdobje med 772, ko Tassilo poseže v državljansko vojno v Karantaniji in dokončno odpre vrata pokristjanjevanju, ter 828, ko grofijska ureditev zamenja stare oblastnike. Novi imajo sedež drugod in pač tam gradijo reprezentančne cerkve. Nobena koroška cerkev, ki je nastala po tej prelomnici, nima kamnov s pletenino. Te avtorjeve ugotovitve ne pomenijo samo drugačne datacije, ampak tudi povsem drugačen družbeno-politični kontekst kot pa so ga obravnavanemu okrasju iskali doslej. Morda bi kdo ugovarjal, da bi moral avtor do drugačne datacije priti z umetnostnozgodovinsko analizo okrasja, vendar je umetnostnozgodovinska tipokronologija za kaj takega še premalo natančna. Če se bo v prihodnosti izostrila, obstaja možnost neodvisnega preverjanja. Kljub temu pa je 1998 naključno odkritje prineslo pomemben dokaz za njegovo razlago. V cerkvi St. Peter am Bichl/ Št. Peter na Gori v neposredni sosesčini Krnskega Gradu so pri obnovitvenih delih odkrili del zgodnesrednjeveške kamnite preklade z napisom dveh imen: OTKER·RADOZLA[V]. Kratkost odlomka ne dovoljuje trdnega sklepa ali gre za dve osebi ali eno z dvema imenoma. Nedvomno pa je ime Otker enako imenu Etgar zadnjega samostojnega karantanskega kneza, ki ga poznamo iz Konverzije. Če gre za isto osebo, je družbeno-politični in časovni model Kurta Karpfa našel svojo potrditev.

V zadnjem delu avtor prikaže še stanje kamnov s pletenino v sosesčini: v Bajuvariji, Sp. Avstriji in Panoniji, Sloveniji ter Furlaniji. Pomanjkanje obravnavanih najdb na vzhodu povezuje s kulturnimi razmerami v Avariji, kopičenje v Furlaniji in na Bavarskem je v povezavi s tamkajšnjimi mogočniki, kar mu potrjuje domači model.

Knjigo zaključuje katalog koroških in vzhodnotirolskih kamnov v besedi in sliki. Ta nudi dobro izhodišče za nadaljnje umetnostnozgodovinske raziskave.

Delo odpira nekatera zanimiva problemska vprašanja, saj mojstrsko pretvarja mrtve predmete v historično govorico in postavlja v novo luč razumevanje pisnih virov.

Andrej PLETERSKI

Jirí Macháček: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely.* Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2001. ISBN 80-210-2525-5. 298 str., 186 slik.

Staroslovansko najdišče Pohansko pri Břeclavu na južnem Moravskem je eno največjih slovanskega sveta. Večdesetletna izkopavanja arheološkega oddelka filozofske fakultete v Brnu so odkrila tisoče jam in vkopov različnega izvora ter stotisoče najdb. Skupaj z vzorno dokumentacijo vsa ta velikanska množica podatkov predstavlja izjemen izziv k razlagi izkopanega. S pogumom mladostne zagnanosti ga je sprejel Jirí Macháček,

ki je prevzel tudi vodstvo nadaljnjih raziskav najdišča. 1995 je zasnoval digitalni projekt POHAN, katerega namen je bilo računalniško zajetje podatkov in njihova obdelava. Iz tega je zrasla njegova doktorska disertacija, ki jo je sedaj objavil v knjižni obliki. V njej analizira 37 525 odlomkov posodja, ki je bilo večinoma najdeno v približno 260 stavbnih ostankih.

Lončenina je tista vrsta najdb, ki je je daleč največ. Njena analiza zahteva svojstvene metode. Njegovemu iskanju je Macháček namenil prvi del svoje knjige. Ta je zasnovan povsem na splošno. Najprej podaja kratko zgodovino raziskovanja lončenine, nato obravnava metode obdelovanja lončenine z naselbinskih prostorov. Uvodoma opozori na informacijski filter, ki ga povzročajo že izkopavanja sama ter delo z lončenino po izkopavanjih. Sledi predstavitev procesov odlaganja lončenine in nastajanja skupkov, ki jih najdemo pri izkopavanjih, gre torej za tafonomijo lončenine. Pri tem se pokaže, kako pomembno je, da pri izkopavanjih zajamemo vse odlomke, tudi najmanjše, s čim boljšimi prostorskimi podatki, da je pri analizi lahko pomembna tudi velikost odlomkov in njihova oglajenost.

Sledi predstavitev skupin lastnosti lončenine, ki jih je avtor upošteval pri zajemanju podatkov: tiste, ki kažejo način izdelave, in tiste, ki kažejo oblike posode, ustja in okras. Čeprav kot temeljno vprašanje analize izpostavi, katere lastnosti izbrati kot pomembne, skuša najti rešitev v tipu, ki pa ga po načinu določanja prepoznamo kot generalni tip po Klejnovem poimenovanju, torej tip, ki smo ga določili mi sami in naj bi odgovoril na vsa vprašanja hkrati. To pa je več, kot generalni tip zmore. V najboljšem primeru se z njegovo pomočjo lahko približamo kulturnemu tipu. Tega določajo kriteriji, ki so jih postavljali ljudje, katerih življenje skušamo rekonstruirati s pomočjo najdb. Za orodje pri izdelavi tipologije si je avtor izbral korespondenčno analizo iz statističnega paketa za družbene vede (SPSS). Poudarja pa, da njegov cilj ni bila tipologija, saj bi bil potem samo tradicionalni arheolog z računalnikom. Zatem predstavi nekatere matematične metode kronološkega razvrščanja gradiva. Kontrolo matematični analizi vidi v razporejenosti ugotovljenih pojavov v prostoru. pri končni interpretaciji naj bi si pomagali z razlagalnimi modeli, ki jih nudijo etnologija, eksperimentalna arheologija in pisni viri.

Obširnemu teoretičnemu uvodu sledi predstavitev raziskave gradiva s Pohanskega. Zbirko podatkov je avtor zgradil s pomočjo dveh tabel. Prva se nanaša na posamezne objekte in količinske podatke o o posameznih lastnostih lončenine v njih, druga na posamezne odlomke lončenine ter njihove mere ter lastnosti izdelave in okrasa. Objavljena sta vnosna obrazca in pripadajoči šifranti. Za statistično analizo so bili izbrani samo skupki, ki imajo več kot 100 odlomkov lončenine oziroma ta tehta več kot 2 kg. Temu kriteriju je ustrezalo 54 objektov. S pomočjo faktorске analize je skušal določiti tiste lastnosti in njihove povezave, ki naj bi govorile o tafonomiji. Ta analiza naj bi mu izbrala tiste skupke lončenine, ki so nastali v kratkem času in so zato primerni za kronološko raziskavo.

Naslednji korak je bila izdelava tipologije posod s pomočjo korespondenčne analize. Vanjo je bilo zajetih 469 boljše ohranjenih posod, upoštevanih je bilo 53 različnih lastnosti izdelave, oblike in okrasa. Avtorjev namen je bil določiti tipe, ki bi bili časovno izpovedni. Faktorška analiza mu je dala 9 skupin, ki jih določata predvsem oblika in okras in se v precejšnji meri ujema s staro empirično tipologijo istega gradiva, ki jo je pred desetletji opravil pokojni B. Dostál. Ker pa so nekatere skupine nejasno razmejene, se je avtor odločil za empirično zmanjšanje števila kriterijev in tako na koncu dobil pet skupin. Njihove lastnosti je predstavil v posameznih histogramih in za skupino F ugotovil razmeroma visoko stopnjo merske enotnosti, ki bi lahko pričala o tem, da je bila narejena z množično proizvodnjo v delavnici po enotnih merilih.

Tafonomski kriteriji so izločili večino naselbinskih jam, tako, da jih je ostalo za kronološko analizo še 50. Pri teh je

avtor najprej upošteval 66 lastnosti, vendar je ugotovil, da je 7 med njimi preveč odvisnih od osebne presoje tistega, ki je podatke vnašal v računalnik, zato jih je izločil. S pomočjo faktorске analize je določil 4 skupine, ki naj bi bile časovno različne. Neodvisna kontrola s stratigrafskimi odnosi med jamami ni mogoča, ker taki odnosi nastopajo samo štirikrat, kar je premalo za ovrednotenje celotnih skupin. Stopnja razdrobljenosti lončenine, ki je navečja v skupini I naj bi dokazovala, da je ta najmlajša. Tak sklep omogoča predpostavka, da so samo na koncu trajanja poselitve ostajale naselbinske jame dlje časa odprte. Misel kazi dejstvo, da so nad nekaterimi takimi jamami še okostni grobovi, ki prav tako pripadajo času trajanja naselbine. Neglineno gradivo iz obravnavanih jam na žalost časovno ni izpovedno. Dve pušični konici in en pasni jeziček ne omogočajo datacije skupin. Avtor, ki se je lotil formalne analize gradiva, da bi se izognil subjektivni empirični analizi, ki jo je opravil Dostál, je bil tako na koncu prisiljen empirično časovno razvrstiti svoje štiri skupine. Kot najstarejšo določil skupino II, nato si sledijo v časovnem redu skupina III, skupina I in skupina IV. Z njihovo pomočjo nato sestavi časovne diagrame posameznih lastnosti. Dobljene podobe potrjujejo mladost skupine IV, mnogo bolj pa postane vprašljiv redosled drugih treh skupin. Vprašamo se lahko, če si niso časovno delno vzporedne in morda celo bolj kažejo na različne delavnice. Končna absolutna datacija 1. in 2. faze v prvo in drugo tretjino 9. st., 3. faze v tretjo tretjino 9. st. in 4. faze v prvo polovico 10. st. je tako lahko samo subjektivna intuitivna ocena avtorja.

Zaključni del knjige gradivo s Pohanskega umešča v širši prostor. Predstavlja različne načine organizacije lončarske proizvodnje in daje pregled lokalnih tipologij lončenine na Moravskem, Slovaškem, Češkem, Poljskem in v Nemčiji. Pregled zaključí z ugotovitvijo, da ugotovljene razlike niso odvisne od etnične identitete izdelovalcev ali uporabnikov, ampak od dosežene kulturno-gospodarske ravni in tradicije posameznega območja. Na podlagi merskih podatkov avtor ugotavlja več skupin posodja, za katere meni, da so najverjetneje uporabnostno pogojene. Nato poda pregled razvoja lončenine na Moravskem v zgodnjem srednjem veku, pokaže prostor posameznih tipov in poudari, da je bila v 9. st. Moravska z vidika razprostranjenosti lončenine zelo regionalizirana. Zaključek je predstavitev družbenega modela, po katerem naj bi v 9. st. v obravnavanem prostoru že obstajali poklicni lončarji.

Knjiga je rezultat izjemno obsežnega, trdega, zelo iznajdljivega dela. Problematika, ki jo obravnava je tako široka, da posega v vsa arheološka obdobja. Vsakdo jo bo bral po svoje in po svoje tudi dojemal. Meni je bilo izredno všeč, da se tudi v arheologiji končno začnejo študije s predstavitvijo uporabljene metode. Prav poglavje o tafonomiji je imenitno in bo v veliko pomoč pri razlagi naselbinskih najdb kjerkoli. Tudi zaključna panorama daje širino, ki je še nismo srečali. Bolj mešani so občutki pri vrednotenju analize gradiva. Priznam, da pri tem ne morem iz kože spreobrnjenca, ki je dolgo verjel v zveličavnost serijskih programov, a na koncu prišel do ugotovitve, da je za razumevanje gradiva pomembnejše od matematičnih algoritmov poznavanje procesov in pripadajočih struktur. Nesporno dejstvo je, da ogromnih množic izkopanega gradiva ne moremo obvladati drugače kot z računalniki, da je pri tem neizogibna formalizacija ter razvoj novih analitičnih metod. Jiří Macháček je poskus take analize izvedel dosledno in pregledno predstavil. Dobro je pokazal, katere podatke je vredno zajemati in katere lahko mirno izpustimo. Izkazalo se je, da statistični programi ne zagotavljajo večje objektivnosti. In pri vrednotenju njihovih rezultatov smo včasih v položaju, ki ga je opisal eden naših kolegov takole: "Slej ko prej prideš do točke, ko daš podatke v mlinček in počakaš, kaj bo iz njega prišlo. Nato nastopi vprašanje, ali mu verjameš, ali ne." Jiří Macháček mu verjame, jaz mu ne. Kajti od vere je odvisna dogma, ne pa znanstveno spoznanje. Ko sva se o tem

pogovarjala, mi je zastavil vprašanje: "Kako pa bi se ti lotil obravnave gradiva, kjer nimaš nič trdnega?" Priznam, da me je dobil na čistini. Če stojiš pred množico podatkov z milijardami milijard možnih povezav in želiš narediti korak naprej, je čarobni mlinček, ki ti računa verjetnost pomembnosti nekaterih kombinacij, vendarle lahko v pomoč. Navsezadnje da nekaj idej, ki jih lahko nato preverjaš. In to je že veliko. Pot po spoznavni vibi je odprta, Macháčkova študija je na njej pomemben korak.

Andrej PLETERSKI

Jiří Macháček: *Břeclav - Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas philosophica, Číslo 340. Paginae historiae mediaevalis, Series V/1 - Archaeologica. Brno 2002. ISBN 80-210-28020-3. 101 str., zgoščenka.*

Knjižica je dopolnilo zgoraj predstavljeni študiji. Izšla je kot peta v seriji katalogov o Pohanskem. Objavlja gradivo iz izkopališča Lesna školka. Avtor z njo daje na voljo strokovni javnosti svojo zbirko podatkov, ki jo je uporabil za zgoraj predstavljeno analizo lončenine. Če vemo, da je vanjo vložil tisoče ur dela, lahko samo občudujemo njegovo darilo odprti znanosti ter se sramujemo tistih, ki ljubosumno skrivajo svoje delo. Objava v klasični knjižni obliki bi bila izjemno obsežna in draga. Tako pa dobimo vse lepo zapečeno na priloženi zgoščenki. Postavimo jo v disketno enoto in počakamo, da nas samozagon pripelje do prve strani. Kot tehnična rešitev je izbran sistem spletnih strani, zato za gledanje rabimo novejšo različico Internet Explorerja. Prva stran nam nudi povezavo na besedilo, kjer najdemo vse, kar je sicer v natisnjeni knjižici, druga povezava je na zbirko.

V knjižici je predstavitev strukture zbirke in opisi posameznih polj, deloma tudi šifranti, vendar ne vsi. Souporaba zgornje monografije je zato nujna. Na koncu je kratek opis delovanja uporabniškega vmesnika. Tega odpremo, ko kliknemo na zbirko. Pokaže se nam načrt najdišča. In potem se na videz ne zgodi nič več. Navodila so pozabila povedati, kako uporabnik začne delati. Pa je preprosto. Pritiska na gumb za povečavo in potem z njim v sliko. Tako se znajdemo pred večslojnim načrtom terenskih objektov: jame, stojke, grobne jame, žlebovi. Pritisnemo na gumb s kazalčkom in se z miško podamo po objektih. Zapisujejo se njihove oznake. Na desni strani imamo iskalna okena in pripadajoče padajoče menije, s katerimi izbiramo informacijske sloje, vnašamo oznake objektov in vklopimo gumb za iskanje po zbirki. Ta nam da tabelarični pregled vseh zajetih podatkov o posameznem objektu ter povezavo do vseh slik, ki jih nato lahko odpremo. Možna je tudi obratna pot. Izberemo iskanje po zbirki ter določimo vrsto podatkov, ki nas zanima. Padajoči meniji nam nudijo iskanje po klasificiranih lastnostih, poženenemo poizvedbo in dobimo rezultat v tabelarični obliki in na željo tudi kot karto razprostranjenosti. Vmesnik tako nudi dvosmerno povezavo med grafičnimi objekti in zbirko podatkov. Mogoči so tudi iztisi in prenosi.

Komur je vse to premalo, se lahko sprehodi neposredno po zgoščenki in si odpre zbirko v njeni osnovni obliki. Zapisana je v ACCESSu iz MS Office 2000. Tu se lahko gostimo po mili volji. A gotovo več kot 99 % vseh želja pokriva že opisani vmesnik. Ta je enostaven za razumevanje, iskanje pri šibkejših računalnikih razmeroma dolgotrajno. Področje, kjer kazalec miške vklaplja oznake objektov, so očitno centroidi, ki se pri večji grostoti objektov prekrivajo. Tam dobimo več oznak hkrati in je zato včasih težko ugotoviti, kam katera oznaka spada. To pa je tudi edina nerodnost, ki mi je padla v oči.

Objava je izziv 21. st. in kot pravi avtor, preizkus, kako se bodo odzvali bralci. Knjižna oblika je uporabnostno odveč,

je pa nujna kot tipološki rudiment zato, da je objava dobila svojo ISBN številko in s tem ustrezno bibliografsko klasifikacijo. Živimo pač v prehodnem obdobju, ko se prisega na bibliometrijo, a klasifikatorji še ne upoštevajo digitalnih objav na ustrezen način. Objavljanje katalogov v knjižni obliki se s predstavljenjo objavo potrjuje kot potratno drago in slabo uporabno. Edina

prednost, ki jo pri knjižnem katalogu še vidim, so lahko odkritja, ki jih naredimo z naključnim prelistavanjem. Ampak takih je zelo malo. Obratno je digitalni katalog pravi izziv za tretje miselnih orehov. Omejitve pri njegovi uporabi je samo domišljija.

Andrej PLETERSKI

Nove slovenske arheološke monografije 1995-1998

S pričujočim zvezkom *Arheološkega vestnika* smo sklenili, da bi odslej redno, v obliki kratkih prikazov, predstavili nove slovenske monografske publikacije s področja arheologije in antičnih študij, posebej antične zgodovine, ter t. i. pomožnih ved, ki so izšle pri raznih institucijah in založbah v Sloveniji, oz. ki so jih slovenski avtorji izdali pri tujih založbah. Tak pregled naj bi bil objavljen vsako leto, za izhodiščno letnico prikazov pa smo izbrali leto 1995. V tej številki *Arh. vest.* predstavljamo publikacije, ki so izšle med leti 1995-1998, za naslednji zvezek pripravljamo prikaze publikacij iz let 1999-2002, nato pa bi radi kratek pregled objavljali redno vsako leto. Kratki prikazi so namenjeni temu, da bi domačo in tujo strokovno javnost in vse ljubitelje arheologije in antičnih študij seznanili z našimi najnovejšimi monografskimi publikacijami, ki pogosto tudi v strokovnih krogih ostajajo premalo znane, kar je nesorazmerno s trudom in denarjem, ki je bil vložen v njihov izid.

Najstarejšo tradicijo izdajanja znanstvenih in strokovnih arheoloških knjig ima v Sloveniji Narodni muzej Slovenije, ki mu je z uglednima monografskima

serijama *Situla* in *Katalogi in monografije* uspelo doma in v tujini predstaviti pomembne sklope arheološkega gradiva in tematsko zastavljenih zgodovinskih problemov, s čimer je bistveno prispeval k uveljavitvi naše stroke. Naša skupna arheološka dediščina je v obliki monografskih objav izvednotena tudi v publikacijah drugih slovenskih muzejev; posebej pomembne so knjige iz serije *Carniola Archaeologica* Dolenjskega muzeja v Novem mestu, *vodniki* Pokrajinskega muzeja v Celju in *Archaeologia Poetovionensis* Pokrajinskega muzeja v Ptuj. Publicistična dejavnost Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, izdajatelja *Arheološkega vestnika*, je dodatno zaživela leta 1995, ko je začel izdajati monografsko serijo *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*. Pomembne monografije izdaja tudi Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete (npr. serija *Archaeologia Historica Slovenica*), Uprava za kulturno dediščino (prej Republiški zavod za varovanje naravne in kulturne dediščine) skrbi za redno izdajanje vodnikov po arheoloških najdiščih, medtem ko manjše število monografskih publikacij izide pri drugih založbah.

Archaeological monographs recently published in Slovenia 1995-1998

Starting with the present volume of *Arheološki vestnik*, it has been decided that new monographs published by various institutions and publishing houses in Slovenia, or monographs published by Slovenians abroad, from the fields of archaeology and classical studies, particularly ancient history, will be regularly presented in the form of a brief review. Monographs concerned with various relevant auxiliary sciences will also be covered in this review article. Such a review would be published each year, and 1995 was chosen as the starting point. In this volume of *Arh. vest.* publications from 1995-1998 are presented, while for the following volume, a review of publications from 1999-2002 will be prepared, and subsequently a brief review will be published each year. These short reviews are intended to bring to the attention of the Slovenian and foreign professional public, as well as all those interested in archaeology and classical studies, the newest Slovenian monograph publications; these are often even in professional circles too little known, which is incommensurate to the effort and funding invested in their publication.

The longest tradition of publishing books concerning archaeology and ancient history in Slovenia is held by the National Museum of Slovenia, which in its two prestigious monograph series *Situla* and *Catalogi et Monographiae* has succeeded in presenting both abroad and at home important groups of archaeological material and thematically defined historical problems, with which they have significantly won recognition for our profession. Our common archaeological heritage has also been evaluated in the publications of other Slovenian museums, and of particular importance are the books in the series *Carniola archaeologica* of the Museum of Lower Carniola in Novo mesto, the *guides* of the Regional Museum in Celje, and *Archaeologia Poetovionensis* of the Regional Museum in Ptuj. The publication activities of the Institute of Archaeology (Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts), which publishes the journal *Arheološki vestnik*, were significantly increased in 1995, when the monograph series *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* was first introduced.

Important monographs are also published by the Department of Archaeology of the Faculty of Arts, the University of Ljubljana (e.g. the series *Archaeologia Historica Slovenica*). The Cultural Heritage Office (as part of the State Administration for the Protection of the Natural and Cultural Heritage) is responsible for the regular publication of guides to archaeological sites, while a smaller number of monographs are published by various other publishing houses.

Five volumes of the *Situla* series have appeared since 1995. In volume 33, part of the numismatic collection of the Coin Cabinet of the National Museum of Slovenia is presented by P. Kos and A. Šemrov (P. Kos, A. Šemrov, *Rimski novci in kontramarke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century (Augustus - Traianus)*, Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja II / The Collection of the Numismatic Cabinet of the National Museum II, *Situla* 33, 1995). Volume 34 is devoted to the late Roman period in western Illyricum and northeastern Italy. Three groups of articles: "The battle at Frigidus", "Selected historical problems", and "Christianity" are led off by an introductory article on the reign of Theodosius, written by A. Lippold. The book is an important contribution towards better understanding the late Roman history of this area (*Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*, *Situla* 34, 1996). In no. 35, the epigraphic collection of the National Museum of Slovenia is published, comprising stone monuments from Emona, Atrans, and the Nevioudunum region (M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia | Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, *Situla* 35, 1997). No. 36 is devoted to classical archaeology and the problems of Roman provincial art in the western provinces and northern Italy, particularly Noricum (notably the Šempter funerary monuments), Pannonia and Germany (B. Djurić, I. Lazar (eds), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.-12. Maj / maj 1995*, *Situla* 36, 1997). In no. 37, M. Lovenjak published the entire *corpus* of the Roman inscriptions from Nevioudunum and its administrative territory (notably Praetorium Latobicorum), including the inscriptions from White Carniola. A comprehensive survey of the history and archaeology of Nevioudunum and its *ager* are included (M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1: Nevioudunum*, *Situla* 37, 1998).

Three volumes of the series *Catalogi et Monographiae* have been published between 1995 and 1998; in vols. 29-30, Bronze Age hoards and other metal finds are published in a series of important contributions edited by B. Teržan, including spectrometric analyses of some of these finds. Vol. 29 contains the entire catalogue of the individual metal finds and the catalogue of hoards of the Urnfield Culture (B. Teržan (ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I, II, Katalogi in monografije* 29, 1995; 30, 1996). In no. 31 (2 vols.), the Roman frescoes from Emona, Celeia and Poetovio are presented by L. Plesničar-Gec (L. Plesničar-Gec, *Antične freske v Sloveniji I / The Roman Frescoes of Slovenia I, 1-2, Katalogi in monografije* 31/1-2, 1997).

An important book presenting the history of Slovenia through coinage accompanied a successful exhibition of the Coin Cabinet of the National Museum of Slovenia (presented in Sabadell near Barcelona, Villafranca del Penedes, Ljubljana, Seville, Cologne, Luxembourg, Munich, and Stockholm), of which several versions were published. The most complete is the English version of 1996 (A. Šemrov, *Slovenia. Coinage and History*, 1996). P. Kos and particularly A. Šemrov continue to publish all coin finds from the Slovenian territory systematically, as a part of the project of the Mainz Academy

of Sciences in collaboration with other institutions, *Fundmünzen der römischen Zeit* (P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III*, 1995; A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV*, 1998). Within the project *Sylloge Nummorum Graecorum* P. Kos and P. Šemrov published the coins of the mint of Viminacium (P. Kos, A. Šemrov, *Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III: Moesia Superior. Collection Kecskés 1: Viminacium (nos. 1-2381)*, 1996).

Three volumes of *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* appeared between 1995 and 1998. In vol. 1, J. Dular, S. Ciglencečki, and A. Dular published an important prehistoric and late Roman settlement at Kučar (White Carniola), where an Iron Age settlement again gained importance in the period of disintegration of Roman rule, when an early Christian centre with two churches, a baptistery and additional buildings was established at Kučar (J. Dular, S. Ciglencečki, A. Dular, *Kučar. Zeleznodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 1, 1995). In vol. 2, the famous Mousterian bone flute from Divje Babe Cave has been exhaustively published by I. Turk, while several other contributions, edited by him, illuminate the broad context of its discovery and significance, thereby solving various controversies among European and American scholars, many of which were scientifically unfounded (I. Turk (ed.), *Mousterienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 2, 1997). In vol. 3, finds from an important northern Adriatic prehistoric and early Roman settlement at Sermin are presented, prehistoric finds by V. Svetličič, Hellenistic and Roman finds by J. Horvat. Also included are contributions on topography, the excavations, and the paleobotanical conditions of the area (J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjekrščanska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 3, 1997). Sermin could perhaps be identified with the Roman *municipium* of Aegida in the vicinity of Tergeste. A booklet containing the history and development of the Institute of Archaeology was published on the occasion of 50 years of existence (A. Pleterški, *Institut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology*, 1997). The publishing house of the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts also published an interesting monograph about the remains of an early exploitation of the resources in Kamniške Alpe Mts., mainly in terms of pasture and including comparison with modern implements and pottery (T. Cevc, *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Evaluation of archaeological material*: J. Horvat, 1997).

I. Turk and F. Stele produced a book with beautiful illustrations, mainly concerning two palaeolithic caves Divje babe I and Potočka zijalka, intended for the general public (I. Turk, F. Stele: *Ob zori časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times*, 1997).

Several archaeological monographs have been published by the Faculty of Arts (University of Ljubljana), particularly by the Department of Archaeology. The doctoral thesis of B. Slapšak, about new methods in settlement archaeology, appeared in 1995; it is focused on the site of Ajdovščina above Rodik (B. Slapšak, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, *Arheo* 17, 1995). M. Guštin and K. Predovnik edited an interesting book titled "Bits and Pieces of a Certain Everyday", in which several articles deal with various finds from mediaeval castles and towns in Slovenia (M. Guštin, K. K. Predovnik (eds), *Drobcji nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags*, *Archaeologia historica Slovenica* 2, 1997). P. Korošec published a booklet dealing with female grave 355 from the early mediaeval cemetery

at Ptuj Castle (9th-10th century), in which a large golden male ring was discovered, tentatively ascribed by the author to a high dignity in the circle of Prince Kocelj (P. Korošec, *Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajске nekropole v Ptuj, Razprave Filozofske fakultete*, 1997).

Two volumes of *Carniola archaeologica*, the series of the Museum of Lower Carniola in Novo mesto, have appeared in these years. B. Križ published four barrows (two in each volume) from the largest tumulus cemetery in Novo mesto, called *Kapiteljska njiva*, where a flat cemetery of the La Tène period has also been discovered (B. Križ, *Novo mesto IV: Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III, Carniola Archaeologica 4, 1997; Novo mesto V: Kapiteljska njiva. Gomila IV in gomila V, Carniola Archaeologica 5, 2000*).

The Museum of Lower Carniola in Novo mesto and the Municipal Museum in Ljubljana organized several important exhibitions, accompanied by catalogues offering new information and/or new archaeological material. The first was "Novo mesto before the Illyrians", presenting archaeological remains from Novo mesto (mainly from the site of Mestne njive) from the Urnfield Culture period, i.e. from the end of the Bronze Age, when large groups of a people (unknown by name) arrived to settle the Novo mesto region (B. Križ, *Novo mesto pred Iliri / Novo mesto vor den Illyrern*, 1995). This was followed by an exhibition presenting pottery and the development of its production in the Lower Carniola region from prehistory to the present day (I. Križ et al., *Od antičnega vrča do majolke. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungs Katalog*, 1996).

The Municipal Museum in Ljubljana presented two large exhibitions and published two corresponding comprehensive catalogues, one about the history of the Ljubljana region from the Stone Age through Roman Emona to early mediaeval Luwigana with its castle (B. Dirjec et al. (eds), *Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral Encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages*, 1996). Two years later, an exhibition showed the urban development of the same region, beginning with the lake dwellings in the Ljubljana Marsh, and with a certain emphasis on pre-Roman and Roman Emona, but also including the mediaeval and modern town (T. Čepič et al., *Poselitev ljubljanske kotline. Urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana*, 1998). The third exhibition was of limited scope and size, but its small catalogue presents some new bronze material from Emona in drawings and descriptions (I. Sivec, B. Dirjec, *Iz Vulkanove delavnice. Bronasti predmeti, bogastvo Emona*, 1998).

The Šempeter funerary monuments are published in an important guide book with excellent photographs (V. Kolšek, *Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische Nekropole in Šempeter. Führer*, 1997), while small guides have appeared for the following sites: Tonovcov grad near Kobarid, in the hinterland of *Forum Iuli* (Cividale/Cedad), a recently discovered and partly excavated late Roman settlement and Christian centre (S. Ciglencečki, *Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko*

najdišče. Vodnik, 1997; *Tonovcov grad presso Kobarid (Caporetto). Il sito archeologico. Guida*, 1997; *Tonovcov grad bei Kobarid. Archäologischer Fundort. Führer zu den Ausgrabungen*, 1997; *Tonovcov grad near Kobarid. An archaeological site. A guide*, 1998); Ajdna above Potoki, a late Roman settlement in Upper Carniola below Stol Mt. within the Karavanke Range (M. Sagadin, *Ajdna nad Potoki, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 190, 1997*), as well as Mali grad at Kamnik, an important (early) mediaeval castle with a mint, at the site of which a late Neolithic settlement and an early Slavic cemetery have also been discovered (M. Sagadin, *Mali grad v Kamniku, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 191, 1997*). Mušja Cave (Grotta delle Mosche) is an important Bronze and Iron Age cult site, which seems to have retained its significance even in the Roman period (M. Frelih, *The Prehistoric Cave Sanctuary Mušja jama in Slovenia: an Entrance to the Reign of Hades?*, 1997).

Several interesting books were published by various other publishing houses outside the established archaeological series and archaeological institutions, such as an outstanding guide book to the hundred most important archaeological sites in Slovenia by I. Curk, titled "A Hundred Stories of the Archaeological Monuments" (I. Curk, *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*, 1995). Another interesting item is a "Cook Book from Emona", which contains, besides an introduction to the culinary habits of the Romans, many modernized Roman recipes as well (L. Plesničar Gec, B. Kuhar, *Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo*, 1996). In a booklet titled "Triglav Mt.", A. Valič hypothetically related the importance of the notion of a triad among the Slovenians to the three-headed Slavic divinity reflected in the name of the mountain (A. Valič, *Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp*, 1997). A. Pleterski studied the mythological background to the ritual of the enthronement of the Caranthian rulers, comparing it to similar traditions in Ireland (A. Pleterski, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, Zbirka zgodovinskega časopisa 17, 1997*). In the course of recent years, S. Pahič published the results of his important topographical researches in Slovenian Styria, covering all the archaeological periods, in several provisory publications, unfortunately lacking a clear overview (S. Pahič, *Doneski k pradavnini Podravja; Naši kraji v pradavnini*; see the subtitles in the Slovenian review). The last to have appeared is a significant contribution towards the better understanding of the reliefs which adorn the Šempeter funerary monuments (J. Kastelic, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja*, 1998). The book in fact offers much more than that, since several other important archaeological monuments found in Slovenia and neighbouring regions are discussed and presented along with the Šempeter reliefs.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century: Augustus-Traianus*. Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja 2. Situla 33. Narodni muzej, Ljubljana 1995. ISBN 961-6169-00-9. 206 str., 78 tabel

Numizmatični kabinet NMS hrani v svojih sistematskih zbirkah številne novce. Del teh, rimske republikanske novce sta leta 1990 avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov že predstavila javnosti v knjigi *Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega*

muzeja 1. Rimski republikanski novci. V drugem zvezku kataloga sistematske zbirke Numizmatičnega kabineta predstavlja ista avtorja gradivo iz prvega stoletja. Objavljata 815 rimskih imperialnih novcev od vladarja Avgusta do Trajana ter članov njihovih družin. Številka se zdi morda skromna, vendar so v pričujoči objavi zajeti le bolje ohranjeni novci oziroma od slabše ohranjenih le tisti, ki kažejo na nekatere numizmatične posebnosti, predvsem na kontramarkiranje in polovičenje. Delo je dvojezično; z originalnim tekstom v slovenščini in prevodom Barbare Smith Demo v angleščini.

Kot je nakazano že v naslovu, je v knjigi poleg same predstavitve novcev obravnavan tudi fenomen kontramarkiranja. Poglavlje o kontramarkah (Peter Kos) je natančna razprava o pojavu in namenu kontramarkiranja, predvsem na Avgustovih in Tiberijevih novcev, z izčrпно navedbo literature. Tako bralec izve, da so s klavdijskimi kontramarkami AS na dupondijih in DV(pondius) na sestercih spreminjali vrednost močno izrabljenih novcev, z oznakami PROB(atus) in BON(us) so potrjevali veljavnost posameznih novcev, s kontramarkami VESPA(sianus) in VITE(llius) na Neronovih novcih so podaljševali veljavnost novcev tega vladarja. Kontramarke avgustejskega in tiberijanskega obdobja, ki omenjajo vladarja (npr. AVG, TIB, TI) ali vojaške poveljnike (npr. VAR, APRON, C.VAL) so okrajšane besede in branje le-teh je v večini primerov jasno. Še vedno pa ostajajo nerešena vprašanja o namenu in vlogi teh kontramark. Avtor je podal novo branje kontramarke IMO, ki je odtisnjena na Avgustovem dupondiju (kat. št. 48) iz Ljubljane, sicer pa je poznana še v nekaj primerkih. Kratica IMO bi po mnenju avtorja lahko pomenila okrajšavo za vojaškega oficirja T. Junija Montana, ki je v avgustejskem obdobju deloval prav na območju Emone. Ohranjen je tudi njegov nagrobnik, ki se danes hrani v lapidariju NMS. Avtor, sicer zelo na hitro, predstavi tudi fenomen polovičenja Avgustovih asov in citira drugo literaturo, ki obširno obravnava tovrstno problematiko.

Drugi del knjige avtorja Andreja Šemrova je namenjen katalogu, ki več ali manj sledi standardu FMRSI. Najprej je predstavljenih 766 novcev iz sistematske zbirke, v dodatku še 49 novcev, ki izvirajo iz slovenskih najdišč in imajo kontramarko. Med novci v zbirki prevladujejo novci flavijskega obdobja, pričakovano veliko je tudi Avgustovih novcev. Najmanj je novcev vladarjev iz časa državljanskih vojn, pri čemer so novci Galbe zastopani v največjem številu. Za vsak novce so podani osnovni podatki: nominalna vrednost, leto kovanja, citat po standardni literaturi (The Roman Imperial Coinage I²). Opombe nudijo bralcu nadaljne informacije o položaju pečata, teži novca, legi kontramarke in morebitnih odstopanjih glede na primerke, dokumentirane v strokovni literaturi. Prav vsi novci so fotografirani obojestransko in podani na 78 tabelah na koncu knjige. S pomočjo indeksov je bralcu olajšano iskanje po različnih principih: kontramarke, polovičeni novci, nekatere posebnosti in najdišča.

Alenka MIŠKEC

Westlyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi. Rajko Bratož (ured.). Situla 34. Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-03-3. 407 str. 6 slik, 5 kart.

Ob 1600-letnici bitke pri Frigidu (5./6. september 394), v kateri je krščanski cesar Teodozij premagal poganskega proticesarja Evgenija, sta Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in Inštitut za arheologijo pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti organizirala mednarodni simpozij zgodovinarjev in arheologov, ki je med 5. in 8. septembrom 1994 potekal na dvorcu Zemono pri Vipavi. Prispevki arheološkega dela, ki jih je uredil Slavko Ciglenečki, so bili objavljeni v 48. številki *Arheološkega vestnika* (1997), prispevki historičnega dela simpozija pa so zbrani v pričujoči številki *Situle*. Večina prispevkov je v nemščini, štirje so v angleškem in dva v francoskem jeziku. Razen pri uvodnem prispevku Adolfa Lippolda so pri vseh tudi slovenski povzetki. V celoti sta v nemščini in slovenščini urednikov predgovor in sklepna razmišljanja Adolfa Lippolda.

V uvodnem poglavju se Adolf Lippold dotakne nekaterih vprašanj iz zgodovine Ilirika in severovzhodne Italije med 364 (delitev oblasti med Valentinijanom I in Valensom) in

455 (smrt Valentinijana III), ki naj bi služile za nadaljno diskusijo. V glavnem gre za teme, ki jih podrobneje obravnavajo posamezni drugi prispevki. Avtor se med drugim sprašuje ali lahko prostor med Oglejem in Sirmijem, ki je bil v pozni antiki večkrat prizorišče bojev za oblast, upravičeno smatramo kot enotno regijo, razmišlja o posledicah delitve vladarskih kompetenc med Valentinijanom I in Valensom leta 364 na dokončno delitev imperija, na kratko predstavi zgodovino in pomen Ogleja in Sirmija v 4. in 5. stoletju, pričevanja Hieronima in Kromacija o stopnji pokristjanjenja in posledicah barbarskih vpadov in se v zaključnem poglavju dotakne tudi vzrokov za postopno zamiranje rimskih institucij v sredini 5. stoletja.

Ostali prispevki so razdeljeni na tri sklope: (1) bitka pri Frigidu, (2) izbrana vprašanja vojaške in upravne zgodovine in zgodovine barbarskih vpadov v 4. in 5. stol. in (3) krščanstvo v pozni antiki.

Sklop prispevkov o bitki pri Frigidu začenja Alexander Demandt z razpravo o "odločilnih" bitkah v rimski zgodovini. Avtor obravnava pomen vojn v zgodovini nasploh, vlogo državljskih vojn pri Rimljanih, božja znamenja in vpliv naravnih sil na potek posameznih bitk v rimski zgodovini. Za bitko pri Frigidu meni, da ne sodi med odločilne, oz. take, ki so spremenile tok zgodovine, saj naj ne bi odločilno vplivala niti na razširitev krščanstva, niti na večjo moč germanskih plemen, vladavino teodozijanske dinastije ali delitev na vzhodno in zahodno cesarstvo. Iz rimske zgodovine navaja devet drugih bitk, ki so bile odločilne: Kane leta 216, Pidna 168, Alezija 52, Akcij 31 pr. n. št., Tevtoburški gozd 9 po n. št., Jeruzalem leta 70 in iz poznoantičnega obdobja Milvijski most 312, Adrianopol 378 in Alarihovo zavzetje Rima 410. Bitka pri Frigidu po avtorjevem mnenju tudi ob morebitnem drugačnem razpletu ne bi bistveno spremenila zgodovinskega razvoja, bila naj bi predvsem znamenje za dokončno uveljavitev krščanstva.

Mathias Spingler ponovno pretrese problematiko pisnih virov za bitko pri Frigidu in ugotavlja, da nimamo nobenega celovitega prikaza bitke, zato je težko soditi o njenem vojaškem pomenu. V poganskem izročilu je bitka povezana s sončnim mrkom, v krščanskem pa z nenavadnim viharjem. Avtor kritično ovrednoti do nedavnega splošno sprejeti prikaz bitke, ki sta ga podala Seec in Veith leta 1913. Avtorjema očita, da naj bi se preveč opirala na krščanske vire, v prvi vrsti na Teodoreta, ki bi jih bilo treba obravnavati predvsem kot literarne stvaritve, ki sledijo notranjim potrebam čudežnih poročil. Prav pri Teodoretu, ki je najmlajši in po avtorjevem mnenju najbolj predelan vir, je namreč bitka raztegnjena na dva dneva, medtem ko vsi ostali govorijo samo o enem dnevu. Po Springerjevem mnenju je preobrat v bitki, ki naj bi trajala le en dan, povzročila huda nevihta.

Ives-Marie Duval obravnava Teodozijevo uničenje Jupitrovih kipov s pozlačenimi strelami, ki so jih njegovi nasprotniki leta 394 postavili na vrhove Julijskih Alp. O tem poroča Avguštín v *Božji državi* (5, 26). Avtor osvetljuje različne vidike tega poročila, predstavi verovanja na katerih temeljijo obredi posvetitve kipov in navaja tekste, ki opisujejo postavljanje božjih podob na mestih pomembnih za obrambo mesta ali varovanje prehodov (meje, soteske, vrhovi itd.).

V zadnjem prispevku prvega sklopa Mirko Kovač obravnava meteorološki vidik bitke pri Frigidu. Pričevanja antičnih piscev razlaga kot opise določenih vremenskih pojavov, na katere lahko sklepamo glede na vremenske razmere v Vipavski dolini v septembru. Tako naj bi na dan bitke nebo zatemnil nevihtni oblak, toča in naliv povzročila vrtnični vihar, zaradi obilnih padavin so narasli potoki in spremenili Vipavo s Hublino v mogočno reko.

Drugi sklop prispevkov posvečenih posameznim zgodovinskim vprašanjem začenja Ingomar Weiler, ki obravnava vprašanje razmejevanja med vzhodnim in zahodnim rimskim cesarstvom v pozni antiki. Avtor ločuje in podrobneje analizira deset razvojnih stopenj tega procesa od Dioklecijanove ureditve

vladarskih območij do leta 395, ko je bila država - le štiri mesece po bitki pri Frigidu, razdeljena med njegova mladoletna sinova Honorija in Arkadija.

Marjeta Šašel Kos obravnava obrambno politiko Valentinijana I (364-375) v Panoniji kot odraz politike, ki jo je na tem področju izvajal že Mark Avrelij. Ker so bile od markomanskih vojn naprej razmere na donavski meji zaradi številnih barbarskih vdorov vseskozi nestabilne, se je Valentinijan I odločil za izgradnjo obsežnega obrambnega sistema vzdolž Rena in Donave in posegel tudi na del kvadskega ozemlja, kar je povzročilo velik kvadsko sarmatski vdor v Panonijo leta 374. Avtorica analizira dva glavna vira, ki poročata o tem, Amijana Marcelina in Zosima in ugotavlja, da slednji smiselno dopolnjuje obširnejši prikaz pri prvem. Z vdorom 374 avtorica povezuje tudi nekatere novčene zakladne najdbe na slovenskem ozemlju. Na podlagi zakladne najdbe iz Emone sklepa, da je strah pred posledicami vdora segel do meja Italije, ki je bila takrat prvič ogrožena od obdobja markomanskih vojn. Avtorica opozorja tudi na ponovno (prvič po obdobju markomanskih vojn) povečan pomen alpskih zapor, na kar kažejo novci z najdišč tega utrdbenega sistema. Z razliko od markomanskih vojn, ko je bilo še misliti na osvojitve novega ozemlja in celo ustanovitve dveh novih provinc - po avtoričinem mnenju bi bilo to glede na arheološke najdbe onstran limesa na ozemlju Kvadov (materialna kultura, rimske postaje), ki kažejo na določeno stopnjo romanizacije, politična realnost - je bila Valerijanova obrambna politika usmerjena predvsem na varovanje meje.

Herbert Grassl v prispevku o jugvzhodnoalpskem prostoru v vojaški geografiji 4./5. stoletja obravnava vdor Zahodnih Gotov na vzhodnoalpsko področje na začetku 5. stol. Pohod Alarihovih Zahodnih Gotov iz Epira proti Italiji, ki ga opisuje Zosim, so raziskovalci razlagali precej različno. Po avtorjevem mnenju so leta 407 prek Dolenjske prispeli do Emone, se tam utaborili, nato preko trojanskega prehoda dosegli območje Celeje in Petovione in se od tam jeseni 408 preko Julijskih Alp odpravili proti Ogleju. Ob taki določitvi vpadnih poti bi bilo po avtorjevem mnenju mogoče pojasniti tudi topografske oznake, ki jih omenja Zosim, npr. reko Akylis in gorovje Apenini, za katere med raziskovalci še ni enotnega mnenja.

Bruna Kuntić - Makvić obravnava izraz *Illyricianus* v antičnih virih. Ta izraz se pojavlja od obdobja markomanskih vojn naprej in ga pogosto zasledimo predvsem v virih iz 4. in 5. stoletja. Kot ugotavlja avtorica je bil njegov pomen točno določen, izhajal naj bi iz upravne ureditve rimskega cesarstva. V Teodozijevem kodeksu izraz označuje prebivalce Ilirika, področje Ilirika ali posebne razmere, ki tam vladajo. Od tam je prišel v Justinijanov kodeks, kjer nastopata dva nova pomena, kot oznaka prefekture in kot osebno ime. Največ primerov omenbe je v spisu *Notitia dignitatum Occidentis*, kjer se z oznako *Illyriciani* omenjajo različni konjeniški oddelki nameščeni v vzhodnih provincah. Prva epigrafska potrditev je iz obdobja Septimija Severa, ko se omenjajo *vexillationes Illyricianae*, pomožne enote nameščene na Vzhodu. S propadanjem antičnih struktur je izraz izgubljal svoj smisel, obenem pa tudi izginil iz pisnih virov.

Philippe Régerat skuša osvetliti Evgipijeva poročila o odnosih med alpsko-podonavskim prostorom in Italijo v življenjepisju sv. Severina. Pri tem se osredotoča na naslednja vprašanja: 1. kako je v tem spisu predstavljen položaj Obrežnega Norika v drugi polovici 5. stoletja, 2. posamezne osebnosti in skupine, ki so potovale čez Alpe v obeh smereh in so omenjene pri Evgipiju s 3. topografske oznake v spisu, ki se nanašajo na Italijo, 4. izmenjavo blaga in prometne poti, ki so povezovala Norik v Italijo in 5. pomen izselitve dela prebivalstva iz Obrežnega Norika v Italijo. Avtor ugotavlja, da se je v Evgipijevi pripovedi podoba Italije spremenila, kar naj bi bilo pogojeno z politično-vojaškim, socialno-ekonomskim in duhovno-kulturnim razvojem v obeh noriških provincah. Iz nekdanjega centra moči in osrednjega gospodarskega prostora je postala obljudljena dežela za prebivalce severnih mejnih provinc.

Jörg Jarnut obravnava langobardsko gospostvo nad delom nekdanje rugijske države ("Rugiland") na področju nižjeavstrijske Donave. Rugijsko državo je razbil Odoaker 487/488, umiku Rugijcev pa je, kot poročajo viri, sledilo tudi izseljevanje provincialnega prebivalstva. Po avtorjevem mnenju se je to moralo zgoditi v soglasju s cesarsko oblastjo, zato sklepa, da je bilo ozemlje Langobardom, ki so Rugiland zavzeli kmalu po 487 (najpozneje 489), prepuščeno na podlagi zavezniške pogodbe (*foedus*). Kot rimski federati naj bi živeli v Rugilandu do okrog leta 505, ko so jih podvrgli Heruli in potisnili na Tullnsko polje. Tako je po avtorjevem mnenju mogoče razumeti uspeh Langobardov v Italiji po letu 568, saj so bili že osem desetletij vsaj deloma romanizirani, priključeni imperiju in akulturirani.

V zadnjem prispevku drugega sklopa Helmut Castricius obravnava vojaški vidik razpada rimske države, ki v novejšem času spet stopa v ospredje zanimanja raziskovalcev. Osrednja vprašanja teh raziskav so: koliko je na zaton imperija vplivala številčna moč poznorimske vojske, kakšni sta bili učinkovitost in udarna moč rimskih ofenzivnih in obrambnih enot, kakšna je bila sestava vojske, njena profesionalnost in funkcionalnost. Kot je mogoče razbrati iz maloštevilnih virov in iz ocen na podlagi raziskav poznoantičnih vojaških postojank, je efektivna moč poznoantične vojske glede na tisto iz obdobja principata doživela izjemen padec. Mejni oddelki so šteli le 40-50 mož (nominalno 100), elitni deli mobilnih enot pa praviloma ne več kot 200 mož na enoto. Poleg številčne šibkosti je bila ta vojska tudi vojaško-tehnično in oborožitveno v podrejenem položaju glede na mobilne, dobro izurjene in oborožene sovražne enote. Tako so bile na primer rimske konjeniške enote oborožene le s pehotnim orožjem, in to pogosto v spopadu z izredno mobilnim sovražnikom. Posledica takega stanja so bili seveda vojaški porazi in zaton državnih struktur. Vzroke za ta postopen proces je po avtorjevem mnenju treba iskati predvsem v demografskem razvoju in finančnih razmerah rimske države.

Sklop prispevkov o krščanstvu začenja Reinhardt Harreither, ki obravnava pričevanja o Sv. Florijanu, edinem imensko poznanemu mučencu iz Obrežnega Norika. Florijan je bil bivši predstojnik urada civilnega upravnika province (*ex principe officii praesidis*), umrl pa je tako, da so ga vrgli z mostu v reko Anizo pri Lavriaku (304). Njegovo mučeništvo omenjata dva vira, elegij za 4. maj v *Hieronimijanskem martirologiju*, ki se je ohranil v t. i. *Codex Bernensis* iz 8. stol. in mučeniška legenda z naslovom *Passio Floriani*, ki se je ohranila v dveh verzijah iz karolinške dobe, temelji pa na predlogi iz pozne antike. Poleg analize obeh virov avtor obravnava tudi nerešeno vprašanje v zvezi s Florijanovimi posmrtnimi ostanke. Po njegovem mnenju na podlagi historičnih in arheoloških podatkov ni mogoče niti ovreči niti potrditi, da bi bil res pokopan na območju avguštinskega samostana St. Florijan, kjer so v srednjem veku verjeli, da posedujejo njegove relikvije. Prav tako ni zanesljiva identifikacija njegovih posmrtnih ostankov z relikvijami nekega Florijana iz Krakova na Poljskem, ki so jih leta 1184 prinesli iz Modene.

Mirja Jarak obravnava vprašanje kronologije panonskih mučencev v dobi Dioklecijanovega preganjanja kristjanov. Viri za panonske mučence so elegiji v *Hieronimijanskem martirologiju* in podatki iz ohranjenih mučeniških legend. Pri vzpostavitvi kronologije panonskih mučeništev avtorica ugotavlja, da bi lahko bila prvi žrtvi Dioklecijanovega 4. edikta prav panonska mučenca duhovnik Montan in njegova žena Maksima, za katera se kot *dies natalis* omenja 26. marec, najverjetnejša letnica njune smrti pa je leto 304. Ker je istega leta Dioklecijan potoval iz Ravene v Nikomedijo, avtorica skuša vzpostaviti tezo, da se je cesar marca zadrževal v Panoniji, tam objavil 4. edikt in se tudi osebno zavezal za njegovo izvajanje, saj je od takrat naprej dokumentirana vrsta panonskih mučeništev (večina iz leta 304, ostala med 305 in 308). Po predloženi kronologiji panonskih mučeništev naj tako Galerij leta 303 sploh ne bi preganjal kristjanov.

Miran Špelič skuša v svojem prispevku osvetliti začetke meništva na področju oglejske Cerkve in današnjega slovenskega ozemlja nasploh in analizira štiri avtorje, ki so zanimivi za to temo: Viktorina Ptujkega, Hieronima, Rufina in Kromacija. Središče pobud za meništvo na obravnavanem ozemlju je bil vseskozi Oglej, od koder se je ta vrsta askeze širile v notranjost, velik razmah pa je zaznati zlasti po obisku Atanazija Aleksandrijskega l. 345. Propad meništva so povzročili vpadi Gotov in drugih germanskih plemen. Ponekod je sicer še zaslediti nekatere slabo organizirane samostanske skupnosti, vendar so te kmalu zamrle.

V zadnjem prispevku tega sklopa Rajko Bratož predstavi proces pokristjanjenja severnojadranskega in zahodnobalkanskega prostora v 4. stoletju. Avtor podrobneje razpravlja o virih in stanju raziskav, o krščanskih skupnostih v Konstantinovi dobi, širjenju krščanstva v obdobju kristoloških sporov, zmagi pravovernega krščanstva nad arijanstvom in drugimi ločinami, in versko političnih razmerah na prehodu iz 4. v 5. stoletje. Krščanske skupnosti na obravnavanem prostoru se omenjajo predvsem v provincialnih središčih in nekaterih drugih pomembnejših mestih, izoblikovale so se v začetku ali najkasneje sredini 3. stoletja. Za proces pokristjanjenja na obravnavanem področju in tudi v celotnem cesarstvu je bila odločilnega pomena vladavina cesarja Teodozija, ki je preganjal herezije in ostro nastopil proti poganstvu. Prav njegova zmaga v bitki pri Frigidu nad zadnjim proticesarjem, ki so ga podprli poganski pomočniki, je pomenila dokončno prevlado krščanstva. Kot ugotavlja avtor, sta na podlagi analize pisnih virov ok. leta 400 na slovenskem ozemlju zanesljivo izpričani krščanska skupnost v Emoni in Petovionii. Iz te dobe naj bi bila tudi kristalnica izkopana v Celeji in dva velika kristograma iz Vipote.

Osrednjim prispevkom simpozija sledijo še sklepna razmišljanja Adolfa Lippolda. Avtor analizira poglobljene izsledke posameznih prispevkov in doda še nekaj svojih misli v zvezi z bitko pri Frigidu in dogodki ob koncu 4. stoletja. Tako med drugim opozarja, da pri Teodozijevo vojni proti Evgeniju ni šlo v prvi vrsti za vprašanje vere, ampak predvsem za vprašanje oblasti, da je razplet bitke pri Frigidu za prostor med Oglejem in Sirmijem pomemben vsaj v toliko, da je odprl pot močnejšemu pokristjanjevanju in da Teodozij ob povišanju svojih sinov v cesarja konec 394 gotovo ni razmišljal o delitvi države - do cesar je dejansko prišlo po njegovi smrti -, saj je na smrtni postelji svoja sinova zaupal v varstvo vojskovodji Stilihonu in se tako skušal izogniti nevarnostim otroškega vladanja.

V spremnem delu knjige najdemo seznam okrajšav in ločeno kazalo osebnih in krajevnih imen.

Milan LOVENJAK

Marjeta Šašel Kos: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije.* Situla 35. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-07-6. 541 str., 1 karta, številne fotografije in risbe med tekstom.

V knjigi je predstavljena zbirka rimskih kamnitih spomenikov Narodnega muzeja Slovenije. Razdeljena je na dva dela, daljši uvod, ki je dvojezičen, angleško-slovenski, in katalog, ki je samo v angleškem jeziku. Oba imata ločen seznam literature.

V uvodnem delu, ki v veliki meri temelji na študiju arhivskih virov, muzejskih poročil, publikacij muzejskega društva in zgodovinskega društva za Kranjsko, avtorica predstavi nastanek in zgodovino muzejske zbirke rimskih napisov, nato pa oriše začetke epigrafske vede na slovenskem. Odlomke iz važnejših rokopisnih del in člankov, ki so razmeroma težko dostopni, avtorica navaja *in extenso*, med tekstom je tudi več različnega slikovnega gradiva.

Poleg osnovnih podatkov o razvoju muzeja, ki je bil ustanovljen

1821 kot "Kranjski stanovski muzej", 1827 preimenovan v "Landmuseum im Herzogthume Kranj", 1885 v "Deželni muzej Rudolfinum" in 1921 "Narodni muzej", obravnava usodo rimskih spomenikov pred ustanovitvijo muzeja, ko so jih predvsem zvidavali v cerkve in gradove, nato pa vse glavne osebnosti od 15. stoletja naprej, za katere vemo, da so se ukvarjali z rimskimi napismi najdenimi na današnjem slovenskem ozemlju. Izčrpneje obravnava predvsem humanista Avguština iz Laškega (Augustinus Tyffernus), ki je konec 15. in v začetku 16. stoletja popisoval rimske spomenike, med domačini tudi polihistorja Janeza Ludvika Schönlebnina in Janeza Vajkarda Valvazorja, ljubljanskega škofa Janeza Gregorja Dolničarja, Antona Tomaža Linhartarja, barona Žigo Zoisa in Valentina Vodnika, med ljudmi iz tujine, ki so napise osebno prepisovali ali jih posredno uporabljali v svojih delih pa predvsem humanista Wolfganga Laziusa z Dunaja, in Angleža Richarda Pocockea in Jeremiaha Mileasa. V nadaljevanju avtorica osvetli pomen ustanovitve muzeja za ohranjanje rimskih napisov na slovenskem. Prav neprimeren odnos do rimskih spomenikov v sami Ljubljani (Emona) in na drugi strani želja, da bi bili le-ti primerno razstavljeni, naj bi bila tudi med glavnimi povodi za ustanovitev muzeja.

Prvi rimski napisi so prišli v muzej že takoj ob ustanovitvi leta 1821, po zaslugi muzejskih delavcev pa se je nato zbirka stalno večala. Kamni iz Emone, z Iga in okolice Ljubljane so prihajali v Narodni muzej do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko je bil ustanovljen arheološki oddelek Mestnega muzeja, napise iz drugih krajev po Sloveniji pa so po drugi svetovni vojni pridobivali posamezni pokrajinski muzeji. Med najzaslužnejšimi osebnostmi, ki so pripomogle k večanju zbirke rimskih napisov v 19. st. in jih avtorica izčrpneje obravnava, so predvsem grof Franc Jožef pl. Hohenwart, Alfons Müller in muzejski kustos Karl Dežman. Avtorica obravnava tudi način pridobivanja napisov, ki so v muzej prihajali bolj ali manj slučajno in neustreznost njihove nekdanje prezentacije v stenah muzejskih hodnikov.

V poglavju o zgodovini epigrafske vede na slovenskem avtorica analizira prizadevanja slovenskih zgodovinopiscev 19. stoletja, kot sta Peter Hitzinger in Peter Petruzzi, ki so rimske napise vključevali v svoje historične študije, in pomen starinoslovcev iz sosednjih dežel, ki so pri nas prepisovali rimske napise, predvsem graškega župnika Richarda Knabla in Tržačana Pietra Kandlerja. Velikega pomena je bila tudi topografska dejavnost Alfonsa Müllnerja, ki je veliko napisov na Kranjskem na novo odkril in veliko tudi pridobil za muzej.

Prelomnica za razvoj epigrafike na slovenskih tleh so bili vsekakor obiski nemškega antičnega zgodovinarja in epigrafika Theodorja Mommsena, o katerih je deloma ohranjena korespondenca. Mommsen je Ljubljano in nekatere druge kraje na slovenskem prvič obiskal leta 1857, ko si je tudi ogledal muzejsko zbirko napisov. Kot avtorica sklepa na podlagi korespondence z Etbinom Costo, je drugič obiskal Ljubljano leta 1866, zadnji njegov obisk pa je dokumentiran za leto 1874. Mommsen, ki je kritično, vendar popolnoma pravilno ocenil takratno stanje historičnih študij na Kranjskem, ki pač glede na razmere niti ni moglo biti boljše, je pripravil objavo vseh napisov v 3. zvezku zbirke "Corpus inscriptionum Latinarum" (CIL III 1863 dalje). Poleg njega so muzejsko zbirko obiskali tudi njegovi sodelavci Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski in Anton von Premerstein, ki so sodelovali pri nadaljnjih zvezkih (CIL III Suppl. 1902). S to objavo so muzejski spomeniki prvič dosegli širšo strokovno javnost.

V prvi polovici 20. stoletja je za razvoj epigrafike na slovenskem pomemben predvsem Balduin Saria, ki je z izkopavanji v Trebnjem in Velikih Malencah pridobil številne nove napise za muzejsko zbirko. Mednarodno odmevna je bila njegova objava napisov odkritih na slovenskih tleh po 1902, ki jih je v knjigi "Antike Inschriften aus Jugoslawien" (1938) izdal skupaj z Viktorjem Hoffilerjem. Vodilna osebnost na področju epigrafike v drugi polovici 20. stoletja pa je bil vsekakor

Jaroslav Šašel, ki je v svojih historičnih, onomastičnih in drugih študijah ovrednotil številne napise iz muzejske zbirke. Pripravljaj tudi projekt za nov muzejski lapidarij v Uršulinskem samostanu, ki pa ni bil realiziran.

Katalog napisov je avtorica razdelila na poglavja, ki so ločena po geografskem principu, vsako uvaja posebna historična študija. V posameznih poglavjih so skupaj obravnavani spomeniki iz Emone (št. 1-76), z Iga (št. 77-93), iz emonskega mestnega agra (št. 94-101), iz Atransa (št. 102-107), napisi iz svetišča Savusa in Adsallute iz Save pri Podkraju (št. 108-110), ostali napisi celejanskega mestnega agra (št. 111-113), Vranja pri Sevnici (št. 114-120), iz Nevidoduna (št. 121-134) in njegovega mestnega agra (št. 135-151), iz Pretorija Latobikov (št. 152-174), Siscije (št. 175) in posebej miljniki (št. 176-181). Sledi poglavje, v katerem je po inventarni knjigi naštetu nenapisno gradivo iz lapidarija in poglavje v katerem so obravnavani epigrafski spomeniki, ki danes veljajo za izgubljeni.

Znotraj posameznih poglavij so spomeniki (z izjemo miljnikov) razdeljeni glede na posamezne zvrsti, kot je to običajno pri epigrafskih korpusih. Pri transkribiranju napisov je avtorica z rahlim odstopanjem uporabila sistem novejših zvezkov serije *Corpus inscriptionum Latinarum* za področje Španije (CIL II² / 14, 1995 in CIL II² / 7, 1995). Posamezni napisi so obravnavani po naslednji shemi: naslov, kamnina, opis spomenika, najdišče, inventarna številka, literatura, fotografija in včasih tudi risba, prepis latinskega teksta, prevod v angleščino, tekstnokritični aparat in izčrpen komentar, ki se zaključuje z datacijo. Kvalitetne fotografije Tomaža Lauka bralcu omogočajo preverjanje avtoričinega branja napisov.

Katalogu sledi seznam okrajšav in bibliografija, nato pa izčrpan epigrafski indeks. Karta najdišč je na straneh 110-111.

Poleg pričujoče izčrpane obravnave kamnitih spomenikov, je avtorica pripravila tudi strokovni načrt za novo ureditev muzejskega lapidarija. Po njeni zaslugi so bili vsi prej vzdani kamni izvzeti iz sten hodnika v muzejskem pritličju in so sedaj skupaj z drugimi deloma že primerno razstavljeni na hodniku, del spomenikov pa še čaka na novo postavitev v steklenem paviljonu ob muzejski stavbi.

Milan LOVENJAK

Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995. B. Djurić, I. Lazar (ur.). Situla 36. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-08-4. 262 str., 74 tabel.

Prispevki mednarodnega kolokvija se dotikajo različnih tem, predvsem datiranja, tipologije in simbolike nagrobnih spomenikov v Noriku, Panoniji, Meziji in Galiji Belgiki.

M. Šašel Kos (21-42) je predstavila konec noriškega kraljestva in nastanek provinc Norika in Panonije. Osvetlila je proces urbanizacije Panonije, ki se je pričela pod Vespazijanom. Tema študije B. Djurića (73-86) je bila trgovina z marmorjem v Noriku in Panoniji. V antiki je bil kamen iz lokalnih kamnolomov redko daleč transportiran. V tem smislu lahko govorimo o lokalnih, regionalnih in nadregionalnih kamnolomih. Znotraj njih je potekala polindustrijska in standardizirana proizvodnja. Distribucija je bila odvisna od materiala in možnosti poceni transporta iz kraja izdelave do kraja prodaje. Model lokalnih kamnolomov za lokalne centre je bil primeren za Norik, ki ima lastne vire marmorja. V Panoniji, ki teh nima, je moral biti marmor uvožen. B. Djurić je dokazal, da je bil v Panonijo importiran pohorski marmor. Glavna trgovska žila noriških (pohorskih) kamnolomov marmorja je bila Drava. Najpomembnejši trgovski center je bila Petoviona. To dokazujejo arhitektonske značilnosti panonskih spomenikov, ki kažejo

velike podobnosti s petovionskimi spomeniki ne le glede stel temveč tudi sarkofagov in pepelnic (tudi M. Vomer Gojkovič, 131-133). Manj pomemben center je bila Celeja s svojo ptjjo po Savinji in Savi. Ta trgovska pot je dokumentirana s korpusom spomenikov Nevidoduna, Andautonije in verjetno tudi Siscije.

Več prispevkov se je dotikalo Šempetra v Savinjski dolini (J. Kastelic, 9-20; F. Glaser, 127-130; V. Kolšek, 135-140; P. Kranz, 141-149; E. Pochmarski, 197-206). Avtorji so predstavili nove poglede na celoten korpus spomenikov, na njihove delavnice in njihove datacije. Zanimiva je študija F. Glaserja, ki je predstavil grobnico *Spectania Secundija* v povezavi z Avrelijevo stelo iz Celja v luči Izidinega kulta.

Korpusa nagrobnih spomenikov Akvinka, predvsem stel, so se dotikale tri študije; M. Németh (171-174) je predstavila njihovo tipologijo, A. R. Fácásdy (103-106) je analizirala nagrobne stele iz muzeja, P. Zsidi (247-255) pa je predstavila novo odkrit nagrobnik. S svojim prispevkom je S. K. Palágyi (175-181) predstavila fragment z upodobitvijo voza iz muzeja v Eisenstadtu. Analogije zanj je našla panonskimi spomeniki druge polovice 2. st. (Zsámbék, Akvink, Tök, Czákvar). Novo odkriti rimski spomeniki (miljniki, nagrobniki in sarkofag) na prostoru Barbarika (današnja Slovaška) imajo analogije v noriških in severnopanonskih centrih ob limesu (K. Kuzmová, 161-164.). S spomeniki znotraj legijskih utrdb sta se ukvarjala P. Dyczek (87-93) in K. Szyrmai (223-228). P. Dyczek je predstavil najdbe iz valetudinarija (bolnice) legijskega tabora v mestu Nove - kip ležeče nimfe, glavo Asklepija in fragment glave cesarja Maksimina Tračana. Njegovi kipi so zelo redki, kajti doletelo ga je izbrisanje spomina (*damnatio memoriae*). Tu je bil fragment del nasutja ceste, ki je nastala v avrelijanskem času.

Več študij je posvečenih posameznim ikonografskim upodobitvam. Predstavljene so upodobitve Narcisa (M. Mattern, 165-170), Medeje (H. G. Frenz, 119-126), Herkula (M. Sanader, 207-212), Atisa (G. Bauchhenß, 43-51), erotov (U. Steinklauber, 219-222) itd. Nekaj študij se je dotikalo rimske religije. Predstavljene so bili fragmenti Jupitrovih kipov iz legijske trdnjave pri Akvinku (K. Szyrmai, 223-228) in Jupitrovega stebra iz Maastrichta (T. A. S. M. Panhuysen, 183-196). Jupitrovi kipi so bili, tako kot kipi Kapitolske triade in cesarskega kulta, praviloma oficialne donacije.

Zanimivi so prispevki, ki so se dotikali bolj sociološko - etnične komponente, ki jo je mogoče razbrati z rimskih kamnitih spomenikov. K. R. Krierer, (151-159) je predstavil problematiko lasnih čopkov na rimski plastiki. Barbari s čopki, gre za Germane, so pogosto upodobljeni na rimski triumfalni plastiki, prisotni so na Trajanovem steburu in steburu Marka Avrelija. Na nagrobnikih so ti lasni čopki simbol, ki ga lahko povežemo z individualnostjo; lasje in brada so že od nekdaj simbol sile in moči. Y. Freigang (107-117) je predstavila obleko in druge atribute na nagrobnikih v severovzhodnem delu province Galije Belgike, s katerimi je izraženo etnično poreklo in socialni status lastnikov nagrobnikov. Zelo zanimiva je tudi študija E. Walde (243-246), ki je predstavila pomen upodobitev žensk z zvitom. Te upodobitve so pogoste na sarkofagih z upodobitvami letnih časov. Prisotne so na samem sarkofagu ali na pokrovu sarkofaga. Datirane so v čas od 30. let 3. st. dalje. Tedaj je očitno dobila ženska drugačen pravni položaj, ki ga je lahko tudi izrazila.

V poseben segment znotraj omenjenih tém kolokvija lahko uvrstimo študijo o viru *Passio Sanctorum IV Coronatorum* M. Tomovića (229-239), ki opisuje usodo štirih kiparjev, kristjanov, ki so delali v cesarskih kamnolomih porfirja v Panoniji. Gre za kompleksno zgodbo sestavljeno iz historičnih, literarnih in mitoloških komponent, ki se med seboj dopolnjujejo. Na številna vprašanja, ki jih vir postavlja, lahko odgovorimo z arheološkimi in geološkimi dokazi. Ležišča porfirja in marmorja v Panoniji in Meziji ne obstajajo. Porfir je na to območje uvožen iz egipčanski cesarskih kamnolomov. Avtor opozarja, da arheologi velikokrat zanemarjamo neobjektivnost antičnih

avtorjev, saj je bil namen avtorja te *Passio* predvsem propaganda superiornosti krščanstva nad rimskim poganstvom.

Akti mednarodnega kolokvija predstavljajo zanimive teme, ki so aktualne pri študiju rimske provincialne umetnosti in njene izpovednosti. Predstavljene so skupine spomenikov, ki jih lahko datiramo v čas od 1. do konca 3. ter še v 4. st. (študija M. Tomovića). Rimski sepulkralni, votivni in drugi spomeniki so zakladnica informacij, ki skriva odgovore na še mnoga vprašanja glede trgovine, problema delavniških krogov ter socialnih in etničnih vprašanj antičnega sveta. Na nekatera od postavljenih vprašanj lahko dobimo odgovore že v pričujočih aktih.

Barbara NADBATH

Milan Lovenjak: *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Nevioudunum.* Situla 37. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1998. ISBN 961-6169-09-2. 405 str., ilustr.

Knjiga, ki prinaša zgodovinsko-arheološki pregled o rimskem municipiju Nevioudunu in njegovem mestnem območju ter celoten korpus rimskih napisov Dolenjske in Bele Krajine, je nastala na osnovi disertacije, ki jo je avtor zagovarjal na Inštitutu za antično zgodovino in epigrafiko na dunajski univerzi. V knjigi so prvič zbrani vsi rimski napisi tega prostora, objavljeni z dobrimi fotografijami, ki jih je napravil Tomaž Lauko.

Antično mesto Nevioudunum je locirano na mesto Drnovega pri Krškem in je edino od rimskih avtonomnih mest v Sloveniji (druga tri so še Emona, Celeja in Petoviona), katerega razvoj je bil s pozno antiko prekinjen, njegovo vlogo v tem prostoru pa je prevzelo Novo mesto. Krško leži nekaj proč od nekdanjega Neviouduna, pomembnejše Brežice pa so še bolj oddaljene od antičnega mesta. Nevioudunum torej ni prekrilo moderno mesto, ki bi uničilo večino ostankov antičnega, žal pa ni imel te sreče, da bi bil kljub za raziskave ugodnejšim pogojem kot našeta druga mesta v Sloveniji dobro arheološko raziskan. Tako naše vedenje o tem mestu ostaja zelo fragmentarno; Milan Lovenjak je vse te fragmente skrbno zbral v izpovedno celoto, zelo veliko podatkov o življenju v Nevioudunu pa nudijo prav rimski napisi, ki so eden pomembnejših virov za zgodovino mesta. Poleg orisa pozne prazgodovine tega prostora in orisa celotne zgodovine mesta in njegovega teritorija do njegovega propada v pozni antiki nam knjiga prinaša še zanimivo in pestro zgodovino raziskav, posebej epigrafskih.

Nevioudunum je nastal v flavijemskem času, verjetno za vlade Vespazijana, ki je po prevzemu oblasti, ki ni potekal brez bojov, več mest v imperiju, posebej tistih, ki so ga v boju za oblast podprla, povzdignil na status rimskega municipija ali kolonije. Druga pomembna rimskodobna naselbina na Dolenjskem je bil Pretorij Latobikov (*Praetorium Latobicorum*, zdaj Trebnje), važna občestna postaja in postaja konzularjevih beneficiarijev, neke vrste finančne in cestne policije. Postaja je bila še posebej pomembna, ker je bila locirana v bližini meje med provinco Panonijo (kamor je dolenski prostor sodil) in Italijo s prvim italjskim mestom Emono. Največ rimskih kamnov izvira iz teh dveh naselbin. Najdišča rimskih napisov so sicer raztresena po celi Dolenjski in Beli Krajini, vendar jih je bilo v nekaterih krajih najdenih več kot v drugih, tako npr. v Čatežu ob Savi, Črnomlju in Loki pri Črnomlju, v Mokricah, Podzemlju, Ribnici, Stični, Velikih Malencih in Zgornji Pohanci, kar nedvomno pomeni, da moramo v njih oz. v njihovi bližini iskati pomembnejše rimskodobne naselbine vaškega tipa. Že zgolj topografska razprostranjenost napisov veliko pove o rimski poselitvi tega prostora.

Omenjenemu uvodnemu zgodovinskemu delu na 30 straneh, ki je opremljen z dvema zemljevidoma, sledi korpus napisov z izčrpnimi komentarji, ki obsega večji del knjige (str. 31-375). Napisy so topografsko razporejeni v pet večjih skupin: Nevioudunum, nevioudunski mestni teritorij, Pretorij Latobikov,

Bela Krajina, posebno skupino pa tvorijo miljniki. Na koncu knjige sta seznam literature in kratic ter izčrpní epigrafski indeksi. V okviru vsake enote so napisy razvrščeni tematsko: na prvem mestu so votivni spomeniki, torej raznim bogovom in božanstvom posvečeni oltarji, tem sledijo vladarski, gradbeni in počastilni napisy (če obstajajo), tem pa nagrobni spomeniki, ki jih je največ. Manjši del teh napisov hrani lapidarij v Narodnem muzeju Slovenije (ki je bil nekoč Kranjski deželni muzej), nekaj jih hranijo dolenski in belokranjski muzeji (Dolenski muzej v Novem mestu, Pokrajinski muzej Brežice, Belokranjski muzej v Metliki), nekaj jih je vzdanih po cerkvah, gradovih in hišah, posvetilo Mitri iz Mitreja v Rožancu pa je vzdano v živo skalo baje nekdanjega kamnoloma, ki so ga že v rimski dobi opustili.

Marsikateri rimski napis nam nudi zelo zanimive informacije o življenju v manjšem provincialnem mestu, kakršen je bil Nevioudunum, o življenju v živahni obmejni naselbini v Pretoriju Latobikov ali pa v manjših vaseh in zaselkih, kjer rustikalni nagrobni pričajo hkrati o revnejšem življenju staroselskega prebivalstva, odmaknjenem od glavnih poti, vendarle pa tudi o njegovi relativni romanizaciji, ki se kaže že v tem, da so si dali postaviti kamnit rimski nagrobnik. Napisy vsebujejo poleg imen, ki so bodisi staroselska, bodisi latinska, tudi za rimske nagrobnike običajne ustaljene formule kot npr. *vix(it) ann(os)* (živel je ... let), *D(iis) M(anibus)* (Božanskim Manom) ali *h(ic) s(itus) e(st)* (tukaj počiva), če naštejemo le tri zelo pogoste.

Zanimiva skupina napisov so posvetila Jupitru in morda še kakšnemu drugemu bogu ali Geniju kraja (*Genius loci*) konzularjevih beneficiarijev, ki so imeli močno postojanko tako v Nevioudunu kot posebej tudi v Pretoriju Latobikov. Beneficiariji (legijski vojaki višjega čina, ki so bili oproščeni določenih obveznih del) so opravljali funkcije policije, varnostnikov in finančne policije in so bili prisotni v provincah ne pa v Italiji, zato jih v Emoni ni najti. Imeli so navado v Jupitrovem svetišču postavljati posvetila Jupitru in včasih še drugim božanstvom, ko so nastopili ali zamenjali službo. Veliko njihovih napisov je zato datiranih, kar je zelo važno za preučevanje paleografije napisov. Poleg onomastike so napisy posebej važen vir za vojaško zgodovino, posamezne informacije pa odsklavajo tudi vsakdanje življenje na raznih ravneh, tako npr. počastilni napis za Tita Epija Latina, ki je bil eden od dveh županov mesta Neviouduna. Po ugledni prokuratorski karieri široj po imperiju mu je mesto, v katerem se je morda rodil, postavilo na javnem mestu počastilno ploščo. Ali pa, npr. napis učitelja gramatike ali grščine, Gaja Marcija Cejlerja, ki se je v Nevioudunu ubadal s tedanjjo mladino.

Knjiga je neobhodna za študij Dolenjske in Bele krajine v rimski dobi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 29. Narodni muzej, Ljubljana 1995. ISBN 961-6169-05-X. 333 str., 49 slik, 180 tabel.

Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia II. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 30. Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-05-X. 281 str., 67 slik, 19 tabel med besedilom, 2 prilogi.

Obširno delo je izšlo v dveh zvezkih. Prvi del vsebuje katalog posameznih najdb in depojev ter tabele, v drugem delu so zbrane strokovne študije. Te odpirajo nove poglede na vrsto vprašanj; tako na vprašanja glede poselitve kot na vprašanja tehnološke, metalurške, trgovske in kulturne, predvsem pa religiozne narave.

Depojske najdbe kot stalno prisotna tema prazgodovinske arheologije so v teh študijah pokazale svojo novo podobo. P. Turk je v študiji o dataciji depojev (študija temelji na slovenskih depojih, v obzir pa jemlje celotno območje od Caput Adriae do Panonije) podal vrsto zanimivih novosti. Vzpostavil je štiristopenjsko shemo. Pri tem se je navezoval predvsem na delo H. Müller-Karpeja in K. Vinski Gasparini. Novost predstavlja upoštevanje strukture inventarjev depojev ter njihova interpretacija, kajti na osnovi strukture inventarjev je depoje opredelil kot materialno ostalino religiozne sfere prazgodovinskih skupnosti. Pri tem je razlikoval med manjšimi in večjimi depoji mešane sestave, depoji, sestavljenimi izključno iz srpov in depoji, sestavljenimi izključno iz ingotov (tudi P. Čerče, P. Turk 1996, 7-30.). Inventar depojev se je izkazal za standardiziran repertoar predmetov in njihovih kombinacij. Repertoar depojev mešane sestave lahko razumemo kot odsev neke skupnosti. Vseboval je več komponent. Moška komponenta je predstavljena z orožjem in orodjem, kar poudarja vlogo moškega kot bojevnika in rokodelca. Ženska komponenta je zastopana z manjšim deležem nakitnih predmetov in srpov, kar predstavlja vlogo ženske v poljedelski dejavnosti in reprodukcijskem procesu. Tretja komponenta, ki jo vsebujejo depoji, je metalurško - demiurško. Zastopana je s celo vrsto izdelkov od surovcev iz različnih tehnoloških faz, prek ingotov in polizdelkov ter odpadnega materiala - razlomljeni, fragmentirani in neuspeli izdelki.

V prvi stopnji po P. Turku (predvsem srednjeevropska stopnja Bd D) so prisotni manjši depoji mešane sestave, ki vsebujejo dobro ohranjene oz. cele predmete. Njihova sestava po P. Čerčetu in P. Turku spominja na vsebino bogatih moških grobov Čaka kulture. V drugi stopnji po P. Turku (Ha A1) se pojavijo veliki depoji mešane sestave, ki so praviloma močno fragmentirani. Glede na repertoar predmetov je v tem času slovenski prostor navezan na panonsko - karpatsko območje, kar potrjujejo tudi arheometrične analize (N. Trampuž Orel 1996, 165-242.). Nekatere najdbe glede na oblikovne in kemijske značilnosti dokazujejo, po mnenju N. Trampuž Orel, povezave tudi s sredozemskim prostorom. Ti predmeti so: fragment ingota iz depoja Hočko Pohorje, kladivo iz depoja Hudinja itd. Tretjo stopnjo po P. Turku (Ha A2 in Ha B1) tudi označujejo veliki depoji mešane sestave. Bistveno se spremeni njihova razprostranjenost in repertoar darovanih predmetov. Depoji so se pričeli številneje pojavljati na zahodu, medtem ko je v vzhodni Sloveniji njihovo število zamiralo. Med inventarjem se je povečal delež ingotov, ki so praviloma razkosani. N. Trampuž Orel je, za razliko od P. Turka, v njih videla predvsem sistem razpečevanja kovine. Za ta čas so značilne velike spremembe v metalurgiji. Prisotne so zlitine bron s svincem, kositrom ter nečistočami kot so antimon, nikelj in arzen. Te spremembe so bile rezultat izkoriščanja novih rudišč, kot tudi novih tehnoloških pristopov. Za te spremembe je N. Trampuž Orel videla vzpodbude na apeninskem polotoku. Posebnega zanimanja so bili deležni depoji v bližini ali sami notranjosti naselbin (B. Žbona Trkman, A. Bavdek 1996, 31-72. U. Furlani 1996, 73-88. N. Trampuž Orel). Pojavljajo se v naselbinah, katerih razcvet je povezan prav z metalurškimi spremembami. Četrto stopnjo po P. Turku (Ha B2) je zaradi majhnega števila depojev na prostoru Slovenije težko definirati. Na sosednjih območjih pa je P. Turku uspelo, glede na strukturo inventarjev, identificirati več regij - centralnobalkansko s fibulami tip Golinjevo in drugim nakitom, italško z uhatimi sekirami in enozankastimi fibulami z listastim lokom, trakokimerijski vplivi pa se kažejo s pojavom raznih elementov konjske opreme.

Novost pri raziskovanju prazgodovinskih kovinskih obdobj predstavlja študija posameznih najdb, kot samostojne in zelo pričevalne skupine najdb. I. Šinkovec je s katalogom in kronološko opredelitvijo pokazala, da so posamezne najdbe prisotne skozi daljše časovno obdobje, od bakrene vse do konca pozne bronaste dobe. Repertoar odloženih predmetov ni tako bogat in raznolik kot pri depojih; prisotno je predvsem orožje. Gre za dobro

ohranjena bodala, meče in sekire. I. Šinkovec je poleg kronološke kontinuitete iz bakrene dobe do konca bronaste dobe ugotovila tudi zakonitosti glede njihovega odlaganja. V tem pogledu je ločila tako imenovane vodne in gorske najdbe. Najštevilčnejše so najdbe iz vodnih okolij - najdbe iz rek, rečnih bregov, potokov, barij in močvirij. Med temi najdbami so posebej zanimivi meči zapičeni v rečno strugo oz. breg - meč iz Belega potoka pri Mihovem ter meč iz Save pri Krškem itd. Te najdbe nedvomno dokazujejo, da je treba posamezne najdbe uvrstiti v okvir religiozne sfere; medtem ko depoji predstavljajo daritev skupnosti, so posamezne najdbe daritev posameznika. Gre za očiščevalne rituale in simbolično odpravljanje nečistega po bitki, uboju, zmagi ali porazu. Gorske oz. hribovske najdbe, ki so bile odkrite poleg gorskih prelazov (npr. na Kobariškem Stolu in Strmci pri Predelu) je povezala s prazgodovinskimi potmi in prelazi. Interpretirala jih je kot zaobljubne darove in darove za priprošnjo za srečen prehod in povratek. Najdbe s planot je povezala s transhumantnim pašnistvom, kar tudi ne izključuje ritualne odložitve predmetov.

Pred seboj imamo torej knjigi, ki predstavljata pomemben doprinos k študiju depojskih in posameznih najdb ter odpirata novo poglavje tovrstnih študij. Za zaključek lahko citiram urednico B. Terzan: "Predstavljen je torej ves ustvarjalni cikel, ki pa se perpetuira z zaključnim dejanjem deponiranja teh predmetov - te znova "mrtve narave", vrnjene zemlji. Ta aspekt dopušča hipotezo, da je vloga tovrstnih depojev v religiozni sferi, namreč v simbolnem prikazovanju in perpetuiranju bipolarnega in cikličnega principa - življenja in ustvarjanja, narave in kozmosa".

Barbara NADBATH

Ljudmila Plesničar Gec: *Antične freske v Sloveniji I | The Roman Frescoes of Slovenia I*. Katalogi in monografije 31. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-10-6. 357 strani, 114 barvnih tabel in fotografij.

Monografija o antičnih freskah je nastajala skozi dolga desetletja raziskovanj v antični Emoni, ko je avtorica ob presenetljivih odkritjih spoznavala potrebo po monografski obdelavi emonskih stenskih slikarjev in želela razširiti z odkritji iz Petovionne in Celeje. Ob tesnem sodelovanju akademskega slikarja in restavratorja Veljka Tomana, ki je domala ves čas tvorno sodeloval pri raziskovanjih fresk in njih konservacijskih postopkih, je tako nastalo delo, ki sicer ni v prvotno zastavljenem obsegu, kot avtorica priznava sama, je pa prvo te vrste v slovenskem prostoru.

Prvi del je posvečen emonskim freskam. V predgovoru izvemo o ciljnih publikacije in o problematiki raziskovanj stenskih slikarjev antičnih urbanih centrov; vključuje tudi kratak zgodovinski pregled raziskav. Sledi zapis o raziskovanju Emone in najdbah fresk, načinu ohranjanja ter o problematiki konservacije oz. rekonstrukcijskih del.

Poglavje o antični arhitekturi je zgolj informativno in bazira na raziskavah nekaterih velikih antičnih mest, predvsem Pompejev. Sledi krajše razmišljanje o stanovanjski arhitekturi na področju Slovenije, ki se prvenstveno omejuje na raziskave Emone in nas zelo na kratko seznanja z njenimi urbanističnimi značilnostmi na podlagi primerov 15. in 30. stanovanjske inule.

V poglavju o rimskem stenskem slikarstvu avtorica splošno oriše slogovne značilnosti rimskega slikarstva in nazadnje poskuša stilno in časovno razvrstiti freske iz slovenskih antičnih najdišč. Sledi časovno opredeljevanje posameznih slikarjev, ki pa ga avtorica v pričujočem delu ne naslanja na arheološko evidenco oziroma v nekaterih primerih, npr. v času markomanskih vpadov in pohoda Maksimina Tračana preširoko začrta in podpre le s pisnimi viri. Temu seveda gotovo botruje stanje raziskav, ki je predvsem v primeru emonskega gradiva skorajda popolnoma zastalo.

Sledi prispevek Veljka Tomana, ki predstavi tehnične posebnosti antičnega stenskega slikarstva. Posebej pomembni so prispevki o ometih, pripravah maltnih podlag, načinih glajenja, dodajanju organskih snovi; vse trditve so podprte z znanstvenimi raziskavami doma in v svetu, ter nazadnje še preverjene v antičnih pisnih virih, predvsem z zapisi pri Vitruviju. Izčrpna so poglavja o barvilih in tehnične podrobnosti o antičnem freskantstvu in tempera tehnikah.

Sledi katalog fresk iz Emone, ki se začne z južnim delom mesta odkopanim na začetku preteklega stoletja pod vodstvom W. Schmidta. Ostanke obravnavanih slikarij hrani Narodni muzej Slovenije. Poleg fresk delo v posameznih primerih prinaša tudi mozaike, ki so sicer že bili objavljeni in so le posredno v kontekstih osnovne teme. Vsekakor pa so v veliko pomoč barvno označeni obravnavani prostori na tlorisu pripadajoče inzule. V vsakem primeru so opisani ornament in osnovne barve, tehnika slikanja in sestava ometov. Opredelitvi in analožijam pa sledijo datacije, ki žal niso podprte z obravnavami pripadajočega arheološkega gradiva. Vsakemu primeru sledi slikovna priloga, barvna in risarska rekonstrukcija obravnavanega prostora. V posameznih primerih so tlorisi obravnavanih inzul preprosto povzeti po Schmidu, kar je zaradi starih, seveda še nemških imen ulic (str. 65) slaba rešitev, ki bi jo bilo gotovo že zaradi izjemno razkošne likovne opreme dela vredno uskladiti. Sledi katalog barvnih preslikav originalnih odlomkov fresk Schmidovih izkopavanj iz zapuščine Marte Meterc Ložar. Prvi del se zaključuje z gradivom, ki je prišlo na dan po letu 1945 z raziskovanji avtorice in je shranjeno v Mestnem muzeju v Ljubljani. Zadnje poglavje prvega dela zaključuje kratek pregled štukaturnega okrasa in nekaj zgrafitov.

Druga knjiga je posvečena freskam iz Celeje in Petovione. Predstavljene so posamezne najdbe brez pravih historičnih in arheoloških kontekstov. Posebej gradivo iz ptujskega pokrajinskega muzeja obsega izključno stare najdbe, ki so največkrat pomanjkljivo dokumentirane.

Knjiga je razkošno opremljena, teksti so v celoti prevedeni v angleščino in prav zaradi usklajenosti in znanstvene metodike je velika škoda, da barve niso bile merjene z barvnimi lestvicami, kar bi gotovo veliko doprineslo k verodostojnosti reproduciranih slikarij. Tuji bralci bodo gotovo močno pogrešali splošne historične uvode k politični in teritorialni pripadnosti obravnavanega prostora, domači pa splošne tekste o antičnem stenskem slikarstvu kot neločljivem delu rimske arhitekture. Posebej vredno bi bilo dodati takšno poglavje zato, ker je publikacija o freskah prva te vrste v slovenskem prostoru in jo bodo zagotovo uporabljali poleg arheologov tudi številni drugi raziskovalci. Čisto metodološko pa na začetku (skupaj s karto današnjega slovenskega prostora v antiki) manjka tudi kratek pregled zgodovine raziskav Emone in splošna pregledna bibliografija, ki bi bila nujna tudi za Celejo in Petovijo v drugem delu. To avtorici, glede na njeno izjemno obsežno raziskovalno delo in bibliografijo, ne bi predstavljajo posebnega truda, bralcem pa bi bilo v velikansko oporo, obsežno predstavljeno delo pa bi dobilo nujno potrebne metodološke in historične kontekste.

Verena PERKO

Andrej Šemrov: *Slovenia. Coinage and History.* Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-02-5. 110 str., veliko ilustracij.

Poleti 1992, leto dni po osamosvojitvi Slovenije, je sodelavec Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije, Andrej Šemrov v času olimpijskih iger v Barceloni pripravil zelo zanimivo in poučno razstavo o zgodovini Slovenije skozi denar, ki je bila na ogled v Sabadellu pri Barceloni. Katalog o razstavi, ki ga je napisal, je izšel v katalonščini in španščini. Razstava

se je še istega leta selila v Villafranco del Penedes in Ljubljano, leta 1994 je bila v Seville, 1996 v Kölnu, 1998 v Luxemburgu, 1999 v Münchenu in 2000 v Stockholmu. Poleg omenjenega kataloga jih je izšlo še pet: v španščini (1994) in angleščini (1996); v nemščini sta izšli dve zelo okrajšani izdaji (1998, 1999), v švedščini pa manj okrajšana (2000), vendar bistveno krajša od španske in angleške.

Knjiga, za katero je kratek uvod napisal Peter Kos, je razdeljena na dva dela: prvi del obsega kratko zgodovino današnjega slovenskega prostora od kamene dobe do sodobnosti, drugi del pa je katalog predmetov, ki so bili razstavljeni. Zgodovinski del je razdeljen po obdobjih na 10 poglavij, od prazgodovine, rimske dobe, časa selitev ljudstev prek srednjega veka in modernega obdobja vse do kraljevine Jugoslavije, 2. svetovne vojne in povojnega časa. Zadnji dve poglavji sta posvečeni slovenskim medaljerjem, eno numizmatiki kot znanstveni vedi v Sloveniji. Sledi katalog, v katerem so predmeti navedeni z vsemi osnovnimi podatki (od kod izvirajo, kje se hranijo, inv. št., kratek opis in literatura), vsakemu je dodana fotografija. Knjigo zaključuje seznam najvažnejše uporabljene literature in seznam publikacij Numizmatičnega kabineta NMS.

Zgodovina Slovenije je bila najprej zgodovina tega prostora pred prihodom Slovanov. Tako ji sledimo od najzgodnejših oblik plačilnih sredstev, bronastih ingotov in drugih predmetov iz zakladnih najdb bronaste dobe, prek rimskega republikanskega in keltskega denarja in različnih srednjeveških kovov do jugoslovenskega dinarja in slovenskega tolarja. Zgodovina neke dežele se lahko kaže na poseben način in z določenega zornega kota tudi skozi denar, ki je v njej krožil, kar je še posebej zanimivo za politično in ekonomsko zgodovino tega prostora. Da bi deželo spoznali tudi s kulturnozgodovinskega vidika, je avtor vključil v razstavo nekaj predmetov, ki niso bili povezani s plačevanjem, takšne, ki najbolj značilno predstavljajo posamezna zgodovinska obdobja. Tako so si obiskovalci lahko ogledali Vaško situlo in iz dodane risbe vseh treh figuralnih pasov dobili vpogled v tedanja z religioznimi obredi povezana slavlja, morda pogrebne igre ali druge svečanosti. Šele v pozni železni dobi je na ozemlju današnje Slovenije začel krožiti pravi denar, zahodno in vzhodnonoriški (= tavrški) srebrniki izdelani po grško-makedonskem novčnem sistemu, ki so odražali politično in ekonomsko neodvisnost tu živečih keltskih plemen. Hkrati s temi novci pa je bil najden tudi rimski republikanski denar, ki dokazuje trgovino med njimi in Rimljani in hkrati pomaga datirati sicer kronološko težko opredeljive keltske novce.

Najzgodnejši novčni depo z ozemlja Slovenije je depo republikanskih novcev iz druge polovice 2. st. pr. Kr., zakopan na Knežaku v času rimskih vojaških pohodov v širše zaledje Akvileje. Za ilustracijo rimske dobe so bili poleg značilnih novčnih najdb kot npr. izbor redkih zlatih novcev, zakladne najdbe iz 253 po Kr. iz Nevioduna in vojaške blagajne, zakopane pred 310 po Kr. iz Čenturja nad Kopro, razstavljeni še drugi predmeti. Napis iz Spodnjih Gameljn pri Ljubljani omenja oporoko Cezernija Primitiva in žene Olike Primile, v kateri sta društvu rokodelcev volila 200 denarijev za oskrbovanje njunega groba. Emonske meščane, pozlačen bronast nagrobni kip, je ena najpomembnejših rimskih najdb iz Emone. Med drugim so bili razstavljeni tudi lepo rimsko steklo in zakladna najdba poznorimskih tehnic z utežmi s Polhograjske gore. Vse besedilo spremljajo nazorni zemljevidi, ki pojasnjujejo vsakokratno etnično-politično situacijo.

Podobno na kratko je predstavljena tudi zgodovina tega prostora v srednjem veku. Po krajši fazi naturalnega gospodarstva po prihodu prvih slovanskih plemen, ki denarja niso poznala, se v srednjem veku spet prične kovanje denarja, predvsem v času od 12. do 14. st., v kovnicah v Ljubljani, Kamniku, Slovenj Gradcu, Celju, Ptuju, Brestanici, Sv. Križu, Brežicah, Čatežu, Otoku in Kostanjevici, in sicer akvilejskih denarjev ter brižinskih in dunajskih pfenigov.

Podobno je prikazan ves razvoj denarništa do avstroogrškega

denarja in pojava bankovcev leta 1759, do jugoslovanskega dinarja, partizanskih plačilnih sredstev in današnjega tolarja. Ta kratek pregled zgodovine slovenskega prostora skozi tu najden denar je zanimiv za tujo strokovno in širšo javnost, zelo poučen pa je tudi za domačega bralca, saj mu nudi kratko in izčrpno informacijo o zgodovini denarja v naši deželi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*. Teil III. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz; Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana, Berlin 1995. ISBN 3-7861-1736-5. 598 str., pril. karta. (FMRSI III).

Andrej Šemrov: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*. Teil IV. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz; Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana, Berlin 1998. ISBN 3-7861-1820-5. 506 str., 3 tabele, pril. karta. (FMRSI IV).

Leta 1988 sta izšla prva zvezka knjige *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* (FMRSI I in II) avtorja Petra Kosa, ki je zajela antične novce najdene na območju današnje Slovenije do leta 1985. Leta 1995 je izšel tretji zvezek, ki je nadaljevanje prvih dveh. V njem sta avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov objavila 7638 novih antičnih, večinoma rimskih novcev, ki so bili odkriti v desetletnem obdobju, oziroma do leta 1994. Le tri leta kasneje pa je avtor Andrej Šemrov predstavil javnosti četrti zvezek, ki vključuje 5770 novih novčnih najdb, med njimi tudi najdbe s 95 do tedaj še nepoznatih najdišč. Knjigi sta rezultat projekta Antični novci z območja Slovenije, ki ga je vodil Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije in financiralno Ministrstvo za znanost Republike Slovenije. V vseh zvezkih so izzeti keltski novci, ki so bili objavljeni že leta 1977 (P. Kos, *Keltische Münzen Sloweniens*, Ljubljana). Keltski novci, ki so bili odkriti v zadnji četrtini stoletja, bodo objavljeni tudi tokrat posebej, v drugem zvezku Keltskih novcev Slovenije.

Oba zvezka FMRSI oblikovno sledita tradiciji FMRD (*Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*). Novci so navedeni v okviru najdišč, ki si sledijo v smislu upravne razdelitve Slovenije po občinah. Najdišča so oštevilčena z zaporednimi številkami, prav tako so oštevilčeni posamezni novci znotraj najdišča, kar omogoča lažje citiranje. Novci znotraj ene najdiščne celote so organizirani po vrsti najdbe; posamična, grobna ali zakladna. Vsak novec je opisan po numizmatičnih standardih: nominalna vrednost, datacija, kovnica, referenčna literatura. V opombah so navedeni točnejši najdiščni podatki, morebitna literatura, če je bil novec že objavljen in posebnosti.

Pri prebiranju knjige FMRSI III lahko ugotovimo, da največ novcev izvira iz antičnih urbanih naselij Emone, Celeje (predvsem iz reke Savinje) in Petovione, kar je tudi odraz številčnejših in večjih gradbenih posegov v današnjem času. Novci teh treh mest predstavljajo več kot polovico vseh objavljenih novcev. Kot bi lahko že pričakovali, večji del gradiva datira v pozno imperialno obdobje, predvsem v 3. in posebno v 4. stoletje, najbolj zastopani kovnici sta Aquileia in Siscia. Zelo malo je gradiva iz poznejših obdobj, na novo je bilo odkritih 5 gotskih novcev iz 5. in 6. stoletja in le malo več bizantinskih, ki sodijo v čas od 5. do 10. stoletja. Pozornost pritegne kar nekaj novih zakladnih najdb. Najstarejša najdba s Knežaka (53/2) je vsebovala 386 republikanskih asov. Zaklad pomeni nov člen pri proučevanju rimskega prodora na Balkan, saj zakop najdbe sodi v čas punskih vojn, okoli leta 146 pr. Kr. Majhna, toda nič manj pomembna, je najdba iz Ljubljane iz insule 17 (83/16), ki je vsebovala 3 srebrne republikanske in

7 bronastih Avgustovih novcev ter je bila zakopana okoli 7 pr. Kr. Iz drugega stoletja sta najdbi iz Celja (164/3) in Leskovca pri Krškem (148/2). Približno v isti čas sodita zakopa dveh najdb iz tretjega stoletja: najdbe iz Ruš (183/2) z 8 antoninijani, zakopana okoli 270 in najdbe iz Zgornje Hajdine (191/3) z 10 antoninijani, zakopana 267/268. Skoraj istočasno so bile zakopane stoletje kasneje okoli 374/375 tri najdbe: najdba iz Razvanj-Betnave (182/2), ki je vsebovala 56 bronastih novcev, najdba iz Parecaga pri Sečovljah (44) z 27 bronastimi novci in najdba z Rudne (171) z 8 bronastimi novci.

V knjigi FMRSI IV objavljeni novci žal le v manjšini izvirajo iz arheoloških izkopavanj pristojnih ustanov, večina njih prihaja iz sondiranj z detektorji za kovine. Peter Kos v predgovoru opozori na problematiko tako pridobljenih novcev, hkrati pa poudarja, da lahko numizmatične in arheološke detektorske najde razširijo naše vedenje o novih najdiščih in spreminjajo sliko poselitve v preteklosti. Večinoma gre za posamične najdbe tako urbanih kot tudi ruralnih naselij. Med zakladnimi najdbami je omembe vredna skupna najdba 23 rimskih republikanskih novcev in 59 keltskih srebrnikov, ki je bila odkrita na sotočju Ljubljane in Zrnice pri Blatni Brezovici (110). Zakop najdbe je postavljen v 147 pr.Kr. in časovno sovпада z najdbo Knežak (FMRSI III 53/2). Prav tako iz republikanskega obdobja, toda iz 1. st. pr.Kr., izvirajo tri najdbe iz zahodnega dela Slovenije. Najstarejša med njimi je skupna najdba petih republikanskih denarijev in enega keltskega malega srebrnika iz Amroževega gradišča pri Pivki (45/2), v sredino 1. stoletja je postavljena druga skupna najdba 19 republikanskih denarijev iz Ljubljane pri Kaminu (109/2) ter najmlajša, prav tako skupna najdba 4 republikanskih denarijev iz Gradišča pri Knežaku (39/2). Iz 4. stoletja poznamo na novo dve najdbi. Pomembna je najdba iz Ljubljane pri Kaminu (109/3), ki vsebuje 100 poznoantičnih bronastih novcev, najmlajši med njimi je iz obdobja vladarja Konstancija II. Med najmlajše pa sodijo kar tri najdbe, katerih zakop lahko postavimo v obdobje okoli 400. Najdba iz Gradiča pri Kobaridu (4/2), najdba iz Ajdovščine (10/2) in na novo opredeljena, že objavljena, najdba iz Jereke (68).

Na koncu obeh del so indeksi, ki so za takšna dela seveda nujni. Bralcu omogočajo iskanje po najdiščih, po vrsti najdb, kronološko in po posebnostih. Pridane pa so tudi konkordančne tabele najdišč, ki usklajuje najdišča prvih dveh zvezkov s pričujočima. Za boljše preglednost služi tudi karta najdišč. Vsi štirje do sedaj objavljeni zvezki FMRSI so nepogrešljiva objava primarnih zgodovinskih virov in zato pomembni pri proučevanju denarništvu v antiki, rimske provincialne arheologije in nenazadnje antične zgodovine.

Alenka MIŠKEC

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III. Moesia Superior. Collection Kecsksés 1. Viminacium (nos. 1-2381)*. Ennerre, Milano 1996. Ilustr., 120 pril. (SNG Slovenia 3).

Ime *Sylloge Nummorum Graecorum* (SNG) pomeni zbirke katalogov grških novcev iz svetovnih muzejskih ali privatnih zbirk. Poleg grških novcev iz klasičnega in helenističnega obdobja obravnavajo tudi grške imperialne novce (ali boljše rimske provincialne). Ti so bili skovani v številnih kovnicah v imenu mest, kolonij in okrožij posameznih rimskih provinc, sprva na Iberskem polotoku in kasneje na vzhodu rimskega imperija. To kar se je kasneje razširilo v mednarodni projekt, se je začelo leta 1932, ko je Britanska akademija izdala prvi zvezek z naslovom *Sylloge Nummorum Graecorum (The Collection of Capt. E.G. Spencer-Churchill, M.C., of Northwick Park)*. Urednik je takrat v uvodnem delu zapisal: "The object of the publication is to reproduce by photography Greek coins contained in collections which have not been already published with adequate illustrations;

to do, in fact, mutatis mutandis, what is being done for Greek Vases by the Corpus Vasorum. The British Academy is making a beginning with English collections, and it is hoped that the example may be followed in other countries". In res so kmalu sledili tudi drugi muzeji in institucije z objavami svojih ali privatnih zbirk. Leta 1942 je Danski narodni muzej izdal prvi zvezek grških novcev svoje velike zbirke, ki šteje okoli 25000 primerkov in je tako danes edini muzej, ki je uspel v celoti objaviti svojo zbirko. Sledili so Nemci, leta 1957 je bila objavljena privatna zbirka von Aulock. V šestdesetih letih so začeli objavljati Avstrijci (1967 je bila objavljena privatna zbirka Dreer iz Celovca) in Američani (1969 je izšel prvi zvezek American Numismatic Society). V sedemdesetih so začeli z objavami svojega gradiva Grki, Švedci, v osemdesetih so se priključili Francozi. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so ideji sledili še Madžari, Finci, Španci in Izraelci. Prav v vseh publikacija s skupnim naslovom Sylloge Nummorum Graecorum pa lahko na začetku izvemo, da je bila knjiga izdana s privoljenjem Britanske akademije.

Numizmatični kabinet NMS je prav tako sledil pobudi Angležev in leta 1996 izdal prvi zvezek iz serije SNG Slovenije. V pričujoči knjigi predstavlja širši javnosti del privatne numizmatične zbirke, leta 2001 preminulega zbiratelja duhovnika Ferenc Keckskása iz Bezdana v Vojvodini. Zanimali so ga predvsem novci kovnic Viminacij in Dacia, ki sta delovali v 3. stoletju. Zato tudi ne preseneča, da je v času svojega službovanja v Bezdanu izgradil svojo veliko zbirko novcev, ki so na tem območju zastopani v ogromnih količinah. Pomen njegove zbirke je zbiranje po tematiki in ne kakovosti, zaradi česar daje zbirka tako reprezentativen pogled na delovanje te kovnice.

V knjigi sta avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov predstavila 2381 bronastih novcev kovnice Viminacij. Katalog se prične z novci vladarja Gordijana III. (kat. št. 1-1094), ki je leta 239 oz. 240 v imenu deželnega zbora province Zgornje Mezije (kamor je sodil tudi Viminacij) začel kovati bronaste novce. V nadaljevanju so prikazani novci Filipa I. (kat. št. 1095-2357), Otacilije Severe, kovani pod Filipom I. (kat. št. 2358-2366), na koncu še novci Filipa II, kovani pod Filipom I. (kat. št. 2367-2381). Predstavljeni so torej novci do leta 248, čeprav se je kovanje kovnice v Viminaciju sicer zaključilo leta 255, ko je v času Valerijana I. kovnica prenehala z delovanjem. Ti novci bodo vključeni v drugi zvezek SNG Slovenije, katere izid lahko pričakujemo kmalu. Kakršnekoli komentarje in študij same kovnice v pričujočem zvezku ne najdemo, ker ne sodijo v koncept serije.

Katalog je urejen po standardih SNG, ki so se sčasoma uveljavili, in so danes zaščitni znak publikacij. Na levi strani so natančni opisi novcev z legendami novčnih sprednjih in zadnjih strani. Nato si sledijo podatki o položaju pečata, teži, premeru in določitvi po standardni literaturi. Na desni so fotografije novcev v merilu 1:1 obeh strani.

Mogoče na prvi pogled dolgočasna knjiga je neprecenljiva za vsakogar, ki se ukvarja z delovanjem rimske provincialne kovnice Viminacij. Kako so tovrstni katalogi pomembni, pa pove podatek, da je v pričujoči knjigi predstavljenih kar nekaj novih tipov, ki jih prejšnje publikacije na to temo še niso poznale. In prav te novosti bodo omogočile poglobljen študij raznih še nerešenih problemov v zvezi s kovanjem kovnice Viminacij.

Alenka MIŠKEC

Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular: *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1. Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

Ljubljana 1995. ISBN 961-6182-02-1. 242 strani, 180 slik, 9 prilog, 85 tabel.

V uvodnem delu avtorji najdišče geografsko umestijo ter predstavijo zgodovino izkopavanja, ki so se začela z raziskovanjem J. Szombathyja leta 1888 in se zaključila med leti 1975 in 1979 z izkopavanji Inštituta za arheologijo SAZU. Sledi podrobna predstavitev lege, terenskih izvidov ter časovne opredelitve sond 1-8, narejenih v letih 1975-1979, ter rezultatov sondiranja. V naslednjih poglavjih so opisani terenski izvidi, najdbe in časovna opredelitev železnodobnih hiš A-E ter jam 1 in 2, katere Janez in Anja Dular postavljata v konec starejše (hiše A-D, jama 1) in na začetek mlajše (hiša E, jama 2) železne dobe. Avtorja se na kratko posvetita tudi gradnji stavb in železarstvu v kučarski naselbini.

Podobno je nato predstavljeno tudi raziskovanje zgodnjekrščanskega stavbnega kompleksa, zgornje in spodnje cerkve, krstilnice, male in velike stavbe, peči za žganje apna, obrambnega zidu in obeh obrambnih stolpov.

Slavko Ciglencečki opredeli izkopane objekte; poleg dveh cerkva in baptisterija še malo stavbo, za katero predvideva namembnost, povezano s cerkvama, in veliko stavbo, za katero ugotavlja bivalno, gospodarsko in reprezentančno funkcijo. Drobnogradivo najdišče postavlja v čas od konca 4. do začetka 6. stoletja, kar potrjuje tudi primerjava z drugimi postojankami v Sloveniji in primerjava obeh cerkva s sorodnimi cerkvenimi zgradbami.

V nadaljevanju je predstavljena podoba poznoantične poselitve Bele krajine in Dolenjske s kratkim opisom posameznih najdišč in osnovno literaturo.

Stavbni kompleks je nazadnje umeščen v širši kontekst zgodnjekrščanskih cerkva v Sloveniji, ki so podrobneje predstavljene. Obravnavano središče je postavljeno v vmesno obdobje med prvo fazo večjih, kvalitetnejše okrašenih cerkva iz konca 4. in prve polovice 5. stoletja ter drugo fazo poznejših, skromnejših cerkva iz utrjenih postojank druge polovice 5. in 6. stoletja. Avtor ga poskuša funkcionalno opredeliti s pomočjo analize stavb, nameščenih v neposredno bližino cerkva in njihovo primerjavo s podobnimi situacijami na drugih najdiščih (Vranje, Sv. Hema, Caričin grad in druga). Pri tem ugotavlja, da je kompleks na Kučarju lahko deloval kot bivališče visokega cerkvenega dostojanstvenika, cerkveno središče za širše območje in prostor za čaščenje relikvij, natančneje pa se njegovega namena ne da določiti.

Delo se zaključi z dodatkom o raziskovanju poznejšega zidanega objekta jugovzhodno od poznoantičnega obzidja ter poročilo o antrakotomskih in karpoloških raziskavah rastlinskih ostankov iz železnodobne faze najdišča.

Besedilo je v slovenskem in nemškem jeziku, bogato opremljeno z različnim slikovnim gradivom.

Tina MILAVEC

Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Moustertian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia. I. Turk (ed.). Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-29-3. 223 strani, 28 barvnih fotografij, 32 črno-belih fotografij, 43 risb, 7 tabel, 20 razpredelnic.

Zbornik ponuja celovito predstavitev paleolitskega najdišča Divje babe I nad strugo reke Idrijce pri Reki pri Cerknem. Najdišče je znano predvsem po najdbi najstarejše domnevne koščene piščali in odkritju fosilnih dlak jamskega medveda.

Knjiga je razdeljena na štirinajst poglavij, katerih avtorji so slovenski in tuji strokovnjaki, ter ponuja paralelni prevod besedila v angleškem jeziku.

Uvodni prispevek je predgovor urednika Ivana Turka, vodje

izkopavanja v Divjih babah I. Splošni predstaviti jamskega najdišča sledi kratak opis nekaterih metodoloških pristopov.

V drugem poglavju z naslovom "Stratigrafija in diageneza usedlin" urednik Ivan Turk, predstavi prvih osem plasti od zgoraj navzdol. V plasti 8 je bila najdena domnevna koščena piščal. V nadaljevanju razlaga krioturbacijo, soliflukcijo in druge periglacialne pojave na najdišču. Posveča se tudi cikličnosti odlaganja usedlin in usedlinskim različicam ter večjim in manjšim vrzelim v odlaganju jamskih usedlin.

V tretjem poglavju Ivan Turk in Janez Dirjec analizirata usedline. Proučila sta zrnavost in sestavo pretežno avtohtonih dolomitnih klasičnih usedlin in njihovo diagenozo. Sledijo izsledki kemične in mineraloške analize.

V četrtem poglavju D. Erle Nelson poroča o izsledkih radiokarbonskega datiranja v izbranih najdbah kosti in oglja iz vseh plasti. Radiokarbonske meritve vzorcev, opravljene z akceleratoro masno spektrometrijo (AMS) kažejo, da je bila jama obiskovana v moustérienski dobi v času od več kot 50.000 do okrog 35.000 let pred sedanjostjo.

V dodatku podaja Teh-Lung Ku rezultate datiranja štirih kostnih vzorcev z uranovim nizom. Po poskusnih datiranjih z metodo U/Th je mogoče sklepati, da so bile najgobje plasti stare vsaj 80.000 let.

Peto poglavje, katerega avtor je Ivan Turk, je posvečeno kronologiji plasti 2-8. Podlaga za kronološke sklepe so sedimentološki podatki, podatki o favni in flori ter radiometrične datacije (^{14}C , ESR in Th-230). Plasti 2-8 pripadajo drugi polovici interpleniglaciala. Del plasti se da natančneje opredeliti v interstadial Potočke zijalke, ki je kronološko primerljiv z interstadialom Hengelo. Del plasti nedvomno pripada tudi interfazi Hengelo-Arcy po zahodnoevropski kronologiji.

V šestem poglavju Metka Culiberg in Alojz Šercelj pišeta o palinoloških in antrakotomskih raziskavah sedimentov plasti 2-8. Peloda je malo, več je oglja. Večina oglja je v plasti 5 in kurišča v plasteh 6 in 8.

V sedmem poglavju z naslovom Mali sesalci (Insectivora, Chiroptera, Rodentia) piše Boris Kryštufek o metodi določanja in sestavi favne malih sesalcev. V interpleniglacialnih plasteh 2-8 so našli ostanke najmanj 515 primerkov malih sesalcev, ki pripadajo vsaj 20 različnim vrstam. Na osnovi tedanjih združb malih sesalcev avtor domneva, da je prevladoval mozaični tip habitata z mešanimi, pretežno iglastimi gozdovi in travniki s kamnišči.

V osmem poglavju Ivan Turk in Janez Dirjec podajata pregled sesalske makrofavne. Ostanke velikih in nekaterih večjih malih sesalcev pripadajo najmanj 15 različnim vrstam. Posebej so obdelani množični ostanke jamskega medveda, njihova tafonomija, fragmentarnost, zastopanost skeletnih delov, starostni in spolni sestav ter ostanke druge favne. Ugotovljene ciklične spremembe analiziranih podatkov v stratigrafskem nizu razlagata z vedenjskim vzorcem medvedov oz. etološkim modelom. Pestrost ostale favne je največja v plasteh, ki vsebujejo največ ostankov jamskega medveda in največ paleolitskih najdb. Največja pestrost se pripisuje ostankom zveri. Raznolikost rastlinojedih živalskih vrst je največja v plasteh 2 in 5b, ki vsebujeta zelo malo ostankov jamskega medveda in najdb paleolitskih orodij. Glavna lovna žival paleolitskih lovcev je bil verjetno alpski svizec.

V devetem poglavju ista avtorja pišeta o tafonomiji dolgih cevastih kosti okončin jamskega medveda, ki dajejo pomembne podatke za alternativna sklepanja o nastanku luknjic v stegnenični kosti - domnevni piščalki.

V desetem poglavju podajata Ivan Turk in Boris Kavur pregled in opis paleolitskih orodij, kurišč in ognjišč. Poglavje vsebuje tudi katalog paleolitskih artefaktov iz plasti 2-8 in njihovo analizo.

V enajstem poglavju avtorji Ivan Turk, Janez Dirjec in Boris Kavur opisujejo in razlagajo nastanek domnevne koščene piščali. Narejeni so bili poskusi v smislu obeh najbolj verjetnih

hipotez: da je luknjice napravil človek oz. večje zveri. Avtorji se dokončno niso mogli odločiti za nobeno od zgornjih hipotez, ker še niso opravili vseh potrebnih analiz.

V dodatku Giuliano Bastiani in Ivan Turk podajata izsledke poskusov izdelave koščene piščali z uporabo kamnitih orodij.

V dvanajstem poglavju z naslovom "Paleolitske koščene piščali - primerjalno gradivo" avtorja Ivan Turk in Boris Kavur navajata vsa glavna najdišča paleolitskih piščali in osnovne podatke o najdbah s poudarkom na tehnologiji luknjic. Ugotovila sta bistvene tehnološke razlike med piščaljo iz Divjih bab I. in med večino mlajših primerkov.

V trinajstem poglavju Drago Kunej podaja ugotovitve akustičnih raziskav in poskusov z rekonstruiranimi primerki najdene kosti z luknjicami. Cilj raziskav je bil dokazati, da je v takšni kosti mogoče vzbuditi zvok na različne načine. Nanjo lahko piskamo kot na podolžno ali kot na prečno piščal. Sama oblika najdene kosti in luknjic v njej nam dopuščajo veliko možnosti za vzbujanje in spreminjanje zvoka. Opredeljujejo jo kot možno preprosto glasbilo z določeno izrazno močjo ali pa kot signalni zvočni pripomoček.

V zadnjem, štirinajstem poglavju Mira Omrzel - Terlep piše o tipologiji koščeni žvižgavki, piščali in flavt ter o domnevnih paleolitskih pihalih Slovenije. Z njimi se lahko pričanja zgodovina glasbil na današnjem slovenskem etničnem ozemlju, glasbena zgodovina evropskega človeka ter tako tudi svetovna instrumentalna glasbena zgodovina.

Martina KNAVS

Jana Horvat: *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria.* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-39-0. 193 str., 43 fotografij, 34 kart, 65 tabel, 1 dodatek.

Knjiga Jane Horvat *Sermin* obravnava najdišče v Koprskem zalivu in rezultate izkopavanja iz leta 1987. Naselbina Sermin je bila kontinuirano poseljena od neolitika do sredine 1. stoletja n. št. Veliko število uvoženih najdb kaže na številne trgovske stike s sosednjo Italijo in dodatno dokazuje pomembno lego Sermina na prehodu iz Apeninskega na Balkanski polotok.

Izkopavanja sta predstavila Draško Josipovič in Marko Stokin, prazgodovinske najdbe je obdelala Vesna Svetličič, helenistično in rimsko keramiko pa Jana Horvat. Izvedene so bile tudi kemične in mineraloške raziskave amfor, ki sta jih opravili Nina Zupančič in Meta Bole. V dodatku je Metka Culiberg raziskala paleo-vegetacijske razmere v Koprskem primorju, Marko Stokin pa razširjenost arheoloških najdišč v zaledju Sermina. Na koncu knjige je katalog najdb z opisi keramike in keramičnih skupin ter tabele. Besedilo, ki je vzporedno prevedeno tudi v angleščino, spremlja veliko fotografij, kart in tabel.

Sermin je osamel grič, ki se dviga nad izlivom reke Rižane na višini 84 m n. m. Kot arheološko najdišče ga omenja že Pietro Coppo leta 1540.

Prazgodovinski material je zelo fragmentiran in slabo ohranjen, vendar se ga da časovno umestiti v mlajšo oz. pozno bronasto in železno dobo (2 kosa sta celo neolitska). Starejše najdbe sodijo v okvir kaštelirske kulture tržaškega in furlanskega območja s to razliko, da naselbina očitno ni bila utrjena (možen je tudi obstoj kaštelirja na vrhu griča, ki pa še ni bil raziskan). Analogije na Limski gradini in Križni gori kažejo na intenzivne stike z obema skupinama. Mlajše, železno-dobne najdbe so redkejšje in kažejo na mejni značaj Sermina, ki je imel stike tako z notranjsko kot tudi z istrsko skupino. Nekaj kosov helenistične uvožene keramike pa spada v čas od druge polovice 5. do začetka 2. stoletja pr. n. št.

Rimsko obdobje je izpričano samo z naselbinskimi najdbami; stavbe niso bile odkrite. Naselje naj bi ležalo izven območja izkopanih sond na južnem in severnem delu ravnice ob Rižani. Nad bronzastodobno hišo je bilo veliko nasutje z bogatim keramičnim gradivom iz sredine 2. stoletja pr. n. št. do avgu-stejskega časa. Naselbina je bila verjetno opuščena, saj se rimske najdbe prenehajo pojavljati po sredini 1. stoletja n. št.

Prva faza iz druge in tretje četrtine 2. stoletja pr. n. št. je najbolje opredeljena z mlajšimi grško-italskimi amforami, ki so sem prišle iz delavnic srednje in severne vzhodnojadranske obale. Številne grško-italske amfore lahko povežemo s političnimi spremembami, ki so nastopile po ustanovitvi Akvileje 181 pr. n. št. in osvojitvi Istre 177 pr. n. št.

Druga faza iz konca 2., prve polovice in sredine 1. stoletja pr. n. št. zaznamuje večje število obmorskih naselbin, ki imajo tesne stike s severno Italijo. Večina keramike je najverjetneje nastala v Akvilejskih in okoliških delavnicah.

Kovinske najdbe in deli noše so avtohtoni, značilni za območje Caput Adriae.

V tretji in četrti fazi iz avgustejskega obdobja in prve polovice 1. stoletja n. št. materialna kultura še naprej kaže vplive severovzhodne Padške nižine. Na razvoj serminske naselbine je imelo zelo velik vpliv najbližje večje mesto Tergeste (Trst), v virih izpričana Aegida pa še ni bila zanesljivo locirana.

Kemične in mineraloške raziskave keramike amfor so pokazale, da je glina, uporabljena za izdelavo, značilna za prostor vzdolž obal Jadranskega morja. To potrjuje domeve o jadranski proizvodnji mlajših grško-italskih amfor iz Sermina.

Lucija ŠOBERL

Andrej Pleterski: *Inštitut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology.* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-32-3. 118 str., ilustr.

Ob svoji petdesetletnici je Inštitut za arheologijo ZRC SAZU (dalje Inštitut) izdal knjigo Andreja Pleterskega, v kateri sta na zanimiv in izviren način predstavljena nastanek in razvoj Inštituta in njegova vloga v slovenski arheologiji. Knjiga je dvojezična, vzporedno tečeta slovenski in angleški tekst, temelji pa, kot pravi avtor, na pregledu arhivskega gradiva, ki ga hranita Inštitut in arhiv SAZU, na podatkih iz Letopisov SAZU in na ustnem izročilu. Med tekстом so ilustracije posameznih pomembnejših listin iz zgodovine Inštituta, nekaj dokumentarnih fotografij in karikature utrinkov iz inštitutskega življenja. V dodatku so še tri poglavja Mateje Belak in Primoža Pavlina o inštitutskih izkopavanjih in knjižnih izdajah.

Po uvodu in poglavju z naslovom "Predzgodovina", kjer avtor analizira stanje arheološke vede na Slovenskem pred letom 1947, sledijo poglavja, kjer so obravnavana posamezna obdobja v delovanju Inštituta: "Arheološka komisija" (ustanovljena 1947), "Arheološka sekcija" (od 1948), "Sekcija za arheologijo" (od 1950; dve poglavji, drugo od leta 1959 dalje), "Inštitut za arheologijo" (od 1972), "Inštitut za arheologijo ZRC SAZU" (od 1982). Avtor opozarja predvsem na glavne smernice in težišča v delovanju Inštituta v posameznih obdobjih, pri čemer so kot rdeča nit vseskozi nastopala terenska izkopavanja in arheološka topografija. Posamezne osebnosti, ki so bistveno pripomogle k delu Inštituta, na primer Josipa Korošca, Mitjo Brodarja ali Jaroslava Šašla, obravnava predvsem glede njihove vloge pri delovanju Inštituta kot celote, medtem ko se njihovega osebnega raziskovalnega dela in prispevka k slovenski arheologiji načeloma ne dotika.

Kot ugotavlja avtor, je bila zgodovina Inštituta zelo razgibana, poznala je številne vzpone in padce in bila v veliki meri odvisna od iznajdljivosti in sposobnosti vodilnih ljudi v posameznih obdobjih. Omenimo nekaj ključnih trenutkov iz zgodovine

Inštituta.

Za začetek delovanja štejejo leto 1947, ko je Akademija ustanovila Arheološko komisijo. Ta je v prvi vrsti skrbela za izvajanje arheoloških izkopavanj. Ko je bil leta 1948 na novo ustanovljen Zgodovinski inštitut, se je preimenovala v Arheološko sekcijo in kot taka postala njegov sestavni del. Že leta 1950 je bila preimenovana v Sekcijo za arheologijo. Josip Korošec, ki jo je vodil več kot desetletje, je njeno glavno poslanstvo videl v terenskem pridobivanju gradiva in njegovi znanstveni obdelavi, opredelil pa je tudi druge naloge, ki so ostale v ospredju še desetletja. Med temi nalogami so predvsem topografsko raziskovanje Slovenije, evidenca arheoloških predmetov, pomoč slovenskim muzejem pri pridobivanju gradiva in njegovi obdelavi, pomoč pri arheoloških raziskovanjih izven Slovenije in zbiranje in evidenca arheološke literature v Sloveniji in Jugoslaviji.

Poleg terenskih raziskav je Korošec spodbujal tudi publicistično dejavnost, med drugim tudi zato, da bi z izmenjavo publikacij izgradil sodobno strokovno knjižnico. Poleg monografskih publikacij, predvsem poročil o aktualnih izkopavanjih, je leta 1950 začel izhajati tudi Arheološki vestnik, ki je postal osrednja arheološka publikacija v Sloveniji.

Od šestdesetih let naprej je bilo za Sekcijo in poznejši Inštitut ključnega pomena delovanje Mitje Brodarja, ki je po osamosvojitvi Inštituta leta 1972, za katero je imel nemalo zaslug, postal njegov upravnik. Leta 1960 je ustanovil slovensko podružnico Arheološkega društva Jugoslavije (pozneje Slovensko arheološko društvo) in dosegel, da si je za program določila arheološko topografijo Slovenije. Pri tem projektu so z lastnim topografskim delom ali izpisovanjem literature sodelovali praktično vsi slovenski arheologi, kot rezultat pa je leta 1975 izšla knjiga *Arheološka najdišča Slovenije*. Po zaključku tega projekta je topografija ostala še naprej ena od glavnih nalog sodelavcev Inštituta. V osemdesetih letih je bilo raziskano celjsko področje, izšli sta knjigi o topografiji Bele krajine (1985) in Prekmurja (1991), z uvedbo računalnikov pa so v začetku devetdesetih let začeli z izgrajevanjem *Arheološkega katastra Slovenije (ARKAS)*, ki je dostopen prek interneta in se izgrajuje še danes. Med velikimi arheološkimi projekti, ki jih je sprožil Brodar na Inštitutu (leta 1972), je bilo tudi dokumentiranje slovenskega arheološkega gradiva in zbiranje arheološke dokumentacije slovenskih najdišč v tujini. Kot ugotavlja avtor, je arhivski fond Inštituta, ki se stalno dopolnjuje, do izida pričujoče knjige dosegel že 24 tekočih metrov. Po Brodarjevi zaslugi so v letih po osamosvojitvi Inštituta postopoma pridobili nova delovna mesta, tako da sedaj pokrivajo vsa arheološka obdobja od paleolitika do zgodnjega srednjega veka.

V osemdesetih letih, ko je krmilo Inštituta prevzel Janez Dular (od 1982) in je Inštitut postal del ZRC-ja (1982), je, kot ugotavlja avtor, vedno večji pomen pridobilo samostojno raziskovalno delo inštitutskih delavcev, ki ga je še pospešil prehod na projektno financiranje leta 1992. Porast individualnosti je seveda zmanjšal pomen skupnih nalog, ki so bile prej v ospredju, hkrati pa omogočil porast števila samostojnih publikacij in člankov v domačih in tujih revijah.

Poglavjem, ki prikazujejo posamezna obdobja v zgodovini Inštituta, je avtor dodal še sklepno poglavje z naslovom "Izzivi časa - povzetek in morebitni nauki". Tu med drugim ugotavlja, da je Inštitut, ki se je skozi celotno obdobje svojega delovanja ukvarjal z vsemi stopnjami arheološkega dela, od terenskega dela do dokumentacije in analize, postal "temelj znanstvene infrastrukture svoje stroke v Sloveniji" in, da je nastopil čas, ko bi bilo potrebno z razvijanjem ustreznih metod gradivo obvladati in analizirati v celoti, torej čas za sintezo. Po avtorjevem mnenju naj bi prav od tega, kako bo Inštitut sprejel ta izziv, bila odvisna njegova uspešnost v prihodnosti.

V prvem poglavju dodatka Mateja Belak analizira izkopavanja s katerimi je bil kakorkoli povezan Inštitut in ugotavlja kolikšen je delež izkopavanj, ki jih je izvedel Inštitut sam, izkopavanj, ki so jih izvedli zunanji izkopavalci s sredstvi Inštituta in

koliko je bilo izkopavanj v sodelovanju z zunanjimi izkopavalci. Pri tem je zanimivo, da gre pri polovici vseh terenskih posegov, pri katerih je kakorkoli sodeloval Inštitut, za sondiranja ali izkopavanja v jamah.

V naslednjem poglavju ista avtorica analizira članke v Arheološkem vestniku in ugotavlja kolikšen delež predstavljajo prispevki inštitutskih avtorjev (pri člankih 10 %, pri noticah 40 %), drugih avtorjev iz Slovenije (pri člankih ok. 50 %, pri noticah 67 %) in tujine (pri člankih ok. 30 %) in kolikšen je delež soavtorstva inštitutskih delavcev z drugimi (ok. 8 % pri člankih).

V tretjem poglavju dodatka, ki ga je pripravil Primož Pavlin, najdemo pregled publikacij inštituta. Tu so navedene vse dosedanje številke *Arheološkega vestnika*, monografije znotraj serije *Dela SAZU* (17 knjig), monografije v okviru lastnih inštitutskih serij (*Opera Instituti archaeologici Sloveniae* - 1 knjiga in Arheološka topografija Slovenije - 2 knjigi), monografije izven zbirki (4 knjige) in knjige inštitutskih avtorjev, ki so izšle pri drugih založbah (11 knjig).

Knjiga vsekakor predstavlja dragocen prispevek k zgodovini arheologije na Slovenskem.

Milan LOVENJAK

Tone Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Arheološka ocena gradiiva Jana Horvat. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. 107 strani, 89 barvnih fotografij, 5 črno-belih fotografij, 29 risb, 3 zemljevidi.

Knjigo bi lahko razdelili na dva dela. Uvodni del nam poleg spremne besede ponuja predstavitev dosedanjih arheoloških najdb iz slovenskih Alp ter omembe planin v Kamniških Alpah v zgodovinskih virih. Drugi del knjige pa predstavlja podrobnejši opis devetih planin z lokacijami najdb. Sledi povzetek vsebine v nemškem jeziku. Tudi ves slikovni material spremlja komentar v nemščini.

Daljši uvodni del je posvečen razlogom za raziskave v Kamniških Alpah, sestavi raziskovalne ekipe in sami metodi dela. Šlo je za manjše poskusne izkope, v katerih so skušali poiskati lončenino, ki bi jo bilo mogoče časovno opredeliti in s tem določiti starost planine. Najdišča in izkope so raziskovalci vrisovali v temeljni topografski načrt 1:5000, sestavili pa so tudi pisna poročila o okoliščinah najdb. Najdbe s terena kot tudi natančne popise mesta najdbe hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. V objavi so predstavljene le nekatere časovno in funkcionalno opredeljene najdbe.

V drugem poglavju so predstavljene dosedanje arheološke najdbe iz slovenskih Alp, ki spadajo med naključne najdbe. Gre za najdbe z različnih visokogorskih lokacij, ki sodijo v mlajšo in pozno bronasto dobo (1300-800 pr. Kr.). Skupno gre za tri bronaste plavutaste sekire, bronasto tulasto sekiro, dve bronasti sulični konici, dve bronasti bodali in meč. Redke najdbe orožja povezuje avtor s prazgodovinskimi potmi in jih razlaga kot zaobljubljene darove. Posamezne najdbe z gorskih planot pa razlaga kot dokaj verjetno sled visokogorskega pašništva in z njim povezanimi obrednimi dejavnostmi. V Alpah naj bi se planšarstvo pojavilo od poznega latena naprej (1. st. pr. Kr.), kar dokazujejo najdbe kos, živinskih zvoncev, ostankov planšarskih koč in staj za živino.

Tretje poglavje nam predstavi omembe nekaterih planin v Kamniških Alpah v zgodovinskih virih. O poznosrednjeveški namembnosti planin imamo doslej tri vire: prepis pravega zapisa iz leta 1499, zapis v Vicedomskem Arhivu iz leta 1539, Novi reformirani urbar zgodnjekamniške graščine iz leta 1571.

Opis posameznih planin nam ponuja geografske podatke o planini (lega, nadmorska višina, površina ...), možnosti dostopa, lokacije najdišč ter opis najdb iz vrtin, fotografije in slike najdb.

Najdbe iz obdobja od bronaste dobe do novega veka se pojavljajo na planinah, ki, razen dveh izjem, ležijo na nadmorski višini med 1450 m -1800 m. Med najdbami prevladuje keramika; največ srednjeveška in novoveška keramika, nekaj je tudi rimskodobne in prazgodovinske. Med kovinskimi najdbami so pomembne: železna fibula (1. st. pr. Kr.), bronasta fibula (konec 1. st. pr. Kr. oz. začetek 2. st. pr. Kr.), bronast poznoantični prstan z okrasno ploščico, železen zvonec (morda poznoantični) ter železna nabodala (15., 16. st.). Pogosta najdba je železna konjska podkev z žebliji; razvrstimo jih lahko v dva tipa: starejše z valovitim robom (9.-13./14. st.) in mlajše (13./14.-17. st.), ki so polmesečne oblike. Zanimiva najdba so do 5 cm dolgi koničasti, železni žebliji, znani kot "ledniki", s katerimi so nabijali lesene cokle proti drsenju v travi in na skali. Značilna najdba je brusni kamen v obliki kvadra, dolžine od 7-15 cm, ki so verjetno rimskodobni. Izjemen je brusni kamen trikotne oblike z luknjo za obešanje, ki ga avtor datira pred mlajšo železno dobo. Med najdbami pa se najdejo tudi kremenasta kresila ter kosti krav, drobnice in divjadi.

Zaradi obsežnosti pa nobena od planin ni bila v celoti pregledana, zato najdišča in najdbe ne omogočajo celostne podobe o poselitvi in kultiviranju planin.

Martina KNAVS

Ivan Turk, France Stele: *Ob zôri časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. 104 strani, 61 barvnih fotografij, 26 črno-belih fotografij.

Predvsem slikovni prikaz dveh slovenskih paleolitskih najdišč: Divje babe I in Potočka zijalka. Knjiga je razdeljena na dva vsebinsko enako zastavljena dela, ki ločeno predstavljata ti dve najdišči. Najdišči sta predstavljena s kratkim uvodom v slovenskem, italijanskem, nemškem, francoskem in angleškem jeziku. Uvodu sledi fotografski prikaz lege in okolice najdišča, notranjosti jame, fotografije z izkopavanj in fotografije najdb. Poudarek je na dveh najdbah, po katerih ti dve jamski najdišči sldovata. V Divjih babah I. je bila najdena najstarejša domnevna piščal, v Potočki zijalki pa najstarejša šivanka.

Jama Divje babe I. je najdišče, ki časovno pripada srednjemu in začetku mlajšega paleolitika, kulturno pa moustérienu in aurigacienu. Najdbe so stare od več kot 80.000 do 30.000 let. Ni povsem jasno, kateremu tipu človeka lahko pripišemo paleolitske najdbe od okoli 30.000 do 40.000 let pred sedanostjo, saj skeletni ostanki pripadnikov vrste, *Homo sapiens neanderthalensis* ali *Homo sapiens sapiens*, v Sloveniji še niso bili najdeni. Kjer pa so bili najdeni, jih je v tem obdobju zelo težko povezati z določenimi paleolitskimi najdbami. Poleg najdbe domnevne piščali je najdišče znano tudi kot izjemno grobišče jamskega medveda in kot zakladnica podatkov o ledenodobnem rastlinstvu in živalstvu. Najdbe hrani Narodni muzej Ljubljana.

Potočka zijalka je prvo odkrito paleolitsko najdišče v Sloveniji. Jamsko najdišče časovno spada v začetek mlajšega paleolitika, kulturno pa v aurigacien; to je čas med 40.000 in 30.000 leti pred sedanostjo. Nosilec kulture v tem visokogorskem najdišču je bil kromanjonec (*Homo sapiens sapiens*). Najdišče slovi po velikem številu najdb koščenih orodij, med njimi pa izstopa najstarejša evropska šivanka v obliki cevke. Ohranjena so tudi kamena orodja in kot posebna zanimivost zobje moškatnega goveda (*Ovibos moschatus*). Več kot sto celih lobanj in tisoče kostnih ostankov jamskega medveda (*Ursus spelaeus*) ter največje v Sloveniji odkrite količine oglja v paleolitskih kuriščih pa se žal niso ohranile. Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Martina KNAVS

Božidar Slapšak: *Možnosti študija poselitve v arheologiji.* Arheo 17. Slovensko arheološko društvo, Ljubljana 1995. 90 str., 72 slik.

Delo je doktorska disertacija, obranjena spomladi leta 1984. Objavljena je integralno in brez bistvenih sprememb.

V poglavju *Poselitvene študije v arheologiji* se avtor najprej pomudi pri razvoju poselitvenih študij. Z uveljavitvijo kartografske metode je bila postavljena prva izdelana metodologija za analizo in interpretacijo prostorskih razmerij. Od zgodnjih študij po tej metodi je takoj doživela velik odmev Kossinova Siedlungsarchäologie, ki je kljub takojšnji kritiki, ki jo je doživela, opozorila tudi na ogromne praznine v poznavanju obstoječih arheoloških virov. Zato se je predvsem nemška arheologija posvetila razvijanju tehnik in metod za odkrivanje in kritiko materialnih virov. Poudarek se je prenesel na temeljno terensko topografsko delo (*Archäologische Landesaufnahme*). Na angleškem področju se razvije t. i. *site catchment* analiza, v ameriški pa ugotavljanje poselitvenih mrež oz. vzorcev - *settlement patterns*, iz katere nadalje gradi naselbinska arheologija (*settlement archaeology*).

Ker je eden temeljnih pogojev prostorskih analiz kvalitetna baza podatkov, se avtor v poglavju *Pridobivanje podatkov* najprej pomudi ob principu arheološke topografije, kot je definirana v okviru raziskovalne teme "Arheološka topografija Slovenije". Pri tem navede tako prednosti te metode v danih razmerah, kot tudi njene pomanjkljivosti - predvsem njeno subjektivnost. Nasproti ekstenzivnosti omenjene metode postavi intenzivne terenske obhode in njihovo sistematičnost. Poudarja tudi potrebo po preučevanju depozicijskih in postdepozicijskih procesov. Tehnike raziskovanja se lahko glede na teren razlikujejo, bistveno pa je, da so predpostavke iskanja jasno postavljene in skladno z njimi izbrana iskalna tehnika. Potem predstavi projekt topografije Krasa in Brkinov v okviru Arheološke topografije Slovenije, ki je potekal med leti 1971 in 1974. Na tem področju je bilo pred začetkom topografije znanih 44 najdišč, topografija jih je od teh identificirala 36 in ugotovila še 48. To je razmeroma skromen rezultat, ki ga avtor razloži s tremi vzroki: neugodnimi naravnimi pogoji za tvorbo arheoloških sedimentov, močnim naravnim in antropogenim uničevanjem sedimentov in takšnemu stanju neprilagojenimi iskalnimi tehnikami.

Sledi obsežno poglavje *Mikrolokacijska analiza*, kjer izpostavi pomen položaja najdišča v neposrednem okolju in širi predmet opazovanja iz zgolj kulturnih pojavov (artefaktov) na naravne (ekofakte) ter poudarja pomen naravoslovja predvsem pri rekonstrukciji sočasnega okolja. Elementi, ki jih pri tem upošteva, so predvsem geomorfologija, klimatske razmere, hidrografske razmere in geološko-litološka in pedološka sestava tal. Na primeru rimskih nižinskih arhitekturnih kompleksov se pomudi pri odnosu lokacije do recentne izrabe, na primeru skeletnih grobov s ploščami pa pri odnosu lokacije do današnjih naselij.

V poglavju *Analiza gospodarskega prostora* nam avtor najprej predstavi Thiessnove poligone, njihovo uporabo in omejitve, nato pa še Higgs in Vita-Finzijevo *site-catchment* analizo (analizo ekonomskega zajetja), ki preučuje razmerja med tehnologijo in ekonomsko upravičenostjo oddaljenosti naravnih virov.

Oba modela uporabi pri analizi gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine. Pri tem si za kaštelirsko fazo lahko pomaga s Thiessnovimi poligoni, za rimsko pa ne, ker v tem prostoru niso poznana istovrstna najdišča. Zato skuša priti do determinant za omejitve gospodarskega prostora z analizo geomorfoloških in ekoloških značilnosti terena. Obravnava ločeno kaštelirsko in rimskodobno poselitve.

Pri kaštelirski poselitvi upošteva 7 naselij, ki jih glede na tipološke in mikrolokacijske značilnosti razdeli na tri tipe. Rodiška Ajdovščina (tip A) predstavlja dominantno točko v sistemu poselitve, tip B (Debela griža) specializirano živinorejsko, tip C pa najmanjšo enoto poselitve. Te domneve potem preverja s pomočjo modelov, s katerimi ugotavlja

količinska razmerja v konkretnem gospodarskem prostoru. V ta namen najprej uvede pojem zmogljivosti zemljišča, to je meja, prek katere prebivalstvo v dani pokrajini ne more več naraščati. Točnost izračuna, koliko prebivalstva so lahko preživele posamezne enote gospodarskega prostora, je seveda odvisna predvsem od kvalitete podatkov za posamezne panoge (v primeru kaštelirske poselitve živinoreja in poljedelstvo), opozarja pa tudi na možne faktorje pomote. Na podlagi zmogljivosti zemljišča predstavi osem modelov možne poselitve, od katerih se za najbolj verjetnega izkaže model z Ajdovščino kot centralnim naseljem (matični kaštelir v sistemu s centrom v Škocjanu), z Debelo grižo kot podrejenim specializiranim živinorejskim naseljem in naselji tipa C kot objektov, ki pripadajo temeljni enoti poselitve in so ravno tako podrejeni centru na Ajdovščini.

V rimski dobi je na območju gospodarskega prostora Ajdovščine poznanih 7 poselitvenih sledi, pomemben za študij meje teritorija pa je tudi napis CIL V 698 iz klavdijskega časa, najden pri Materiji, ter cestna mreža na tem področju. Sama struktura rimskodobne poselitve se precej ujema s prazgodovinsko.

Na kratko se avtor dotakne še poznoantične poselitve, ko Ajdovščina v 4. in 5. st. doživi ponoven razcvet. Novo etnotno koncipirano urbanistično ureditev naselja razlaga v sklopu vojaške reorganizacije tega področja.

V poglavju *Analiza regionalnih poselitvenih sistemov* predstavi poskus analize regionalnega poselitvenega sistema v kaštelirskem obdobju za področje notranjske skupine. Pri tem poudari slabo raziskanost obravnavanih gradišč, kar zelo otežuje interpretacijo. Tako sklene, da je v tem trenutku potrebno raziskovati predvsem matične teritorije oz. mikroregije, šele na podlagi teh analiz in načrtnega terenskega preverjanja pa bodo mogoče širše študije regionalnih sistemov.

Zvezdana MODRIJAN

M. Guštin, K. K. Predovnik: *Drobci nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags.* Archaeologia Historica Slovenica 2. Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana 1997.

Leta 1994 so zavodi in muzeji vzhodne Slovenije zbrali nekaj srednjeveškega materiala z različnih izkopavanj in jih predstavili na razstavi, po kateri je dobil ime drugi zvezek revije *Archaeologia historica Slovenica*.

Knjiga ni zgolj katalog, saj so prispevki razširili in poglobili začetni obseg razstave. V prvem prispevku je predstavljen stavbni razvoj starega gradu v Celju, opravljen na osnovi stavbne analize ruševin. Grad je edinstven primer razpotegnjenega gradu na Slovenskem in obenem tudi zgodovinsko izjemno pomemben. Zato morda ni odveč tudi drugi del članka, kjer je predstavljen program njegove sanacije in predvidene namembnosti.

Drugi prispevek je ponatis razstavnega kataloga pečnic iz starega gradu v Celju. Na ta katalog se sklicuje večina primerjav tega materiala iz slovenskih najdišč.

Tretji prispevek je katalog srednjeveških in baročnih pečnic iz zaščitnih izkopavanj na Šaleškem gradu (Velenje). Poleg predstavitve gradiva je tudi obširno predstavljena zgodovina tega malega gradu neobičajne oblike.

Četrty članek je poročilo izkopavanj na lokaciji stolpastega gradu Žamerk. Izkopavanja so poleg temeljev visoko srednjeveškega gradu zaobjele tudi del poznoantične hiše, ki je spadala v sklop naselbine, znane v arheološki literaturi kot Tinje nad Loko pri Žusmu. Predstavljen je ves drobn material iz obeh objektov.

Peti članek združuje rezultate dveh izkopavanj v Mariboru: na lokaciji nekdanjega severozahodnega vogalnega stolpa mestnega obzidja, kjer na podlagi temeljev lahko sledimo spreminjanju elementov obrambne arhitekture od 13. do 17. stoletja. Za

zgodovino Maribora je morda pomembnejša predstavitev rezultatov izkopavanj na lokaciji starega gradu (Gornji Maribor - danes Piramida), pod okriljem katerega se je razvilo srednjeveško mesto. Izsledki izkopavanj so zanimivi, ker so se poleg pričakovanih visoko srednjeveških ostankov, pokazali tudi ostanki poznoantične utrdbe (ni pa jasno iz katerega obdobja pozne antike) in material, ki nakazuje možnost, da so lokacijo začeli naseljevati že na koncu 10. stoletja in ne šele v 11. stoletju, kot se je doslej mislilo.

Šesti članek je spleten iz rezultatov arheoloških in zgodovinskih raziskav. Ponuja živo sliko razvoja Ptuja in tega južnega dela meje med Madžarskim kraljestvom in Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti v obdobju od konca madžarskih vpadov do 13. stoletja. Med mnogimi zanimivimi ugotovitvami, ki so v članku naj omenim samo datiranje parcelacije mestnega areala. Poznejša obdobja so že bolje poznana iz zgodovinskih virov in zato tu manj obdelana. Predstavljen je le material iz odpadne jame v mestu, ki je bila v rabi od visokega srednjega veka do 17. stoletja.

V sedmem članku so na kratko predstavljena Ormoška najdišča s srednjeveškim materialom in izbor materiala.

Zadnji, osmi sestavek je objava izkopavanj in predstavitev kovačnice ter talilnice iz poznega 15. stoletja pod gradom Grad na Goričkem. Objekt je eden redkih srednjeveških metalurških obratov (in obrtniških obratov nasploh) na Slovenskem, ki je bil skoraj v celoti izkopan in objavljen.

Ob slovenskem besedilu je nemški ali italijanski prevod.

Ivan Marija HROVATIN

Paola Korošec: *Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptuju.* Razprave Filozofske fakultete. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1997. ISBN 86-7207-091-7. 56 strani, 2 sliki, 8 tabel.

Avtorica obravnava ženski grob številka 355 iz velikomoravske faze nekropole na Ptujem gradu, ki sodi v čas med sr. 9. - 2. pol. 10. stoletja. Grob izstopa zaradi svojega bogatega inventarja, sestavljenega iz dveh parov zlatih in srebrnih uhanov, zlatega in srebrnega prstana in dveh gumbov. Izpostavljen je zlati prstan, ki naj bi bil glede na velikost in obliko delan za moško roko ter po obliki in izdelavi ne spada v tipični kulturni krog moškega grobnega inventarja te dobe. Paola Korošec si je postavila cilj ugotoviti kraj nastanka prstana, njegovo vlogo in pomen. Primerjala ga je s prstanom iz krste srbskega vladarja Stefana Prvočenanega iz samostana Studenice.

Ptujski prstan ima analogije v dvornem nakitu in kot simbol oblasti predstavlja pripadnost osebe posvetni in cerkveni hierarhiji. Glede na razprostranjenost analogij (Studenice, Zalavar, Trilje, otok Warder pri Oldenburgu) avtorica domneva, da je bil izdelan v delavnici v Zalavarju, takratnem središču političnega in cerkvenega življenja, ali pa v Starem Mestu.

Paola Korošec nato ugotavlja, da v grobnih inventarjih moravskega visokega plemstva, katerega članu bi lahko pripisali obravnavani prstan, podobnih ni najti. Ker so prstane te vrste nosili visoki cerkveni dostojanstveniki, škofje, kar je izpričano tudi v pisnih virih, domneva, da bi lahko pripisali ptujski prstan nadškofu Metodu, studeniškega pa njegovemu učencu Klimentu ali nasledniku Gorazdu.

Glede na tesne stike, ki naj bi obstajali med nadškofom Metodom in panonskim knezom Kocljem, avtorica domneva, da bi v grobu z obravnavanim prstanom utegnili biti pokopana žena kneza Koclja, ki je nosila prstan nadškofa Metoda, katerega je lahko dobila v varovanje od moža ali samega Metoda.

Besedilo je v slovenskem in angleškem jeziku.

Tina MILAVEC

Borut Križ: *Novo mesto IV. Kapiteljska njiva, gomila II in gomila III.* Carniola Archaeologica 4, Dolenjski muzej, Novo mesto 1997. ISBN 961-90219-0. 86 str., 75 tab., 5 pril. in številne fotografije.

Borut Križ: *Novo mesto V. Kapiteljska njiva, gomila IV in gomila V.* Carniola Archaeologica 5, Dolenjski muzej, Novo mesto 2000. 84 str., 47 tab., 2 pril. in številne fotografije.

Novo mesto, današnja metlopola Dolenjske, skriva pod svojimi temelji znamenite stare kulture. Zanimivo je, da zanje dolgo nismo vedeli. Raziskovalna mrzlica, ki je v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja zajela tedanjo Kranjsko in ki je spravila na svetlo na tisoče starih grobov, Novega mesta ni bistveno prizadela. V mestu so pri gradnji poslopja za okrajno glavarstvo sicer naleteli na rimske grobove, vendar pa se te najdbe nikakor niso mogle meriti z bogastvom, ki je prihajalo na dan v Petovionii, Emoni ali Neviodunu. Podobno lahko rečemo za izkopavanje dveh halštatskih gomil, ki so jih na Kapiteljski njivi že leta 1894 družno raziskali Rudolf Hoernes, Franz Brattina in Jernej Pečnik. Gradivo je namreč romalo v Naravoslovni dvorni muzej na Dunaj, zato ga dolgo časa niso poznali ne ljubitelji arheologije, ne strokovnjaki.

Kakšna je bila vloga Novega mesta v prazgodovini, je postalo bolj ali manj jasno šele leta 1939, ko so v Kandiji, torej na desnem bregu Krke, pri gradnji telovadišča naleteli na grob halštatskega veljaka, ki je bil pokopan v imenitni bojni opravi, v katero je sodil tudi bronast oklep. Grob je ležal v sploščeni gomili, ki na površini ni bila več vidna. Izkopavanje seveda ni bilo načrtno in le prisebnosti profesorja Janka Jarca se imamo zahvaliti, da je bila dragocena najdba rešena uničenja.

Le dobri dve leti po najdbi oklepa so v Kandiji skoraj na istem mestu znova zadeli na bogat grob, v katerem je ležal med drugim tudi uvožen etruščanski daritveni trinožnik. Ta najdba je dokončno potrdila domnevo, da je moralo biti Novo mesto v železni dobi pomembno gospodarsko, kulturno in politično središče. Treba je bilo le še počakati na pravi čas in primerne strokovnjake, ki bi dragocene najdbe iztrgal zemlji in jih spravil v muzejske vitrine.

Trenutek je napočil po vojni, ko se je pričelo mesto nezadržno širiti, nove gradnje pa so pričele resno ogrožati prazgodovinska in rimska grobišča. Danes lahko rečemo, da je bilo srečno naključje tudi v tem, da je prišel v Novo mesto službovat Tone Knez. Kot kustos Dolenjskega muzeja je kopal na Mestnih, Kapiteljskih in Znančevih njivah, v Bršljinu, in Beletovem vrtu, skratka povsod tam, kjer so ob novih gradnjah prihajale na dan arheološke najdbe. Novo mesto se lahko danes ponaša z eno najbogatejših arheoloških zbirk v tem delu Evrope, ilustracije najdb iz tamkajšnjih gomil pa so pogosto uvrščene v najbolj ugledne pregledne evropske prazgodovine.

Kako je izgledalo Novo mesto v prazgodovini, razmeroma dobro vemo. Proti koncu pozne bronaste dobe, torej v 9. in 8. stoletju pr. Kr. so si takratni prebivalci postavili svoje domove na razgledni vzpetini, ki nosi ledinsko ime Marof. Njihovo naselje sicer še ni bilo sistematično raziskano, manjše sondiranje na severnem koncu gradišča pa je pokazalo, da očitno ni bilo utrjeno s kamnitim obzidjem. Naselju na Marofu je pripadalo obsežno grobišče na bližnji Kapiteljski in na Mestnih njivah, kjer so arheologi doslej našli več sto žarnih grobov.

Žal so bile raziskave na Marofu preskromne, da bi lahko z zanesljivostjo trdili, da je bilo naselje obljudeno tudi v železni dobi. Skromne površinske najdbe namreč ne dovoljujejo zanesljivih zaključkov, saj ne gre zavreči možnosti, da so v tem času prebivalci naselje prestavili na odlično zavarovani okljuk, na katerem danes stoji mesto. Da te možnosti ne gre povsem zavreči, govori namreč dejstvo, da so nedavno našli naselbinske plasti iz mlajše železne dobe tudi na vzpetini, na kateri stoji kapiteljska cerkev.

Če že ne vemo, kako je takrat izgledalo naselje, pa odlično

poznamo nekropole. V Novem mestu jih je bilo več, največja se je širila prav na Kapiteljski njivi.

Z zaščitnimi izkopavanji na tem območju je pričel T. Knez, ki je raziskal eno gomilo (glej T. Knez, Novo mesto III. Knežja gomila, Kapiteljska njiva. Carniola Archaeologica 3, 1993). Po njegovi smrti je delo nadaljeval B. Križ. Ker gomile zaradi oranja niso bile več vidne, hkrati pa so na istem območju našli tudi latensko plano grobišče in grobove iz pozne bronaste dobe, se je odločil za izkop celotnega areala. Tako so doslej na Kapiteljski njivi raziskali šestnajst halštatskih gomil, več deset bronastodobnih in čez 700 latenskih grobov, kar uvršča Novo mesto med največja prazgodovinska najdišča, kar jih poznamo v jugovzhodnih Alpah.

Ob tem se mi zdi potrebno poudariti, da je imelo to veliko delo, ki še vedno ni končano, ves čas značaj zaščitnega izkopavanja. To omenjam predvsem zaradi tega, ker lahko v zadnjem zvezku *Enciklopedije Slovenije* preberemo med drugim tudi geslo avtorja Bojana Djuriča "Zaščitna izkopavanja" v katerem pa ni najti o Novem mestu niti besedice. Omenjeno geslo je značilen primer pisanja brez prisotnosti zgodovinskega spomina, kar je seveda za leksikalne publikacije nesprejemljivo. V njem so namreč detajlno našteje zaščitno izkopane lokacije ob slovenskem avtocestnem križu (po letu 1991), medtem ko avtor več kot polstoletna zaščitna prizadevanja starejše generacije slovenskih arheologov odpravi v enem samem stavku. Drznem si trditi, da so na primer raziskave Kneza in Križa v Novem mestu, izkopavanja Perčeve in Tomaničeve v Ormožu, pa Guština v Brežicah, Pahiča v Pobrežju, Puša v Ljubljani in nenazadnje Svoljška v Tolminu, Kobaridu in na Mostu na Soči za slovensko, da ne rečem evropsko prazgodovinsko arheologijo, vsaj tako pomembna, kot so izkopavanja na avtocestnem križu. Vsako zase predstavlja viden dosežek, za nekatera med njimi pa bi lahko mirne duše rekli, da so povzročila tektonske premike o vedenju naše prazgodovine.

Pa se rajši vrnimo v Novo mesto in k obema katalogoma. Križ ju je zasnoval po ustaljenem konceptu, saj je vsebino razvrstil na podoben način, kot je to pred njim storil T. Knez. Po predgovoru in uvodu je najprej predstavil Novo mesto, nato Kapiteljsko njivo in način izkopavanja. Nadaljnja poglavja so posvečena detajlni predstavitvi gomil, grobnim pridatkom (orožje, nakit, lončenina, predmeti okrašeni v situlskem stilu) in bogatejšim grobovom. Sledi poglavje z relevantno literaturo in nato še katalog z opisi grobov in gradiva.

V obeh knjigah je torej objavljeno gradivo, česar smo lahko le veseli, saj so postali na ta način rezultati izkopavanj dostopni zainteresiranim strokovnjakom. Vendar pa moramo omeniti, da sta obe publikaciji tudi bogato opremljeni, kar daje slutiti, da je imel avtor pred očmi še ostalo bralstvo. To lahko sklepamo tudi iz vsebine nekaterih poglavij, ki so napisana dokaj poljudno in strokovnjaku ne prinašajo bistvenih novosti. Rekel sem že, da je tak koncept zbirke *Carniola Archaeologica* postavil T. Knez. Ali sta bili na ta način res ubiti dve muhi na en mah, pa je drugo vprašanje. Sam namreč zagovarjam koncept ločenih izdaj.

Knjiga za ljubitelje arheologije naj bo napisana poljudno in je lahko bogato ilustrirana. Vanjo ne sodijo strokovna poglavja, ki jih laik itak ne razume in ki so takemu delu zanesljivo odveč. Na drugi strani pa seveda znastvene ali strokovne knjige ne smemo obremenjevati s stvarmi, ki jih obvlada že vsak študent arheologije. Vprašanje je tudi, kako dolgo si bomo v strokovnih arheoloških publikacijah še lahko privoščili celostranske fotografije gradiva in raznih vedut, ki so seveda paša za oči, s strokovnega stališča pa prinašajo bolj malo uporabnih informacij.

S temi pomisleki, ki sem jih že pred leti nanizal ob izidu prvega zvezka novomeških katalogov, seveda ne želim zmanjševati pomena obeh Križevih knjig. Nasprotno, dajem jih v premislek, kako bi se dalo v prihodnje izboljšati kvaliteto naših publikacij. Na nekaj pomanjkljivosti pa bi v obeh katalogih vendarle

rad opozoril. Tičejo se predvsem slikovnega gradiva. Tako na primer v prvem zvezku manjkajo ob tlorisih grobov smeri neba, zato jih ni mogoče vpeti v prostor. Preveč shematični so tudi tlorisi gomil. V njih namreč niso navedene globine grobov, s čemer je onemogočeno ugotavljanje stratigrafskih odnosov in s tem tudi redosleda pokopov. V načrtih niso zabeležene sporadične najdbe. Te pomanjkljivosti bi kazalo v prihodnje odpraviti.

Naj zaključim. Borut Križ je vsekakor arheolog, ki ve, kaj hoče. Ker redno spremljam njegova izkopavanja, lahko rečem, da so vzorna in metodološko dognano izpeljana. Uspešne in odlično obiskane so bile tudi njegove velike razstave o Novem mestu v pozni bronasti ter starejši in mlajši železni dobi. Za vsako je napisal razstavnji katalog, ob tem pa je pripravil še temeljno objavo štirih gomil s Kapiteljske njive. Dobro bi bilo, če bi ga posnemali tudi drugi slovenski arheologi.

Janez DULAR

Od antičnega vrča do majolike. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungen Katalog. Dolenjski muzej, Novo mesto 1996. ISBN 961-90219-2-4. 172 str., ilustr.

Namen razstave je bil predstavitev lončarstva na Šentjernejskem polju s posebnim poudarkom na 19. in 20. stoletju. V katalogu so štirje sestavki, v katerih je predstavljen predvsem material iz različnih obdobjih lončarstva na tem prostoru.

V prvem najobširnejšem delu je predstavljeno lončarstvo v 19. in 20. stoletju. Na začetku so predstavljeni ljudje, ki so se preživljali s to obrtjo in tisti, ki jo opravljajo še danes. Sledi predstavitev znanja teh ljudi; od kopanja glin, tehnik izdelovanja posode in okrasa, vse do prodaje izdelkov na trgih. Podan je tudi opis in razlaga načina uporabe posameznih predmetov, nato pa sam katalog eksponatov. (Ob tekstu so vedno tudi risbe ali slike.)

V drugem delu je na kratko predstavljena proizvodnja keramike na tem območju od predrimskega v zrelo obdobje rimske zasedbe. Na podlagi izbora arheološkega materiala iz različnih najdišč je predstavljena antična keramika na Dolenjskem, za katero so značilni predvsem izdelki domačih delavnic, ki večkrat posnemajo oblike tujih izdelkov.

V tretjem delu je predstavljena tipološka in kronološka razdelitev keramičnega posodja, ki jo je razvila Vida Stare na podlagi materiala z izkopavanj v opuščnem srednjeveškem mestu na Šentjernejskem polju Otok pri Dobravi-Gutenwerth, ki je nastalo, se razvilo in izginilo v obdobju od 10. do 15. stoletja.

Četrty in zadnji sestavek je poročilo izkopavanj v neposredni bližini kartuzije Pleterje, kjer sta bili dokumentirani dve poselitveni fazi in nad njima še odpadni material, ki je bil domnevno zavržen po obnovitvenih delih, med 16. in 17. stoletjem.

Ob slovenskem je tudi tekst v nemščini. Članke dopolnjuje veliko slikovnega gradiva, tabele in sheme.

Ivan Marija HROVATIN

Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages. Dirjec Božena et al. (ur.). Cankarjev dom, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1996. ISBN 961-90351-1-9. 118 str.

Knjiga Pozdravljeni, prednamci! je nastala kot spremna publikacija arheološko-zgodovinske razstave, katere namen je bil predstaviti nastanek Ljubljane in zgodovino poselitve Ljubljanske kotline od paleolitika do prve omembe imena

Ljubljane. Knjiga je zanimivo branje tako za ljubitelje arheologije kot tudi za arheologe. Opremljena je s številnimi rekonstrukcijami ter barvnimi fotografijami najdišč in restavriranega in razstavljenega gradiva. Pet slovenskih arheologov je prispevalo besedila o načinih življenja v različnih obdobjih, zgodovino raziskovanj posameznih najdišč in zgodovinsko ozadje. Tatjana Bregant je opisala paleolitik, neolitik in eneolitik, Ivan Puš mlajši bronasto in železno dobo, Ljudmila Plesničar Gec je predstavila antično Emono, obdobje preseljevanja ljudstev in zgodnji srednji vek je opisala Irena Sivec, Martin Horvat pa raziskave Ljubljanskega gradu.

Poselitev prostora Ljubljanske kotline je bila že od vsega začetka zanimiva, ker je povezava med Apeninskim polotokom, preostalo Evropo in Balkanom. V paleolitiku imamo na prostoru Ljubljanskega barja malo najdb; najstarejše so z osamelca Hruševica pri Vrhniku, ki jih primerjajo z gradivom iz Betalovega Spodmola. To je čas večjih klimatskih sprememb, ki so vplivale tudi na selekcijo med živalsko populacijo. V mezolitiku imamo na istem območju nižinska naselja (Breg pri Škofljici), prebivalci pa se ukvarjajo z lovom in nabiralništvom. Edina udomačena žival je pes. Najintenzivnejša prazgodovinska poselitev Ljubljanskega barja je v neolitik in eneolitik v času kolišč, katerih koli so bili večkrat celo ponovno uporabljeni v novih naselbinah. Pri gospodarstvu in obrti je imela pomembno vlogo izdelava lončenine, kamnita in koščena orodja, izdelava kulturnih kipcev ter metalurgija, ki se kaže v najdbah kalupov in kovinskih izdelkov. Zaradi vlažnega močvirskega okolja so se zelo dobro ohranili leseni izdelki kot npr. čolni-deblaki, ki so služili za transport in so pomembni zaradi možnosti radiokarbonskega ter dendrokronološkega datiranja. Pomembne za rekonstrukcijo okolja in družbene strukture so najdbe peloda, semen, lesa in kostnega gradiva. Že od 1. tisočletja pr. n. št. naprej je čez ta prostor vodila t. i. "jantarna pot", ki je bila eden glavnih vzrokov za neprekinjeno poselitev Ljubljanske kotline. V mlajši bronasti in železni dobi poselijo Ljubljanski grad nosilci kulture žarnih grobišč. Gradiva iz naselbin tega časa nimamo, izkopano pa je bilo grobišče na dvorišču SAZU. V 8. stoletju pr. n. št. poseljenost Ljubljane upada in hkrati narašča na okoliških vzpetinah-na Molniku in Magdalenski gori pri Šmarju.

Rimljani že v 1. stoletju pr. n. št. poselijo spodnje terase južne strani, v zgodnjem avgustejskem obdobju pa je bila v Emoni ustanovljena rimska kolonija (domnevno po odhodu rimske legije XV. Apollinaris). Pomembno vlogo pri komunikacijah in transportu je igrala plovna Ljubljanica, ki je pomembno najdišče podvodnih najdb. Mesto je bilo sestavljeno iz petih mestnih četrti, ki so jih arheologi definirali glede na gospodarske dejavnosti. Obzidje je imelo 26 obrambnih stolpov, 4 glavna vrata, kjer sta potekali glavni ulici, srce mesta pa je tvoril forum z baziliko, ob kateri je bila odkrita tudi rotunda. Antična pokopališča so bila razporejena ob glavnih mestnih vpadnicah, takoj izven mestnih vrat; Emona je imela 3 nekropole: severno, vzhodno in zahodno, na področju Ajdovščine in Metalke pa so bili odkriti poznoantični in zgodnje-krščanski grobovi. Najdbe pričajo o živahni trgovini predvsem s prostorom severne Italije (vplivno območje Ogleja). Izkopan je bil tudi zgodnjekrščanski baptisterij z donatorskimi napisi.

V obdobju preseljevanja ljudstev odprta lega Ljubljanji bolj škodi kakor koristi-tu mimo prodirajo številna barbarska ljudstva; med njimi zahodni Goti, Huni (ki naj bi 452 Emono požgali), vzhodni Goti, Langobardi in Avari. Najdbe iz tega obdobja so redke in omejene na posamezne predmete. Edino večje najdišče je grobišče vojaške vzhodnogotske postojanke v Dravljah. Staroselci so se pred vdori različnih ljudstev umaknili na okoliške višinske postojanke-edina raziskana je Polhograjska gora. Kasneje pridejo na ta prostor Slovani, ki poselijo predvsem obrobne dele Ljubljanske kotline.

Od 8. stoletja naprej je tukaj prisotna oglejska cerkvena organizacija, katere začetno pokristjanjevanje se nadaljuje v

ustanovitve šempetrske prafare v 9. stoletju in kasnejših lastniških cerkva. Zadnji artefakt, ki je predstavljen, je darilna listina iz leta 1146, kjer je kot priča omenjen Wodolric de Luwigana, kar je najstarejša omemba imena Ljubljana.

Martin Horvat na koncu še na kratko predstavi poselitev Ljubljanskega gradu od prazgodovine do srednjega veka. Vsa besedila imajo tudi vzporeden angleški prevod.

Lucija ŠOBERL

Taja Čepič et al.: *Poselitev Ljubljanske kotline - urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana*. Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1997. ISBN 961-90351-4-3. 96 strani, številne fotografije in grafične priloge v tekstu. Besedilo v slovenščini in angleščini.

Delo je nastalo kot spremni katalog razstavi Mestnega muzeja na Ljubljanskem gradu ob evropskem mesecu kulture, ki ga je gostila Ljubljana. Katalog podolžnega formata je bogato opremljen s sicer neoštevilčenimi fotografijami, ki pa so ustrezno podnaslovljene in smiselno dopolnjujejo besedilo in z izseki topografskih kart, ki omogočajo enostavno in hitro orientacijo v prostoru. Žal je tisk topografskih podlog zelo svetel, tako da ima verjetno marsikateri bralec precej težav z njihovo razpoznavo.

V katalogu je sodelovalo dvanajst avtorjev besedil, ki opisujejo razvoj poselitve Ljubljanske kotline od prvega pojava človeka na tem prostoru, do današnje podobe prestolnice. Prispevki z arheološko vsebino so članki Irene Šinkovec o koliščih na Ljubljanskem barju in utrjenih prazgodovinskih gradiščih, s posebnim poudarkom na predstavitvi gradišča na Grajskem griču; podpisanega o zgodnjem rimski naselbini pod grajskim hribom in pričetku romanizacije tega prostora; Ljudmile Plesničar-Gec o Emoni; Irene Sivec o poznoantični Emoni v anonimnem geografskem delu imenovanem Atamine in poznoantičnem obdobju tega prostora ter iste avtorice o zgodnjem srednjeveških zametkih novega mesta. Arheološki del kataloga zaključujeta članka Martina Horvata o nastanku in razvoju srednjeveške Ljubljane, kakor ga pojasnjujejo izsledki številnih manjših in večjih izkopavanj na območju današnjega mestnega jedra. V nadaljevanju je s posameznimi poudarki predstavljen prostorski razvoj mesta vse do danes.

Boris VIČIČ

Vera Kolšek: *Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische Nekropole in Šempeter. Führer*. Pokrajinski muzej Celje, Celje 1997. ISBN 961-90488-0-6. 56 strani, 63 slik.

Prvi vodnik za ta edinstveni spomenik iz rimske dobe je leto dni po odprtju parka z rekonstruiranimi grobnicami napisal Josip Klemenc. Sledil mu je vodnik Vere Kolšek, ki je izšel v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije in je doživel kar nekaj ponatisov.

Novi vodnik izpod peresa Vere Kolšek, izkopavalke in soavtorice rekonstrukcije šempetrskih spomenikov, je razširjen in obogaten z barvnimi fotografijami ter tiskan dvojezično - v slovenskem in nemškem jeziku.

Avtorica uvodoma kratko predstavi arheološko podobo Šempetra in njegove okolice. Navaja najzanimivejša odkritja v bližnjih zaselkih od prazgodovine do pozno rimskega obdobja. Sledi prikaz zgodovine raziskav. Le-te so potekale v dveh ločenih kampanjah. Najprej izkopavanje v stari strugi Savinje v letih 1952-1956 in nato še med leti 1964 in 1967, ko so izkopali ostanke grobišča na vzhodnem delu vasi. Rezultati izkopavanj vzhodnega dela nekropole so tokrat nekoliko širše predstavljeni in dopolnjeni s fotografijami gradiva in terenskimi posnetki.

Sledi opis rekonstruiranih grobnic, od najstarejše Vindonijeve do grobnice Sekundinov ter nekaterih manjših spomenikov, ki so razstavljeni v parku. Besedilo se bistveno ne razlikuje od prejšnjega vodnika. Opisu vsake posamezne grobnice sledi razlaga reliefov in nanje vezanih zgodb iz grško-rimske mitologije, ki so dopolnjeni z ustreznimi fotografijami. Vodnik je obsežnejši predvsem zaradi bogatejših barvnih in črno-belih slikovnih prilog.

Edina novost, ki jo opazimo pri opisu spomenikov, je sprememba v poimenovanju dveh grobnic. Nekdanja Priscijanova grobnica, ime je nosila po očetu (Gaj Spektacij Priscijan), je imenovana po novem Spektacijeva grobnica oziroma grobnica Spektacijev. Sedaj nosi ime po družini, ki ji je grobnica pripadala in ne več samo po pokojnem očetu, celeskem županu. Sekundijanova grobnica, po času nastanka najmlajša med rekonstruiranimi grobnicami, se po novem imenuje grobnica Sekundinov. Ponovno branje in rekonstrukcija napisa na grobnici sta namreč pokazala, da je bilo verjetneje vklesano ime Sekundin (*SECUNDINVS*) in ne Sekundijan.

Vodnik zaključuje tloris razstavljenih spomenikov s kratkimi opisi manjših nagrobnikov in ostanki nerekonstruiranih grobnic. Zadnje strani knjige pa je izdajatelj vodnika Pokrajinski muzej Celje zapolnil s predstavitev svojih zbirk in arheoloških parkov.

Nova izdaja vodnika po šempetrski nekropoli je dovolj bogata in obsežna predstavitev najlepšega rimskega spomenika v Sloveniji in je tako po obsegu kot besedilu namenjena najširši skupini obiskovalcev Šempetra, hkrati pa tudi strokovni javnosti nudi dovolj celovito informacijo o šempetrskem grobišču.

Irena LAZAR

Slavko Ciglenečki: *Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko najdišče. Vodnik.* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Kobaridski muzej, Ljubljana, Kobarid 1997. ISBN 961-6182-28-5. 31 str. ilustr.

Arheološko najdišče Tonovcov grad pri Kobaridu je bilo omenjeno že v 19. stoletju, a šele z opozorili Nade Osmuk in izkopavanji Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU pod vodstvom Slavka Ciglenečkega je Tonovec grad dobil svoje pravo mesto v slovenski arheologiji. Najdišče, na katerem izkopavanja še potekajo, je vodja izkopavanj že delno objavil v različnih strokovnih revijah in zbornikih. Toda v vseh teh tekstih je bil poudarek v glavnem na gradivu iz časa pozne antike oz. preseljevanja ljudstev. V *Vodniku* pa je prvič, sicer v poljudni obliki, napisano in z risbami, načrti in fotografijami prikazano vse dosedanje vedenje o najdišču.

Zaradi svoje izredne lege in verjetno tudi zaradi blage klime je bil hrib občasno poseljen že v globoki prazgodovini, vse tja od srednje kamene dobe naprej. V času od začetka bronaste do začetka starejše železne dobe je na Tonovcovem gradu opazna cezura v naselitvi. Sledi poselitve nosilcev t. i. svetolucijske kulturne skupine in kasneje keltskega plemena, morda iz antičnih virov znane *Ambisontes*, vodja izkopavanj ne povezuje s stalno poselitvijo, temveč z opazovalnico, kulturnim prostorom ali pribežališčem v času nevarnosti.

Po vključitvi današnjega slovenskega ozemlja v rimsko državo so hribovske postojanke v večjem delu opustele, ponovno pa postanejo zanimive v drugi polovici 3. stoletja, ko so se v rimski državi razplamtele državljanske vojne, državo pa so pričela ogrožati tudi različna germanska plemena. Tako je v tem času tudi Tonovcov grad zopet začel lokalnemu prebivalstvu služiti kot pribežališče v času nevarnosti. Ob koncu 4. in na začetku 5. stoletja je bila na Tonovcovem gradu, ki je najverjetneje sodil v sklop obrambnega sistema, znanega pod imenom *Claustra Alpium Iuliarum*, nastanjena vojaška posadka, svoj pravi razcvet pa je naselbina, ki je s svojo lego varovala

prehod proti Italiji, doživela ob koncu 5. in v 6. stoletju.

Poleg tega, da je staroselskemu romaniziranemu prebivalstvu služila kot težko dostopna in dokaj varna naselbina, so jo kot vojaško postojanko uporabljali tudi germanski Vzhodni Goti in Landgobardi.

Zaradi dobre ohranjenosti najdišča je bilo na Tonovcovem gradu mogoče v obrisih obnoviti videz naselbine že pred podrobnejšimi raziskavami, kar predstavlja redkost v slovenskem prostoru. Dodatna sistematična izkopavanja naselbine, ki še trajajo, postavljajo naselbino ob bok dobro znanim in sistematično raziskanim poznoantičnim naselbinam na območju večjega dela Slovenije, kot so npr. Rifnik, Kučar, Vranje ali Ajdna. Vse, tako tudi Toncov grad, nam kažejo, da so se v času nevarnega obdobja preseljevanja ljudstev staroselci umikali na varnejše položaje, ki so jih predvsem zaradi svoje lege tudi germanska ljudstva uporabljala kot postojanke. Na vseh teh naselbinah so bili odkriti tudi ostanki cerkva, na Tonovcovem gradu t. i. družina cerkva, kar kaže na moč Cerkev tudi v nemirnih časih ob koncu 5. in v 6. stoletju. Poleg cerkva so na Tonovcovem gradu raziskali tudi stanovanjski objekt. Dosedanje raziskave nam kažejo, da je bila poznoantična naselbina ob koncu 6. ali celo v 7. stoletju opuščena.

Sicer redke najdbe kažejo, da je bil hrib za kratek čas poseljen tudi na začetku 9. stoletja, nekaj najdb pa poznamo tudi iz poznega srednjega veka.

Gojko TICA

Milan Sagadin: *Ajdna nad Potoki.* Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 190. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-21-8. 32 str., ilustr.

V uvodu nas avtor seznanja z izjemno lego poznoantične višinske naselbine Ajdne nad Potoki (1046), ki kot orlovsko gnezdo štrli iz južnega pobočja Stola. Na kratko nas seznanja z začasnostjo tega poročila, saj so raziskave na naselbini še v teku. Opozori na izjemna konzervatorska dela, ki so bila opravljena na ostankih naselbine in v nadaljevanju uvoda opiše gorske poti in steze, ki vodijo na Ajdno.

Opis poznoantične naselbine na Ajdni začenja s slikovito pripovedjo Sv. Hieronima o rimskem svetu, ki se s krvjo in ječanjem sesipa v ruševine. Avtor nadalje na kratko opiše politične in gospodarske razmere v poznem rimskem imperiju, ki so prisilile prebivalstvo, da se je iz dolin umaknilo na odmaknjene višinske postojanke. Omenja še druge pri nas poznane postojanke istega tipa npr. Vranje nad Sevnico, Rifnik, Tonovcov grad pri Kobaridu itd.

O Ajdni je vedelo obširno ljudsko izročilo in prvi raziskovalci, med njimi tudi Valvasor, so na Ajdni skušali najti sledi ljudskih pripovedi. Prvi je opravil arheološka izkopavanja Dežman, sledil mu je Šmid in nazadnje Rjazancev in Torkar sredi prejšnjega stoletja. Prelomnico pomenijo izkopavanja Gorenjskega muzeja, ki jih je 1976 začel Andrej Valič, kasneje pa zelo uspešno nadaljeval Milan Sagadin, avtor pričujočega dela, ki je izpeljal tudi izjemno zahtevna konzervatorska dela.

Odkrita je bila cerkev z vhodno lopo, s sondami so bili ugotovljeni temelji še petih poslopij, med njimi vodna cisterna. V sami konfiguraciji terena pa je mogoče sklepati na okoli dvajset objektov. Raziskovalec sklepa, da je na naselbini živelo okoli sto ljudi. Naselbina se razprostira na treh terasah. Avtor sodeč po odkritih najdbah sklepa, da segajo prve poselitvene sledi že med 3. in 2. tisočletje pred Kr., stalna poselitve pa naj bi se začela v prvih stoletjih po Kr. Najstarejši ostanki naj bi ležali na prvi terasi. Razcvet doživi naselbina v 5. in 6. stol, ko je na Ajdno pribežalo okoliško prebivalstvo iz dolin.

Avtor v nadaljevanju opiše ajdensko cerkev, zgrajeno po

oglejskem vzoru, v kateri je bilo odkritih enajst grobov privilegiranih pokopov zaslužnih oseb. Pripadajoče grobišče pa še ni bilo odkrito. V prezbiteriju so tik poleg zidanega oltarnega podstavka odkrili dele koščenega relikviarja in odlomke steklene čaše, morda svetilke. Prezbiterij je zaključevala polkrožna apsida z zidano klopjo za duhovščino in prestolom za voditelja bogoslužja. Oltarni del je bil ločen od prostora za vernike z ograjo, od katere so ohranjeni le deli. Notranjost cerkve je bila ometana in poslikana v modro-sivo-rdečem vzorcu. Stranski prostori so bili grajeni za potrebe tedanjega bogoslužja kot prostor za nekrščene in morda celo kot krstilnica, kasneje pa zakristija, ki je bila v mlajši fazi spremenjena v grobno kapelo.

Z drobnimi najdbami moremo dobro interpretirati vsakdan tednjega prebivalstva. Odkritega je bilo kar nekaj poljedelskega in živinorejskega orodja, precej orožja, na počasnem vretenu izdelane keramike in tudi odlomki steklenih čaš na pečju. Med keramiko je moč prepoznati nekaj redkih odlomkov poznih severnoafriških amfor, ki so morda služile kot transportno posodje za olje in vino uporabljeno pri euharistiji. V nekaj primerih so bili odkriti ostanki surovega železa, volka, namenjenega za nadaljnjo obdelavo in kovanje. Zelo redko so bili najdeni novci, kar kaže na autarkičnost gospodarstva.

Sledi poglavje o izjemno zahtevnih konzervatorskih posegih, ki so bila opravljena na naselbini. Avtor je opisal metodo dela, ki se je izkazala za uspešno in je brez dvoma vredna, da bi jo slovenska konzervatorska in arheološka stroka bolj upoštevali.

V zadnjem poglavju je Metod Rogelj dodal kratek zapis o ajdenski vegetaciji, ki kaže edinstveno mešanje submediteranskih in alpskih združb, kjer se črnemu boru pridružijo ruševje, macesen in brusnica. Ajdna predstavlja najsevernejše rastišče črnega bora na Gorenjskem, ostre robove skalnatega prehoda pa pokriva zaščiteni avrikelj.

Verena PERKO

Milan Sagadin: *Mali grad v Kamniku*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 191. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-22-6. 43 str., ilustr.

V uvodnem poglavju avtor predstavi lego kamniškega Malega gradu, ki s Starim gradom kot stražni stolp zapira ozek prehod nad strugo Kamniške Bistrice, potoki iz Tuhinjske doline, Žalskim hribom in Kalvarijo. Poti in prehodi, ki se stiskajo med skalnatimi stražarji in hudourniškiimi alpskimi rekami, so imele skozi zgodovino različen pomen. Pomembnejše kot so bile, strožji je bila nadzor. Zlato dobo je trgovska pot skozi kamniški in tuhinjski prehod doživela pod Andeškimi, ki so si skalnate stražarje izbrali za svoj sedež.

Seveda je bila skalnata vzpetina Malega gradu poseljena že v prazgodovini. Odlomki keramike, zajemalke z dulci in hišni lep dokazujejo obstoj neolitske naselbine, sočasne Drulovki pri Kranju in Resnikovem prekopu na Ljubljanskem barju. Verjetno je bila skalnata naselbina poseljena tudi v kasnejših prazgodovinskih dobah, vendar so po izteku bakrene dobe najdbe redke. Nedvomno so kasnejši gradbeni posegi v 12. in 13. st. v veliki meri uničili starejše plasti, o katerih obstoju pričujejo le še drobne najdbe, npr. udarni nož iz mlajše železne dobe in novec Klavdija II. ter Licinija.

V drugem poglavju nas avtor seznanja z bogatim ljudskim izročilom. Gotovo je najznamenitejša zgodba o malograjski Veroniki, ki je bila zaradi skopušnosti zakleta v podobo kače. Pravljica je tako živo vtkana v kamniško izročilo, da je konec prejšnjega stoletja v mestnem grbu zamenjala lik sv. Marjete.

Mali grad je omenjen tudi v pisnih virih. Prvič leta 1202, ko je bil še v lasti Andeških. Le-ti so ga prejeli v dediščino od rodbine Weimar-Orlamünde, ki so izbrali za kamniško območje sedež na Malem gradu. Prva omemba pa se nanaša

na *duo castella de Staine* t. j. Mali grad skupaj s Starim gradom. Ko je Henrik IV. Andeški kljub krvavim zarotam dobil naziv krajišnika, se razcvetijo na Kranjskem zlati časi. Na Malem gradu je koval denar. Kovnica je delovala še za časa njegovih dedičev Babenberžanov, ki so jih nasledili Spanheimi. Od teh je Kranjska in z njo Mali grad prešla v roke Otokarja Pšemisla, ki se je leta 1276 moral odreči posestvom v korist Habsburžanov. S tem so bili s Kranjske odrinjeni oglejski patriarhi. Mali grad je gostil mnoge kastelane, po letu 1444 pa je grajsko poslopje že opuščeno. Kasneje so razvaline služile za utrdbe, največkrat pa za priročni kamnolom. V drugi svetovni vojni so na zahodnem stolpu Nemci zgradili bunker, ki je bil po vojni razstreljen in je še dodatno uničil arheološke plasti.

Izkopavanja tečejo že od leta 1979. Raziskan je bil zahodni stolp, prostor med zahodnim stolpom in kapelo in severovzhodni prostor pred kapelo.

Najpomembnejše odkritje je staroslovansko grobišče s 27 skeletnimi pokopi. V grobovih je bil odkrit nakit, obsenčni obročki, prstani in kovan, polmesečast uhan iz pozne faze ketlaške kulture med 9. in 11. st. Položaj grobišča na grajski ravnici nakazuje obstoj starejše cerkvene zgradbe, ki je bila morda predhodnica romanski dvonadstropni kapeli. Na prostoru okoli malograjske kapele je bilo odkritih tudi nekaj ključev in delov ključavnic iz 10. ali 11. st. Domnevo, da je bila najstarejša faza gradu še staroslovanska, dodatno potrjuje razmestitev bivalnega dela (palacija), grobišča in kapele. Izkopavanja so odkrila tudi prvotni vhod v grad severozahodno od kapele in temelje palacija na severnem robu. V romaniki je bil grad močno prenovljen in razširjen proti zahodu. Zgrajen je bil glavni obrambni stolp, bergfrid, na zahodnem robu pečine. Pod kapelo je zrasel nov palacij, ki kaže iste tehnike zidave kot kapela. Malce kasneje so bile dozidane kašče, v katerih so bili odkriti ostanki sežganega žita, prosa in boba. Bogato drobno gradivo, npr. ostroge, sulična ost, streme, verige, kresila in obilo keramike, dokazuje nepretrgano življenje na gradu do 15. st., ko je grad je uničil velik požar do te mere, da ga niso nikoli več obnovili.

V zadnjem poglavju je slikovito predstavljena malograjska dvonadstropna kapela s kripto, edinstvena romanska stavba na slovenskih tleh. Kapela je nastala proti koncu 12. ali v 13. st.

Starejši del portala je še iz 11. st. kot tudi oba kapitela v spodnjem slavlouku, kar je najverjetneje dediščina starejše cerkvene zgradbe, ki je stala na istem mestu. Nedavno so bile odkrite v notranjosti kapele gotske freske, delo furlanskih mojstrov, ki so jih skoraj v celoti zakrile poznobaročne poslikave. Kripto domnevno krasijo poslikave mojstra Jelovška in v podobi enega od angelov naj bi bil ujet mojstrov avtoportret.

Avtor zaključuje knjižico o Malem gradu z vprašanjem "Kako naprej" in razmišljanjem o veliki kulturni dediščini, ki jo Mali grad predstavlja za Kamnik.

Verena PERKO

Iva Curk: *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. Prešernova koledarska zbirka 1996. Prešernova družba, Ljubljana 1995. ISBN 961-6186-09-4. 228 str., ilustr.

Slovenska arheologinja Iva Mikl Curk v knjigi *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji* na poljuden način predstavi 100 arheoloških najdišč, ki so zaznamovala razvoj slovenske arheologije. Izbrala je najdišča iz različnih arheoloških obdobij in s področja celotne Slovenije. Predstavljena so glede na geografski položaj in si sledijo od Pirana (najbolj zahodnega najdišča) do Dolge vasi na skrajnem vzhodu Slovenije.

V uvodu avtorica spregovori o nalogah arheologije ter njenem pomenu za poznavanje preteklosti, v kateri vsi iščemo svoje korenine. V povezavi s tem poudarja pomen varovanja spomenikov oz. kulturne dediščine. Opiše tudi dogajanje in načine življenja

v slovenskem prostoru od paleolitika do srednjega veka oz. naselitve Slovanov.

Pri posameznih najdiščih Mikl Curkova predstavi prve raziskave in okoliščine odkritja najdišča, ga na kratko opiše ter umesti v geografski in kronološki kontekst. Najdišča poveže tudi z zgodovinskimi in arheološkimi zgodbami, ki so bile ključne za interpretacijo in datacijo najdb. Na koncu vsakega opisa avtorica navede tudi osnovno literaturo, Borut Križ pa je poskrbel za izpovedne barvne fotografije najdišč.

Knjiga je kot del Prešernove koledarske zbirke 1996 privlačna za ljubitelje arheologije. S poljudnim jezikom Mikl Curkova opozori na najbolj pereče probleme znotraj spomeniškega varstva in sistematično predstavi najbolj znana arheološka najdišča Slovenije.

Lucija ŠOBERL

Ljudmila Plesničar Gec, Boris Kuhar: Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo. Kmečki glas, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1996. ISBN 961-90351-0-0. 83 strani, 67 barvnih fotografij, 4 ČB in nekaj risb.

V predgovoru avtorica spregovori na splošno o prehrani, o vlogi pivskih daritev bogovom in poudari družabnostni vidik, ki ga je prehranjevanje imelo v antiki. Izvemo nekaj splošnega o razkošju, ki je ponekod spremljalo rimske navade pri mizah, omeni Apicija in njegove recepte, ter preide k Emoni in navadam, ki jih moremo domnevati na podlagi arheoloških ostankov. V uvodu se mimobežno seznanimo z arheološkimi odkritji v Emoni. Izvemo tudi nekaj splošnega o pogrebnih običajih, saj se prav v več kot 2500 odkritih emonskih grobovih skriva ogromno podatkov o vsakdanji prehrani umrlih.

Sledi poglavje o prehrani Rimljanov, kar je že v osnovi preširok, politično obarvan pojem, ki ne more v poljudno zasnovanem delu dati celostne podobe. Rimska prehrana je temeljila na medtiranski triadi, kot jo vedno znova imenujejo angleški avtorji, ki so tej temi zadnja desetletja posvetili izjemno veliko študij. Triado sestavljajo žito, olivno olje in vino. In prav izjemno organizirana skrb rimske države za osnovno prehrano rimskega prebivalstva, predvsem pa vojske, predstavlja temeljna gibalna rimskodobne ekonomije. K osnovam prehrane rimskega prebivalstva je sodila svinjina, ribe in zelenjava z veliko sadja. Mleko in mlečni izdelki z vsemi živalskimi maščobami pa predstavljajo v dobršni meri prehrano prebivalcev v notranjosti imperija, predvsem podeželja, ki se ga romanizacija ni nikoli globlje dotaknila, kot je to izjemno duhovito povedal že Eggers, v prispevku o prehrani na Štalenskem vrhu. Poglavje o kruhu (v katerem se nevedno izenačuje ječmenov *puls* s polento) nas seznanja z mletjem žita in o s peko kruha. Poglavju je dodana slika pompejansko rdečega pekača, za katerega avtorja brez pravih argumentov trdita, da je služil za peko testenin, oziroma pice. Pri poglavju o mesu, zelenjavi in začimbah duhovito segata po današnjih primerjavah, za katere pa smemo mnogokrat ugotoviti, da so presplošne in marsikdaj neutemeljene.

Poglavje o slavnostnih pojedinah v starem Rimu je gotovo zanimivo za marsikaterega bralca. Tu se seznanimo z navadami pri mizi, priborom, posodjem in načini stežbe in pivskimi navadami, ki so bile pri Rimljanih bolj individualne in so se zato razlikovale od grških, kjer se je npr. pijača mešala za vse enako v kraterjih.

V poglavju o Apiciju izvemo nekaj o njegovem življenju in času, v katerem je živel ter knjigi receptov, ki je služila kot osnova pri nastajanju pričujoče knjige.

O kuhinji kot središču rimske hiše najbrž ne moremo govoriti, saj so bile kuhinje v tem času majhne, blizu ali celo skupaj s sanitarijami in odpadnimi jamami ter v neuglednih kotih celo znotraj zelo razkošnih vil. V stanovanjskih blokkih pa je niso poznali, nadomeščal jo je preprost gašperček in skupne

pečina vogalu bližnje pekarnice. O rimskem posodju vemo danes že zelo veliko, avtorja nas sumarno seznanita s transportnim, shrambenim in namiznim posodjem. Rimsko posodje je bilo izdelano tudi iz bron in železa, a se je redko ohranilo. Predvsem so nam poznane keramične oblike, ki so kovinsko posnemale. Zaradi običaja, da so v antičnih mestih steklene črepe zbirali, poznamo tudi steklenega posodja veliko manj, kot so ga v resnici uporabljali, kot to nazorno povedo najdbe iz Pompejev! Kuhinjsko posodje v antičnih mestih, seveda tudi v Emoni, je bilo deloma uvoženo, večidel pa izdelano v lokalnih delavnicah, na počasnem vretenu in žgano v kopah, torej vezano največkrat na staroselsko tradicijo. Gotovo moremo tovrstno posodje razumeti le v povezavi s tradicionalno prehrano staroselskega prebivalstva, tako npr. Kot še danes jed *bosanski lonac* pomeni tudi vrst in obliko keramične posode, ki je vezana na tradicionalen način priprave čisto določene jedi. Sigilatno posodje, ki je v renesansi dobilo ime po figuricah, s katerimi je bilo okrašeno (in ne po žigih, torej sigilatna keramika nikakor ne more biti pečatna keramika!), je pogosto krasilo mize Emonskega meščanov in je bilo večidel posnetek mnogo dražjega kovinskega posodja.

Prehrana Emoncev nam je deloma znana iz grobnih najdb, deloma pa iz naselbinskih plasti. Po analizah kostnih ostankov izvemo, da je bilo pogosto na jedilniku goveje meso, kar je v primerjavi z ostalimi rimskodobnimi mesti presenetljivo, saj vsepovsod prevladuje svinjina. Številne prodajalne so imele svoje mesto na antičnem forumu, ki ga avtorica podrobno predstavi. Izvemo nekaj malega tudi o gostilnah in malih pouličnih prodajalnah hrane, o občestnih postajah in tudi o slavnih Rimljanih, ki so znali udobje in razkošje uživati. Gotovo so bila tudi antična kopališča kraj, kjer se je dalo potešiti lakoto, prvenstveno pa so bila namenjena predvsem rekreaciji po dolgem delovnem dnevu, druženju ob skupnih igrah in nenavsezadnje tudi izobraževanju. Da, tudi ob igrah se prileže jedača, vendar je poglavje samo kljub vsemu vrinjeno v začrtano temo knjige, enako kot poglavje o hiši emonskega finančnika, kjer lahko izvemo tudi nekaj o besedilu z nagrobnika Urbane, nič ali pa bore malo o prehrani in Apiciju.

Zadnji del knjige je posvečen receptom, namenjenim kuharjem in dobrojcedem. Uvodna navodila sta avtorja praktično (in nevzdržno) združila z imeni sponzorjev, izdelovalci sodobnih instant začimb, vin in olja. Nasveti so sicer silno praktični, vendar rimski kuhinji odvzamejo ves tisti *espr*, ki ga avtorja tako zanosno omenjata na začetku poglavja. Slede bolj ali manj originalni in svobodno predelani rimski oz. Apicijevi recepti. Recepti so v precejšnji meri poenostavljeni in ko to ni v škodo antičnega izročila, je gotovo dobrodošlo. Vendar najbrž ne v primeru fižola, ki ga sicer lahko uporabljamo namesto boba, vendar to gotovo ni *fabacia*. Tudi glede *garuma* je dandanašnji marsikaj znanega in v knjigi o antični prehrani bi bralec pričakoval več tovrstnih informacij in ne le splošne trditve. Delo zaključuje dobrodošel slovarček in skromen seznam literature.

Zamisel knjige je odlična, tovrstna dela so zelo iskana med obiskovalci muzejev! Žal pa sta avtorja vlekla skupni voz znanja na različnih koncih vsak v svojo smer. Tako ostajajo mnoge teme, ki so neposredno povezane z vsebino, nedorečene in na presplošni ravni, nekatera izjemna znanstvena (predvsem arheološka odkritja) pa brez prave povezave z vsebino. Avtorja si ves čas prizadevata, da bipribližala bralcu vsebino, in tako segata po sodobnih, včasih neuskaljenih izrazih (npr. *ricotta*, slov. skuta), s tem pa je v delu zvidelo marsikatero utemeljeno spoznanje o prehrani v antiki. Škoda, da znanja nista uskladila in vsebino knjige prilagodila in podredila obetajočemu naslovu ter seveda ciljanemu bralstvu! Saj je knjiga, kot trdi avtorica v uvodu, v prvi vrsti namenjena gastronomskim eksperimentom radovednih bralcev.

Verena PERKO

Andrej Valič: *Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp.* Mestna občina Kranj, Ljubljana 1997. 43 strani, 13 slik, 1 karta.

Andrej Valič predstavi pomen Triglava, najvišje slovenske gore, za narodovo zavest, ter pomen pojava trojnosti, prisotnega v zavesti ljudi. Elemente trojnosti nato poišče v materialni kulturi Slovencev ter postavi tezo, da obstaja v vsakodnevem življenju Slovencev, ter predvsem v njihovi zgodovinski identiteti, močna predstava o staroslovenskem troglavem božanstvu, katerega smo vzeli za svojega in po njem poimenovali naš narodni simbol, najvišjo goro Triglav.

Besedilo je v slovenskem in angleškem jeziku.

Tina MILAVEC

Andrej Pleterski: *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.* Zbirka zgodovinskega časopisa 17. Ljubljana 1997. ISBN 961-90315-4-7. 58 strani, 12 slik.

V okviru projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah" Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije je nastalo delo o koroških knežjih kamnih. Andrej Pleterski je v njem preučeval obred ustoličevanja. Za začetek je na primer Gosposvetskega (Sveškega polja) apliciral metodo treh svetih mest, to so Krnski Grad, Gospa Sveta in Gosposvetsko polje. Nato je natančno analiziral artefaktne vire - vojvodski prestol ter dva poleg njega najdena miljnika. Nastanek vojvodskega stola postavi v 14. stoletje, miljnikov pa v leta 46/47 ter med leta 308 in 314. Miljnika naj bi stala na križišču rimskih cest in že v času nastanka knežjega kamna označevala posebno mesto v prostoru. Sledi pregled pisnih virov, kjer avtor ugotavlja, da se je sprememba pozicije knežjega kamna zgodila leta 1335, ko so za ustoličenje Ota Avstrijskega kamen prenesli na Krnski grad, na Gosposvetskem polju pa so ga nadomestili z vojvodskim stolom, ki je tedaj imel le en sedež. Drugi sedež naj bi bil dodan kasneje, enkrat pred sredino 15. stoletja. Nato sledi natančna strukturna analiza obreda ustoličevanja na irskem griču Temair, pregled topografije in pisnih virov za ta obred ter nato primerjava s koroškim obredom. Avtor ugotavlja, da sta si po strukturi in nekaterih podrobnostih obreda zelo podobna in da temeljita na istem principu izbiranja kandidata za prest. Ta mora na preizkušnji dokazati, da je vreden vladarskega mesta, zmagati v dvoboju in prevzeti oblast v obliki svete poroke.

Na koncu Andrej Pleterski poda novo interpretacijo ključnega stavka v delu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki govori o posvečevanju cerkva v Karantaniji. Namesto treh cerkva, kakor je veljalo doslej, naj bi posvetili le dve, Gospo Sveto in cerkev v Undrimah, na območju Liburnije. Na novo definira kneževino Liburnijo, ki naj bi mejila na Karantanijo, ter ji z metodo treh svetih mest pripiše središče med kraji Molzbichl, Hochgosch in Millstatt, kjer naj bi stal tudi njen knežji kamen Kreuzstein.

Tina MILAVEC

Stanko Pahič: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8a. Kazala / Sezname.* Doneski k pravadnini Podravja 4/A-8a, 1995.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8b. Zemljevidi.* Doneski k pravadnini Podravja 4/A-8b, 1995.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pravadnine v šentiljski občini.* Doneski k pravadnini Podravja 4A, 1999.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Starine*

benediškega kraja. Doneski k pravadnini Podravja 4/C, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1952.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1953.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1954-1955.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1956-1960.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1961-1965.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Prebliški iz pravadnine ob gornji Dravinji.* Naši kraji v pravadnini 10, 1995.

Isti: *Rimske starine pri Miklavžu.* Naši kraji v pravadnini 11, 1999.

Dve topografski zbirki S. Pahiča, **Doneski k pravadnini Podravja** (podenote 1-11) in **Naši kraji v pravadnini** (podenote 1-11), sta začeli izhajati leta 1985. Žal zbrano gradivo ni bilo objavljeno v kateri od obstoječih arheoloških publikacij. Zvezki izhajajo v samozaložbi kot razmnoženi tipkopisi.

Opozoriti želimo na zvezke, ki so izšli med letoma 1995 in 1998, vendar jih moramo najprej umestiti na seznam že prej izdanih, ker je njihovo označevanje (v obeh zbirkah pa tudi v posamičnih zvezkih zaradi raznovrstnih oznak, ki se pojavljajo ob paginaciji) nepregledno in tako precej otežuje citiranje in iskanje. Nekatere številke oz. naslovi so bili že napovedani, a so kasneje nastale spremembe. Kar nekaj napak je tako v *Cobissu*, kjer so kot monografske publikacije uvrščeni med nerazporejeno gradivo. Predvsem pa v nobeni od arheoloških inštitucij ni mogoče dobiti popolnih zbirk ali vsaj popolnega seznama obstoječih zvezkov.

Zbirka **Doneski k pravadnini Podravja** do začetka leta 2002:

1: *Arheološka dediščina mariborskega kraja* (1985)

2: *Brinjeva gora 1954* (1985)

3: *Hočko Pohorje. Najdišče in najdbe* (1987)

4: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah*

4/A-1: *Ogledi 1954-1957* (1987) /1. in 2., dopolnjena izdaja/

4/A-2: *Ogledi 1959* (1987)

4/A-3: *Ogledi 1960* (1987)

4/A-4: *Ogledi 1961* (1987)

4/A-5: *Ogledi in posegi 1962* (1987)

4/A-6: 6a: *Ogledi in kopanja 1963* (1978)

6b: *Ogledi in kopanja 1963. Priloga. Rimska cesta.*

Zemljevid. Kataster (1978)

4/A-7: *Ogledi in kopanja 1964-1991+* (1995)

4/A-8: 8a: *Kazala. Sezname* (1995)

8b: *Zemljevidi* (1995)

4/A: *Pomniki pravadnine v šentiljski občini* (1999)

4/C: *Zgornja Ščavnica. Rimske gomile na Grajnerjevem* (1990)

4/C: *Lormanje. Danes njive - nekoč rimska pristava* (1990)

4/C: *Prazgodovinska Radgona* (1990)

4/C: *Starine benediškega kraja* (1998)

7: *Rimska hiša v Rušah. Iskanje temeljev v letih 1983-1985* (1991)

9: *Rimske ceste na Koroškem pred raziskovanjem* (1991)

10: *Drugi vodovod za Petoviono. Raziskave v letih 1949-1951* (1993) /S. Pahič in J. Šašel/

11: *Topografski zapiski 1952* (1998)

Topografski zapiski 1953 (1998)

Topografski zapiski 1954-1955 (1998)

Topografski zapiski 1956-1960 (1998)

Topografski zapiski 1961-1965 (1998)

Zvezki 4/B, 5, 6 in 8 še niso izšli.

Zvezke četrte podenote "**Doneskov**", s podnaslovom *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski* je Pahič združil pod oznako 4/A (4/A-1 do 4/A-

8 ter 4/A). Tako jih, domnevam, razlikuje od zvezkov, ki so zbrani v 4/C (brez dodatnih razčlemb pri označevanju) in očitno obravnavajo le manjše zaključene prostorske enote v Slovenskih goricah.

Od leta 1995 sta v enoti 4/A izšla 2 zvezka 4/A-8 in sicer 4/A-8a in 4/A-8b.

Zvezek 4/A-8a vsebuje abecedne sezname arheoloških najdišč z osnovno opredelitvijo in topografskimi podatki ter kazalkami za vse predhodne topografske zvezke območja Slovenskih goric (seznam A - najdišča in seznam B - možna ali nepreverjena najdišča ter seznam C, ki se nanaša na šele napovedani 9. topografski zvezek, s prepisi dnevnikov in zapiskov F. Ferka v letih 1881 do 1909). Zvezek 4/A-8b je zvezek zemljevidov. Izseki iz kart Slovenije 1:25000 so zbrani iz predhodnih zvezkov, zaporedno urejeni in brskanje po kartah je zato enostavnejše.

Zvezek *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pravadnine v šentiljski občini* (Doneski k pravadnini Podravja 4/A), ki je izšel 1999, pa ob oznaki 4/A ne nosi nobene natančnejše razčlemb. Morda bi moral glede na vsebino celo nositi oznako 4/C!? - obravnava namreč le manjšo prostorsko enoto v Slovenskih goricah kakor sicer vsi zvezki 4/C.

Leta 1998 je izšel zvezek enote 4/C: *Arheološka najdišča v Slovenskih Goricah. Starine benediškega kraja*.

Novejši so še topografski zvezki **Doneski k pravadnini Podravja** - s skupnim podnaslovom *Topografski zapiski* (od 1952-1965), vsi nosijo letnico izida 1998. Avtor je vseh dosedanjih pet označil s številko 11, brez natančnejše razčlemb, razlikujemo jih le po letnicah v podnaslovi (glej gornji seznam). V prvih letih zajemajo celotno Podravje (brez Ptuja in Slovenskih goric), nato je Pahič obravnavani prostor skrčil, ker so dele njegovega topografskega območja prevzeli še drugi raziskovalci. Izvirnim terenskim zapiskom je dodal opombe ter komentarje, ki so rezultat kasnejših raziskav. Zbrane so prav vse stare in novejšje objave, abecedne sezname najdišč pa avtor še dopolnjuje.

Druga zbirka S. Pahiča je *Naši kraji v pravadnini* in združuje enote, ki obravnavajo sklope najdišč s Pohorja in okolice.

Od leta 1995 sta izšla dva zvezka in sicer 10: *Prebliški iz pravadnine ob gornji Dravinji* in 11: *Rimske starine pri Miklavžu*. Organizirana sta podobno kot predhodni zvezki.

Zbirka **Naši kraji v pravadnini** do začetka leta 2002:

- 1: *Iz pravadnih dni okrog Polskave* (1985)
  - 2: *Okrog Razvanja pred tisočletji* (1985)
  - 3: *Tinjsko Pohorje v pravadnih časih* (1986)
  - 4: *Skrivnostni svet starin pri Cerkevniku* (1986) / V. Lorber in S. Pahič/
  - 5: *Rimljani na Šmartnem* (1990)
  - 10: *Prebliški iz pravadnine ob gornji Dravinji* (1995)
  - 11: *Rimske starine pri Miklavžu* (1999)
- Zvezki 6 do 9 še niso izšli.

Pahič je zbral in uredil, kartiral in komentiral, ponovno dopolnil ter s številnimi seznamami in preglednicami opremil ogromno raznovrstnih, neprecenljivih arheoloških podatkov, ki pa so večkrat, morda prav zaradi avtorjeve občudovanja vredne natančnosti, nepregledni. Iskanje je zato zapleteno in enotno citiranje skoraj nemogoče. Predvsem pa takšno delo ni nikoli povsem končano.

Andreja DOLENC VIČIČ

Jože Kastelic: *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja*. Slovenska matica, Ljubljana 1998. ISBN 961-213-050-7. 725 strani, 242 črno-belih fotografij

in risb.

Monografija nestorja slovenskih klasičnih arheologov Jožeta Kastelica, ki je imel srečo, da je na ljubljanski univerzi antično zgodovino in epigrafiko študiral še pri znanstveniku nespornega evropskega formata Balduinu Sariji, predstavlja vsega spoštovanja in priznanja vreden založniški podvig Slovenske matice v letu 1998.

Razprava je razdeljena v tri dele, od katerih vsak zase predstavlja zaokroženo celoto: (1) *Rimska umetnost pozne republike in zgodnjega cesarstva, grška in rimska religija in mitologija*; (2) *Umetnost Norika in Panonije v dobi principata z zgodovinskim okvirom*; (3) *Šempetrski spomeniki, njihova umetnost in simbolika*. Prvi del v značilnem slogu avtorjevih nepozabnih predavanj koncizno očrta bistvene poteze rimske umetnosti v obdobju med letoma 133 pr. Kr. in 235 po Kr., čemur sledijo poglavja o grški in rimski religiji in mitologiji, antičnih filozofskih predstavah o onostranstvu, pogrebnih običajih starega sveta, nagrobnih spomenikih in arhitekturi ter nagrobni umetnosti in njeni simboliki. V slovenski znanstveni publicistiki Kastelčev sintetični prikaz te kompleksne problematike izrazito izstopa tako po svoji pregnantnosti kot po izbrani eleganci jezikovnega izraza, ki odlikujeta tudi drugi del razprave. Ta po avtorjevih besedah sicer "noče ... nadomestiti neke bodoče velike monografije, ki še ni napisana", želi pa "podati okvir, v katerem so nastajale šempetrske umetnine, pokazati na stilne smeri in izpremembe v noriško panonski umetnosti pod vplivom Mediterana" (str. 10).

Tretji in najboljšežnejši del nudi mnogo več, kot obeta njegov naslov, saj je zasnovan kot panoramski pregled dekorativnih elementov, figuralnih motivov in pripovednih prizorov v funerarni plastiki celotnega območja Norika in Panonije. Strnjeno zato nagrobne spomenike Šempetra obravnavajo le tri uvodna in zaključna poglavja, v katerem se avtor osredotoči na portrete in attribute pokojnikov v smislu "zasebne apoteoze" in nazadnje svoja spoznanja sklene s sežetnim prikazom štirih najbolj ohranjenih "velikih" družinskih grobnic Gaja Vindonija Sukcesa in njegove žene Ingenuae, Enniece, Spektacijev Priscijanov in Spektacijev Sekundinov, ki jih opredeli kot arhitektonsko pa tudi vsebinsko logično členjene organizme. Poleg njihovega podrobnega opisa in izčrpnega historiatu s tehtno oceno stanja raziskav, lahko v uvodnih poglavjih preberemo tudi avtorjeve zadržke do datacije v seversko obdobje proti koncu 2. st. in začetek 3. st., ki jo je leta 1986 predlagal Peter Kranz. Kastelic v tej zvezi med drugim meni, da zagovorniki "pozne kronologije" niso dovolj dosledno upoštevali epigrafskih argumentov Jaroslava Šašla v prid nekoliko zgodnejšemu času nastanka; poudarja na primer, da je za preciznejšo časovno opredelitev vseh tistih grobnih napisov, ki še dosledno upošteva rabo *tria nomina*, to dragocena oporna točka (str. 223).

V sugestivni "analizi simbolov mitoloških prizorov in ostalega alegoričnega okrasa ter spremnega gradiva" (str. 203), ki tvori vsebinsko težišče tretjega dela, je vsakemu posamičnemu motivu posvečena skoraj povsem avtonomna razprava, ki ga vmešča v širši okvir besednih in likovnih pričevanj grško-rimske antike (v mnogih, literarno izbrušenih, ekskurzijah pa se avtor dotakne tudi njenih pomenskih preobrazb preko srednjega in novega veka vse do moderne). Vidnejši primerki rimske sepulkralne plastike iz Stične, Ljubljane, Celja in Ptuja tako najdejo svoje častno mesto v razdelkih o Heraklovih delih, Ikarovem padcu, Endymionu in Selene, in Orfeju in Evridiki; nagrobni spomeniki samega Šempetra pa pridejo najbolj do izraza v razdelkih *Heroji in atleti, Nimfa in satir, Dioskura, Letni časi, Alkestis in Herakles, Ganimed in Zevsov orel, Evropa in Zevs, Ifigenija v Avlidi ter Ifigenija in Orest na Tavridi*.

Svoje interpretacije Kastelic opira predvsem na znano tezo Franza Cumonta (1868-1947), da mitološko motivno bogastvo rimske sepulkralne umetnosti principata in dominata odraža sinkretistične religiozne predstave in filozofske spekulacije o nesmrtnosti duše in tako namiguje na njen *transitus* v onstranski svet. Lep primer je Kastelčeva razlaga ptujске Orfejeve stele

(str. 482-488). Orfej nastopi dvakrat kot protagonist: "na bazi pod napisom "na dnu"" je bil upodobljen, kako je z zvoki lire ganil Plutona in Prozerpino v Hadu, nad napisom pa med očaranimi zemeljskimi živalmi po povratku iz podzemlja (torej simbolno "po vstajenju"); dvojica v večni sen pogreznjenega Endymiona in ljubeče budne boginje Selene-Lune v zatrepu zgoraj pa še dodatno namigne na *ascensio animae*, saj ponazarja "lunarno sfero onstranskega bivanja" (str. 487). In res, nazor o nadzemski mesečevi obli, kjer naj bi *post obitum* prebivale duše pravičnih pokojnih, ni izpričan le pri Vergilijevem poznoantičnem komentatorju Serviju (Serv. *Aen.* 5, 735: "Elysium est ubi piorum animae habitant post corporis animaeque discretionem . . . quod . . . est . . . secundum theologos circa lunarem circulum"), ampak celo že v zgodnjem 2. st. po Kr. vsaj pri Plutarhu (*De facie in orbe lunae* 944 C).

Zlasti v razdelku *Simbolika-nesimbolika motivov in prizorov* (str. 240-243) Kastelic po drugi strani izrecno izpostavlja protejsko polivalentnost mitološke podobe, ki praviloma dopušča več med seboj dopolnjujočih se razlag; pri obravnavi posamičnih primerov tako tudi sam spregovori o drugih - ne zgolj in samo "eshatoloških" - pomenskih plasteh, ter v analizi redno upošteva tudi likovno problematiko v ožjem smislu. Tako se večkrat dotakne vprašanja rabe vzorčnih knjig, ki bi celejskim kiparjem lahko posredovale zglede iz večjih umetnostnih središč Sredozemlja. Kako nujno je pri analizi tovrstnih slikovnih virov šempetrskih reliefov zaobseči vse razpoložljivo primerjalno gradivo celotnega rimskega imperija, je na primeru šempetrske Ifigenijine in Orestove zgodbe nedavno dokazala Margherita Bonanno Aravantinos v članku "Il mito di Ifigenia in Tauride sui sarcofagi attici di etA** romana" (*Grabeskunst der römischen Kaiserzeit*, ur. G. Koch, Mainz am Rhein 1993, str. 67-76), Katelic pa je posebno pozornost posvetil še zlasti pogosto kopirani kompoziciji satira, ki trga nimfi obleko s telesa, v kateri skoraj zagotovo odmeva neka neohranjena mojstrovina helenistične statuarike (str. 348-355, sl. 124,125,127,128,130,131).

V skladu z načelom, da je "mogoče in tudi nujno ... posamezne prizore razlagati ... po dejanski vsebini in simbolnem namenu" (str. 109), je Kastelic med drugim pojasnil pomen ženskega in moškega lika na grobni ari Vindonijeve grobnice, saj je

z opozorilom na prepričljivo analogijo v Sovodnjah pri Beljaku (str. 167, sl. 38) dokončno dokazal, da gre za upodobitvi pisarja (*librarius*) in služabnice (*ancilla*), s čimer je ovrgel več desetletij staro zmoto, da figuri predstavljata samega Vindonija s soprogo Ingenuo (str. 578-579). Po drugi strani pa je recimo tudi spoznal, da je osrednji mitološki prizor na čelni strani šempetrskih grobnih edikul lahko zavestno odražal status, starost in spol tistega individualnega pokojnika, čigar smrt je pravzaprav pobudila postavitev družinske grobnice: pod napisom, ki matrono Ingenuo imenuje "najzvestejša žena" (*uxor fidelissima*), ne stoji le po naključju relief Herakla in Alkestide, "najplemenitejše vseh žena" (str. 222, 502-503, 579); in nič manj "mikavno bi bilo misliti, da je bil relief Evrope namenjen spominu mlade ... Kalendine" (str. 513), ki sta ji marmorno grobnico postavila še živeča starša. (Zanimivo je, da v tem oziru zelo podobno razmišlja tudi Sascha Priester, *Mythenbild und Grabbau: Alkestis, Europa, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Šempeter, Kölner Jahrbuch* 31, 1998, str. 7-41, spec. 25-26).

Pri strokovnjakih, ki pripadajo mlajšim generacijam in zastopajo drugačne poglede kot Franz Cumont in Erwin Panofsky ali Josef Engemann in Hans Wrede, utegne Kastelčeva razprava o simboliki mitov pogosto vzbuditi kritične dvome; dejstvo pa je, da publikacija, ki vsebuje obsežen znanstveni aparat in je opremljena s skrbno pripravljenimi stvarnimi in imenskimi indeksi, vsakogar, ki se bo s to temo spoprijel v bodoče, obvezuje, da se *expressis verbis* opredeli tako do avtorjevih hipotez o konkretnih primerih kot tudi da zavzame stališče do njegove splošne pomisli: "z arheološko pozitivističnega vidika bi bilo vsekakor enostavneje in varneje spomenike nagrobne umetnosti tudi v noriško-panonskem svetu opisati, jih kronološko urediti in umestiti v zgodovinsko okolje njihovega nastanka, iskanje intuicije te umetnosti v duhovni družbeni klimi pa prepustiti kulturnozgodovinski esejistiki. Toda s tem bi ne razložili ničesar, naročniku spomenika bi priznali le modno željo po oblikovanju groba in željo, da se pokaže v svojem družbenem položaju, odrekli pa bi mu resnost in iskrenost čustev v najbolj tragičnih trenutkih njegovega življenja" (str. 110).

Stanko KOKOLE

OPERA INSTITUTI ARCHAEOLOGICI SLOVENIAE

SERIES

THE SERIES IS COMPOSED OF A SELECTION OF MONOGRAPHIC AND SCIENTIFIC PAPERS PRESENTING THE RESULTS OF INVESTIGATIONS FROM THE FIELDS OF ARCHAEOLOGY, EPIGRAPHY AND ANCIENT HISTORY. THE GOAL IS, FOR THE MOST PART, TO PRESENT EACH INDIVIDUAL ARCHAEOLOGICAL SITE OR ARCHAEOLOGICAL THEME, CONCERNING THE SOUTHEASTERN ALPINE REGION AND THE WESTERN BALKANS, IN ITS ENTIRETY. THE SERIES IS ISSUED BY THE INSTITUTE FOR ARCHAEOLOGY, ZRC SAZU.

Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular

KUČAR.

Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj

(KUČAR.

An Iron Age Settlement and Early Christian Building Complex at Kučar near Podzemelj)

Kučar near Podzemelj represents one of the most significant archaeological sites not only in Slovenia but also in the wider southeastern Alpine region. It is an extensive complex composed of an Iron Age and late Roman settlement upon the hill Kučar, as well as numerous necropolises that are distributed throughout the villages of Podzemelj, Zemelj, Škrilje and Grm. The site is well-known for its elaborate material finds originating from the cemeteries there.

The book presents the results from rescue excavations that were carried out between the years 1975 and 1979 on the northern top of Kučar. Substantial remains of a settlement dating to the Early and Late Iron Ages were excavated, as well as the surprising discovery of an Early Christian building complex incorporating two churches, a baptistery and a large building with an enclosing wall that was reinforced with two towers.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

1995, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1*), 242 pp., 180 photos + 85 plates + 9 supplements, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-02-1.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Ivan Turk (ed.)

MOUSTERIAN »BONE FLUTE« AND OTHER FINDS FROM DIVJE BABE I CAVE SITE IN SLOVENIA

The most topical Middle Paleolithic site in Slovenia is presented in full and discussed in detail in this volume. The Divje Babe I cave site became famous for the archaeological discovery of what current investigations indicate could be the oldest flute, made of the bone of a cave bear, yet discovered. The principal part of the compilation is dedicated to a typological, technological, acoustic and musicological discussion of the remarkable find. Individual chapters present the stratigraphy, chronology, fauna and flora from the site, in addition to the Paleolithic material finds (however, only up to the layer including the bone flute). The book incorporates the first abridged and summarized determinations from the current archaeological excavations.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-ENGLISH EDITION

1997, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2*), 223 pp., 29 color photos, 75 b/w photos, 20 exposure tables + 7 plates, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-29-3.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Jana Horvat (with contributions by Vesna Svetličič, Marko Stokin, Draško Josipović, Nina Zupančič, Meta Bole and Metka Culiberg)

SERMIN.

A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria

The following results from excavations carried out in 1987 at Sermin near Koper are presented in the series: the extent of the settlement, the stratigraphy, the remains of Bronze Age houses and Roman leveling of the ground. Metal, glass and bone material finds, as well as Prehistoric and Roman pottery, are analyzed in detail. It was determined that settlement was of long duration, probably continuous from the Middle Neolithic to the middle of the 1st century AD. The settlement at Sermin was constantly situated in the middle of trade and cultural currents between Italy, the Balkans and the Mediterranean region. Attesting the plentiful production of wine and amphorae along the Adriatic coast of Italy already from the middle of the 2nd century BC, the archaeological chapters are complemented by chemical and mineralogical research on the ceramics of the amphorae. The paleo-vegetational conditions in the coastal region of Koper are presented at the end. The development of settlement in the region of northwestern Istria from Prehistoric times to the Early Middle Ages is described in the supplement.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-ENGLISH EDITION

1997, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3), 193 pp., 14 color photos, 29 b/w photos, 34 exposure tables + 65 plates + 1 supplement, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-39-0.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Slavko Ciglenečki (with contributions by Zvezdana Modrijan, Andreja Dolenc Vičič, and Ivan Turk)

TINJE OBERHALB VON LOKA PRI ŽUSMU.

Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung

(TINJE ABOVE LOKA PRI ŽUSMU.

A Late Roman and Early Medieval Settlement)

One of the most important and largest late Roman and early medieval sites in the eastern Alpine region is presented in this book. Two seasons of rescue excavations have illuminated the appearance of this densely inhabited settlement, which was occupied from the 4th-9th centuries AD. Seven partially destroyed wooden houses, a completely preserved stone cult structure, and part of a late Roman child cemetery have enabled, along with the incorporation of information from earlier finds, the convincing reconstruction of existence in the settlement.

Coarse pottery predominates among the small finds, and it is presented in detail in the book. The excavations at Tinje have thus to a great extent broached the central problem of Slovenian ethnogenesis: the contact between the Romanized indigenous population and the immigrants Slavs. Material for comparative analysis was included from all more important late Roman settlements in the eastern Alpine region.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

2000, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4), 196 pp., 146 b/w photos + 44 plates, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6358-18-9.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Janez Dular, Irena Šavel, Sneža Tecco Hvala

**BRONZEZEITLICHE SIEDLUNG
OLORIS BEI DOLJNI LAKOŠ**

(The Bronze Age Settlement of
Oloris near Dolnji Lakoš)

Archaeological sites whose importance extends beyond a Slovenian framework undoubtedly include the Bronze Age settlement of Oloris near Dolnji Lakoš. The site was excavated in the eighties by staff of the Regional Museum in Murska Sobota and members of the Institute of Archaeology, ZRC SAZU, from Ljubljana. The first part of the publication presents the settlement, which was located in one of the bends of the Črnec stream. It was surrounded by a wooden palisade, for which oak was mostly used. The greatest settlement density was discovered inside the settlement in two gently raised sections. All that was preserved of the former dwellings were traces of holes for the vertical beams and parts of the demolished walls. In the southern part of Oloris, where a larger area was excavated, it can be seen from the plan that the houses stood closely together, with narrow passages between them. This was a crowded arrangement of dwellings around a courtyard area, where everyday life took place. Four ovens were discovered in the courtyard among the buildings. The settlement at Dolnji Lakoš was inhabited in the late 14th and in the 13th century BC, and remains the only systematically excavated settlement of that period in Slovenia. The second part of the monograph deals with the place of this site in the framework of Bronze Age culture. The typology of the material is presented, with a chronological classification of the finds, as well as comparative analyses to related sites. A synthetic overview is further offered of the late Bronze Age between the Mura and Sava Rivers (Slovenia, southwestern Hungary, Croatia, and northern Bosnia).

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

2002, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 5), 228 pp., 74 exposure tables + 65 plates + 5 supplements, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6358-42-1.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handing extra: EUR 5.40 - surface mail)

ORDERING INFORMATION

Založba ZRC • ZRC Publishing

P.O. Box 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenia, Fax: +386 1 425 77 94

E-mail: zalozba@zrc-sazu.si, <http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

